

**СПІВЗАСНОВНИКИ:**

Державна наукова установа  
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";  
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.

Головний редактор — Давидова І.

Заступниця головного редактора — Васківська О.

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Давидова І.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф.

(голова редколегії), Україна

**Сенченко М.** — д-р техн. наук, проф. (заступник голови  
редколегії), Україна

**Бруй О.** — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

**Гандзюк В.** — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна

**Ільганасва В.** — д-р іст. наук, проф., Україна

**Киричок А.** — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,  
Україна

**Лопатовська І.** — д-р філософії, доц., США

**Мар'їна О.** — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна

**Маркова В.** — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,  
Україна

**Мацюк Г.** — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

**Сербін О.** — д-р наук з соц. комунікацій, Україна

**Ткаченко В.** — д-р техн. наук, проф., Україна

**Федушко С.** — канд. техн. наук, доц., Україна

**Шейко В.** — д-р іст. наук, проф., Україна

**Шпак В.** — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової  
палати України (протокол № 7 від 29.07.2021).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.

Коректура — Панченко Є.

Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією  
Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових  
фахових видань України в галузі соціальних комунікацій  
(наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-  
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на  
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.  
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова  
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094

Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),

+380 (44) 292-30-11 (редакція)

Факс: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

**CO-FOUNDERS:**

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine

State Research Institution;

Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.

Editor-in-Chief — Davydova I.

Deputy Editor — Vaskivska O.

**MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:**

**Davydova I.** — Dr of Social Communication, Prof. (chairman  
of the editorial board), Ukraine

**Senchenko M.** — Dr of Technical Sciences, Prof.  
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine

**Brui O.** — PhD of Social Communication, Ukraine

**Handziuk V.** — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,  
Ukraine

**Ilhanaeva V.** — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

**Kyrychok A.** — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,  
Ukraine

**Lopatovska I.** — PhD, Assoc. Prof., USA

**Mariina O.** — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

**Markova V.** — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

**Matsiuk H.** — PhD of Social Communication, Ukraine

**Serbin O.** — Dr of Social Communication, Ukraine

**Tkachenko V.** — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine

**Fedushko S.** — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine

**Sheyko V.** — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

**Shpak V.** — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends  
printing this Bulletin (Protocol № 7 from 29.07.2021).

Editor — Zhdanova N.

Proofreader — Panchenko E.

Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science  
designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the  
professional scientific publication of Ukraine in the field of social  
communication. (Order of the Ministry of Education and Science  
of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement  
with editorial staff. A reference to publications is necessary.  
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with  
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research  
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094

Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),

+380 (44) 292-30-11 (editors)

Fax: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

УДК 015:061.1](477)(051)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300)

## З М І С Т

### **СТОРИНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА**

*СЕНЧЕНКО М.* Парадигми глобальної стратегії США — концепції глобалізації та глобальної нестабільності ..... 3

### **КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА**

*ДЗЮБА О., ТАТАРИНОВА Л.* Музичний самвидав ..... 9

### **БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА**

*МАТВИЄНКО О., ЦИВІН М.* HR-менеджер: професія "людина — знакова система" за освітньою спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" ..... 13

### **ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ**

*РОМАНЮК О., КОВАЛЕНКО І.* Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері ..... 18

### **З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ**

*ДОЯР Л.* Радянська українізація як вагомий етап мовного розвитку України ..... 22

### **ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ**

*ЯКУБОВА Т.* Книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії ..... 29

*МЕЛЬНИК-ХОХА Г.* Приватна книжкова колекція Осипа Назарука у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника ..... 37

### **ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ**

*КУПЧИК К.* Лев Гец — мистецький посол України ..... 42

### **ЗА РУБЕЖЕМ**

*БОГДАНОВ Г.* Соціологічні дослідження з питань використання інтернету в Німеччині у XXI столітті ..... 45

## CONTENT

### **EDITORIAL DIRECTOR'S PAGE**

*SENCHENKO M.* Paradigms of US global strategy — concepts globalization and global instability ..... 3

### **BOOKSCIENCE. PUBLISHING**

*DZIUBA O., TATARINOVA L.* Music samizdat ..... 9

### **LIBRARIANSHIP**

*MATVIENKO O., TSYVIN M.* HR-manager: profession "the person — sign system" in the educational specialty "Information, library and archival affairs" ..... 13

### **JOURNALISM AND MEDIA**

*ROMANYUK O., KOVALENKO I.* Mass media in the context of interaction between the state and civil society in the information sphere ..... 18

### **FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE**

*DOIAR L.* Soviet ukrainization as an important stage language development of Ukraine ..... 22

### **HISTORICAL INTELLIGENCE**

*YAKUBOVA T.* Book marks on books from the library of Lutsk-Zhytomyr seminary ..... 29

*MELNYK-KHOKHA H.* Private books collection of Osyp Nazaruk in the V. Stefanyk NSL of Ukraine in Lviv fund ..... 37

### **PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS**

*KUPCHYK K.* Lev Getz is the artistic ambassador of Ukraine ..... 42

### **ABROAD**

*BOGDANOV G.* The sociological studies for the usage of internet in Germany in the XXIth century ..... 45



УДК 327.5:339.9](73:5)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).3-9

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

## Парадигми глобальної стратегії США — концепції глобалізації та глобальної нестабільності\*

Аналізуючи процеси та події, які сьогодні відбуваються у світі, виникає стійке враження, що вашигтонські "мудреці" — головні режисери сучасного світового розвитку — ухвалили рішення відмовитися від малоуспішної й набридлої н'еси для того, щоб поставити нову.

Йдеться про застарілість концепції глобалізації, яку так активно обговорювали в недалекому минулому, і заміну її концепцією глобальної нестабільності, що фактично є поверненням до діалектики Гегеля, котра стверджує: "всі історичні події є результатом конфлікту між протилежними силами" [1].

Саме антагоністичні суперечності стали основою зміцнення американського домінування внаслідок розквітання стійких політичних конструкцій, створення зон численних конфліктів й управління світом через взаємодію протилежностей, в якій об'єкти, що стикаються, мають непримиренний характер. Цього результату досягають завдяки маніпулюванню супротивними політичними силами.

**Ключові слова:** глобальна нестабільність; глобалізація; країни Сходу; Китай; холодна війна; міжнародні інститути; МВФ; Світовий банк; Трестороння комісія; Вашингтонський консенсус; новий світовий порядок; колоніальна демократія

### Частина II. Концепція глобальної нестабільності

**Мета статті** — розглянути аспекти заміни концепції глобалізації як застарілої на концепцію глобальної нестабільності, котру США широко впроваджують для досягнення світової гегемонії.

#### Виклад основного матеріалу дослідження

##### 2.1. Глобалізація

Глобалізація як практична стратегія, що набула поширення після закінчення холодної війни й була спрямована на те, аби забезпечити американське домінування у світі, перевірку на міцність не витримала. Її розробники планували за відносно короткий період сформуванню у країнах Сходу ліберальні політичні режими, орієнтовані на США та економіку, відкриті зовнішнім інвестиціям і впливам, із пануванням приватного бізнесу й підприємництва та витісненням із неї держави.

Результатом процесу глобалізації мав стати однорідний політичний, економічний і духовно-культурний простір — світ, організований за американським зразком, в якому США надовго б залишилися визнаним лідером.

Найсвітліші уми американської та західної політології від Хоффмана до Шаголанда, від Робертсона до Стігліца розробляли численні варіанти концепції глобалізації, пропагували її переваги для більшості країн світу, зазначали про неминучість заміни традиційних для країн Сходу порядків новими. Багато науковців навіть наголошували на природності процесу глобалізації, ніби не помічаючи, що його конструюють з одного центру. Суб'єктами і об'єктами глобалізму стали США та контрольовані ними міжнародні інститути — Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній банк (ВБ) і Світова організація торгівлі (СОТ). Під їх

впливом глобалізація у світі стала розвиватися в дусі вимог так званого Вашингтонського консенсусу, тобто політики дерегулювання національних економік, широкої лібералізації й приватизації. У цій схемі лідерство Сполучених Штатів відбувалося опосередковано: через контроль фінансових та основних матеріальних ресурсів, а головне — через контроль "правил гри" нового глобалізованого світу.

Приблизно до середини 2000-х рр. з'ясувалося, що ретельно спланована глобалізація зазнала фіаско й забезпечити американську гегемонію в межах цієї стратегії неможливо. У США з'явилися серйозні супротивники, які дедалі рішучіше кидали виклик американському диктату. З'ясувалося також, що найпрогресивнішими у процесах глобалізації виявилися країни, які не дотримувалися західних "демократичних цінностей", а навпаки, розвивалися в межах авторитарних режимів і проводили цілковито протилежний американському курс у сфері політики, економіки й культури. Прикладами є Китай і В'єтнам, де, за збереження однопартійної політичної системи з компартіями на чолі, було досягнуто найвищих темпів економічного зростання. Навіть якщо розглянути Південну Корею, Японію, Сінгапур, то й там, за зовнішньої демократичності, влада цілком авторитарна й, по суті, перебуває в руках однієї владної еліти.

У рамках глобалізації на Сході перемогла не приватна економіка за мінімальної участі держави, а змішана державно-приватна економіка з панівною роллю держави.

Що стосується поширення західних культурних стереотипів: якщо ці процеси й відбулися в певному регіоні, то виявилися надто поверховими й охопили доволі обмежені за чисельністю міські прошарки, тоді як основна частина населення, як і раніше, поділяє

\* Закінчення. Початок див. Вісник Книжкової палати. 2021. № 6. С. 3—11.

традиційні уявлення й цінності. Більше того, в окремих країнах у відповідь на експансію західної маскультури посилюються тенденції традиціоналізму й релігійного екстремізму.

У країнах Сходу замість суспільства, змодельованого за американськими лекалами, сформувалися держави напівавторитарного типу, що прагнули проводити незалежну політику й вперто не бажали наслідувати інтереси США. Китайсько-американське суперництво за панування у Східній і Південно-Східній Азії, курс турецького президента Р. Ердогана в межах політики ісламізації та орієнтації на Схід, критика Сполучених Штатів і завзятість у відстоюванні власних інтересів тайландськими генералами — це лише окремі приклади справжніх "плодів глобалізації".

Природно, такий перебіг подій США не влаштував, і у Вашингтоні вирішили, мабуть, написати сценарій нової п'єси, кардинально змінивши правила гри чи, найімовірніше, розпочати нову. На відміну від попередньої стратегії, правила нової гри чи її сценарій світу не явили, тому важко назвати точну дату її початку. Цілком вірогідно, що це межа 2005—2006 рр., коли після американського вторгнення в Ірак з'ясувалося, що замість примирення, після повалення влади "недемократичного" уряду Саддама Хусейна, у країні відбуваються руйнівні процеси, що навмисно розколюють її на окремі регіони. Невидимі режисери провокують зіткнення сунітів і шиїтів, а головне — американська окупаційна влада мало що робить для того, аби зупинити зростання кількості екстремістських і терористичних організацій у країні.

Повніше вираження нова стратегія дістала 2011 р. із початком "арабської весни". Багато аналітиків тоді ставили запитання: навіщо американці прагнуть зруйнувати відносно стабільні режими в Тунісі, Лівії, Єгипті, Сирії, навіщо відкривають дорогу екстремістським силам, релігійним фанатикам і навіть ненависникам Сполучених Штатів? Відповідь зрозуміла сьогодні, коли дія нової стратегії глобальної нестабільності дедалі виразніша не лише на Близькому Сході, а й усюди, куди простягаються "інтереси США".

Поява й розвиток так званої Ісламської держави Іраку й Леванту (ІДІЛ), що ввергла в стан невизначеності й хаосу Близький Схід, події в Україні й Афганістані, спроби дестабілізувати владу військових у Таїланді, скинути уряд Наджиба Разака в Малайзії, протидія будь-яким спробам міжкорейського врегулювання та розпалювання конфліктів по всьому світу — це, певно, і є нова американська стратегія, що має на меті створення ситуації глобальної нестабільності у світі.

Сенс цієї політики полягає в тому, щоб через актуалізацію латентних конфліктів розколювати навіть найстійкіші національні й регіональні об'єднання, які претендують на незалежність і певною мірою перешкоджають реалізації політики Сполучених Штатів. У Вашингтоні розраховують, що, з одного боку, спровоковані штучні конфлікти ослаблять потенційних конкурентів, а з іншого — нададуть США змогу маніпулювати їх учасниками.

У Південно-Східній Азії, наприклад, Америка вибудовує цілий антикитайський ланцюг, намагаючись схилити на свій бік В'єтнам, і паралельно готує "помаранчеву революцію", прагнучи прибрати неопотупливих тайських військових та замінити їх слухняними політиками. У Камбоджі створюють підґрунтя до того, аби проамериканські сили здобули перемогу на майбутніх виборах і відправили у відставку прем'єра Хун Сена, що перетворило цю країну на головного союзника Китаю в Асоціації держав Південно-Східної Азії. У Бірмі, де колишній президент Б. Обама побував двічі, американці підштовхують місцевих генералів до нових військових конфліктів із Китаєм, як це було в районі Коканга, просувають на ключові пости в державі "свою людину" — правозахисницю та Нобелівську лауреатку Аун Сан Су Чжі.

Якщо додати до цього списку ще й войовничо налаштованих антикитайських політиків на Філіппінах, куди вже повернулися американські війська, то вишиковується довгий ланцюг країн, що незабаром будуть покликані розв'язати конфлікт із Китаєм, підірвати його імідж, поглинути його енергію в антагоністичному протистоянні. За такого розгортання сценарію немає сумнівів, що цей великий регіон замість успішного й стабільного розвитку перебуватиме у воєнному стані та залежності від США.

Світ, повний внутрішніх і зовнішніх конфліктів, покірний волі американських ляльководів, а отже підкорений інтересам США — такою нині західні реформатори світу бачать перспективу реалізації нової зовнішньополітичної стратегії. То чи варто щоразу дивуватися, навіщо американці розхитують стійкість цілком лояльних до них політичних режимів, як, наприклад, у Малайзії, прагнучи прибрати від влади прем'єр-міністра Наджиба Разака та головну політичну силу в особі Об'єднаної малайзійської національної організації (ОМНО)? Саме американська Wall Street Journal звинуватила його мало не в крадіжці 700 млн дол. державних коштів, що стало детонатором масових антиурядових хвилювань. Гадаємо, що політичним елітам багатьох країн, зокрема й тісно афілійованих з Америкою, слід готуватися до соціальних потрясінь і "помаранчевих революцій", адже тепер у світі домінують лише одні інтереси — Сполучених Штатів і лише одні правила гри, за якими вони, власне, й грають.

## 2.2. Соціальна організація західної цивілізації

Дослідженню західної цивілізації присвячено низку праць видатних російських науковців О. Панаріна, О. Зінов'єва та інших. Учені стверджують, що соціальна організація західної цивілізації як ціле поділяється на надбудовну й базисну частини. Щоб описати її структуру й властивості, маємо, природно, звернутися саме до надбудовної частини, зосереджуючи увагу на базисній у тому значенні, яке на неї покладає надбудовна.

*Надбудовна частина* є не лише сумою надбудовних явищ наддержави, надекономіки, надідеології й інших компонентів західної цивілізації. Помилково також уявляти, ніби надбудовні частини компонентів

соціальної організації суспільства перетворюються на відповідні компоненти соціальної організації надсуспільства. Ці надбудовні явища суспільства є лише окремими потоками еволюційного процесу, що зливаються воедино й перемішуються в цій єдності. Відбувається взаємне проникнення надбудовних явищ, взаємний вплив, обмін властивостями й функціями, виникнення нових явищ як засобів єдності та як її наслідків. У цей потік долучаються результати зміни орієнтації еволюційного потоку [2].

Свою частку вносять нові управлінські органи, що виникають внаслідок дії закону породження особливих структур для виконання постійних функцій. Як результат, на цьому рівні втрачає значення розділення частин і функцій, наявне на рівні суспільства та в знятій формі — у базисній частині. Надбудовна частина соціальної організації надсуспільства як ціле виступає як наддержавність щодо державності, як надекономіка щодо економіки, як надідеологія щодо ідеології тощо, а не окремими її підрозділами із визначеним розподілом функцій. Надбудовна частина утворює вищий підрозділ системи влади й управління надсуспільства, тому скорочено називатимемо її надвладою [2].

*Надвлада* не лише не виборна, а й взагалі не узаконена. Щоб її сформувати, потрібна велика кількість людей, які мають настільки високий соціальний статус, що фактично незалежні від державної влади, а також політичної та економічної кон'юнктури. Вони мають вплив на керівні кола суспільства та привілейований прошарок, є відомими персонами, пов'язані особистими знайомствами й родинними зв'язками та зазвичай успадковують свій статус. Вони утворюють ієрархію позицій як з погляду їх соціального статусу, так і з погляду ролі, яку виконують у межах надвлади, й становлять основний компонент людського матеріалу надвлади. Крім еліти, у цю множину входять особи, які їй обслуговують і виконують рішення, та інші категорії [3].

Ця спільнота групується в безліч різних об'єднань у різних вимірах, що, зі свого боку, утворюють складну, щільно пов'язану ієрархічну мережу. Стан людей у цих структурах залежить від їхнього стану в базисній частині надсуспільства. Однак останній чинник залежить від першого. Ці угруповання не узаконено юридично, їх утворюють за соціальними законами об'єднання людей, а також з огляду на умови їх функціонування в системі влади й управління, особисті й ділові відносини, взаємні послуги тощо. Надсуспільні об'єднання різноманітні за ступенем організованості — від випадкових і аморфних до постійних — із чітко визначеною структурою, правилами, розподілом функцій. Вони формально добровільні, але фактично мають доволі міцні зв'язки, що утворюють єдине ціле й подібні до зв'язків в об'єднаннях на досуспільному рівні. Учасники цих угруповань здатні розрізнити "своїх" і "чужих", ідентифікувати себе як членів певних об'єднань.

Структури, з яких складається надвлада, виникають і діють у межах юридичних законів, але не є юридично узаконеними як органи влади. Вони при-

власнують функції влади, використовуючи засоби й можливості, що виходять за межі державності, та підпорядковують її собі. Ці об'єднання дають змогу надбудовній частині соціальної організації керувати системою влади й виконувати функції стратегічного управління, непосильні для державності. Зазначені завдання охоплюють багаторічні плани та особливо важливі проблеми, для розв'язання яких потрібні зусилля всієї країни, питання позиції держави в навколишньому світі, напругу її еволюції загалом.

Надвлада надсуспільства складається з двох частин. У першу входять люди, об'єднання, установи, підприємства, що відповідають за вироблення та ухвалення рішень, скажімо, вирішальна частина. Вона є аналогом законодавчої частини влади суспільства. Друга частина — виконавча — охоплює сегмент, що відповідає за виконання рішень першої частини [3].

Хоча рішення першої частини не є юридично законними, вони мають примусову силу для виконавців, змушених підкорятися, оскільки від цього залежить їхня винагорода й становище в суспільстві (успіх, кар'єра, спілкування, доля дітей). Інші люди підкоряються, оскільки надвлада має широкий арсенал засобів примусу базисної частини надсуспільства: адміністрація, суди, поліція, грошовий механізм, засоби масової інформації.

Виконавча частина надвлади утворюється з надбудовних елементів соціальної організації суспільства. Вона також охоплює державну бюрократію, армійське командування, органи державної безпеки, апарати партій тощо. У цьому разі маємо, можна сказати, апаратний плюралізм.

Як зауважує О. Зінов'єв, еволюційний перелом відбувається на трьох рівнях організації суспільства [3]:

- на рівні утворення надсуспільств;
- на рівні об'єднання західних надсуспільств в єдину множину суспільств, які щодо західної цивілізації є надцивілізацією;
- на рівні утворення глобального суспільства зусиллями західної надцивілізації й під її пануванням.

Ми розглянули перший рівень, стисло розглянемо другий.

Тенденція до інтеграції західної цивілізації в єдине суспільство була виразною впродовж століть, проте приймала різні форми: взаємне проникнення, культурний вплив, економічні зв'язки, кровопролитні війни. Не становила винятку й Друга світова війна як багатоаспектне явище. В її межах точилися інші війни: західного світу — проти комуністичного, всередині західного світу — за домінування, ослаблення й навіть знищення конкурентів. Жорстока війна велася за примусове створення хоча б часткової західної надцивілізації, тобто за об'єднання західноєвропейських країн в єдине ціле під егідою гітлерівської Німеччини. У цьому разі об'єднання кількох суспільств в єдине надсуспільство припускає певні умови [4].

По-перше, суспільством, що здійснює об'єднання та перебуває на шляху до надсуспільства, була гітлерівська Німеччина, як, власне, й Радянський Союз у комуністичному світі.

По-друге, відбувалася "вертикальна" структуризація країн, що об'єднувалися. Передбачалося, що на найвищому рівні перебуватиме Німеччина, рівнем нижче — Італія, ще нижче — інші європейські країни. Подібна ієрархія склалася й у відносинах Радянського Союзу з комуністичними країнами Європи після війни.

По-третє, нав'язування іншим країнам соціального ладу держави-лідера. Це також робив і Радянський Союз після перемоги над Німеччиною щодо низки завойованих країн, а отже, виразна загальна соціальна закономірність.

Перший аспект процесу глобалізації полягає в тому, що після Другої світової війни тенденція до об'єднання західного світу не зникла, а лише посилилася, хоча набула іншої форми. Історичну ініціативу в цьому процесі перебрали США. Вони вступили у війну як рятівники західноєвропейських країн від гітлеризму та загрози радянського комунізму. Америка не зазнала суттєвих втрат у цій війні та без особливих зусиль стала лідером західного світу. Одразу після закінчення Другої світової розпочалася холодна війна Заходу, очолюваного Сполученими Штатами, проти комуністичного світу під орудою Радянського Союзу. Конфлікт значно сприяв інтеграції західних країн.

Це була перша в історії операція глобального масштабу Заходу як єдиного цілого. Піднесення США над країнами Західної Європи та їх американізація виявилися одним з аспектів цього процесу. В якій би ідеологічний одяг не рядили історичну роль Сполучених Штатів, фактично це було підкоренням Західної Європи зовнішньою для неї силою. Америка успішно реалізовувала плани гітлерівської Німеччини, але іншими засобами: гуманними, демократичними, економічними й культурними — і не як блицкриг, а як тривалий вичікувальний історичний період.

Водночас не слід забувати про те, що ці засоби спиралися на військову потужність, котру США неухильно нарощували. Холодна війна Сполучених Штатів проти Радянського Союзу була одночасно холодною колонізацією американцями і країн західного світу. Відомо, що після розпаду радянського блоку й припинення дії Варшавського договору збереглося НАТО, фактично підпорядковане США, а американські збройні сили стали безпосередньо втручатися в європейські справи (агресія проти Сербії). Факт військового домінування Америки над Західною Європою не підлягає сумніву. І ця перевага лише зростає, наближаючи лідерство Сполучених Штатів у західному світі до наполеонівського й гітлерівського зразка, адже загальні соціальні закони людських об'єднань діють із невблаганною силою [4].

Другий аспект цього процесу — утворення об'єднання європейських країн, близького за структурою до єдиного суспільства. Звичайно, воно ще не завершилося й має антиамериканське спрямування, в усякому разі, прагнення до незалежності від США й до утворення спільноти, за потужністю рівнозначної наддержаві. Проте зупинити процес європейської інтеграції вже навряд чи можливо. Факт утворення надцивілізації, що поглинає західноєвропейську спільноту, безперечний.

І третій аспект інтеграції західного світу полягає у формуванні множини різноманітних організацій, установ і підприємств загальнозахідного (наднаціонального) характеру. Нині їх налічують десятки тисяч, вони не належать до жодної країни, а підносяться над ними. Ця множина організовується та функціонує згідно із соціальними законами (правилами), відмінними від тих, за якими організуються й функціонують компоненти звичних (традиційних) "національних держав" Заходу. Організації наднаціонального характеру утворюють своєрідну надбудову над країнами західного світу ("суспільство другого рівня"), що надає західній цивілізації характеру гігантського надсуспільства. За підрахунками експертів, ця "надбудова" вже охоплює десятки мільйонів людей із найактивнішої частини населення західних країн, фактично контролює понад половину світових ресурсів і підпорядковує собі "базисну" частину західного світу як єдиного суспільства [3].

Сьогодні важко визначити, наскільки життєздатний цей соціальний монстр. Не виключено, що з часом він розколеться на два табори: американський і європейський. Водночас перспективно залишається проблема боротьби з азійським комунізмом, арабським світом та іншими частинами людства. Поки є загроза бунтів у підкорених регіонах й у власних країнах, об'єднувальна тенденція залишається провідною, до того ж вона ще не настільки закріпилася й ствердилася, щоб можна було спочивати на лаврах.

Ареною діяльності розглянутої надбудовної частини західної надцивілізації є весь західний світ із верхівкою у США. Америка — це головна резиденція, а підрозділи діють у всіх країнах західного світу. Ця верхівка фактично є надвладою західної надцивілізації.

### 2.3. Колоніальна демократія

Під час холодної війни було вироблено стратегію встановлення нового світового порядку через створення "глобального суспільства". Її суть полягає в нав'язуванні незахідним народам і країнам соціального ладу, економіки, політичної системи, ідеології, культури й способу життя, що подібні (або імітують) до західних взірців. Ідеологія та пропаганда докладають чимало зусиль, щоб цей процес сприймали як гуманну, безкорисливу й визвольну місію Заходу, котрий позиціонує як осереддя справедливості, порядку, вільних можливостей і достатку. "Ми вільні, багаті та щасливі, — вселяє думку західна ідеологія і пропаганда іншим народам, — і ми хочемо допомогти вам стати так само вільними, багатими й щасливими, як ми. Проте для цього ви маєте зробити у своїх країнах те, що ми вам порадимо" [4].

Це на словах. А на ділі американізація (у тому значенні, що розглядаємо у статті!) має на меті довести намічені жертви до такого стану, щоб вони втратили здатність самостійно існувати та розвиватися, залучити їх у сферу впливу й експлуатації західних країн, приєднати до західного світу не в ролі рівноправних партнерів, а як зону колонізації. Американізація не виключає добровільного волевиявлення й навіть пристрасного бажання з боку країни-мішені

піти запропонованим шляхом. Захід, власне, й прагне, щоб жертва сама полізла йому в пашу та ще й висловлювала б подяку. Для цього й діє потужна система спокус та ідеологічної обробки. Утім, за всіх обставин і умов американізація є активною операцією з боку Заходу, що не виключає й насильства. Добровільна згода держави-жертви ще не означає, що її населення одностайно прийме новий шлях еволюції. Усередині країни також точиться боротьба між різними категоріями громадян "за і проти" західних порядків.

Окрім стратегії, також було розроблено й тактику американізації, що передбачає такі заходи: дискредитувати основні атрибути суспільного устрою країни, яку належить американізувати; дестабілізувати її; сприяти кризі економіки, державного апарату й ідеології; розколювати населення країни на ворожі групи, атомізувати його; підтримувати будь-які опозиційні рухи; корумпувати інтелектуальну еліту та привілейований прошарок. Водночас слід активно пропагувати переваги західного способу життя; пробуджувати в населення задріть до легкого збагачення й достатку; створювати ілюзію, ніби заможного й безтурботного життя можна досягти в найкоротші терміни, якщо країна обере шлях перетворень за західними зразками; вкорінювати вади західного суспільства, позиціонуючи їх як переваги та вияв справжньої свободи особистості; надавати країні-жертві економічну допомогу в такому обсязі, що призводить до руйнування її економіки й породжує паразитизм, проте водночас створює Заходу репутацію безкорисливого рятівника від виразок колишнього способу життя.

Однією з рис американізації є мирне розв'язання проблем, але цей шлях має певну особливість: він примусово мирний. Захід має величезний економічний, ідеологічний і політичний потенціал, якого цілком вистачить, аби примусити норовистих у безкровний спосіб зробити те, що потрібно США. Проте мирні засоби нічого не варті, якщо не базуються на потужності військовій. І, як переконує досвід, у разі потреби Захід не зупиниться перед застосуванням зброї, адже впевнений у тотальній перевазі.

Американізація є особливою формою колонізації, внаслідок якої у країні-мішені примусово встановлюють соціально-політичний лад *колоніальної демократії*. За численними ознаками це продовження колишньої колоніальної стратегії західноєвропейських країн, але загалом явище нове. Визначимо його характерні ознаки.

Колоніальну демократію важко визнати результатом природної еволюції певної країни з огляду на внутрішні умови й історичні закономірності соціально-політичного ладу. Це штучний процес, нав'язаний країні ззовні всупереч її історичним можливостям і тенденціям еволюції. Цю форму правління підтримують заходами колоніалізму, а країну-жертву виривають з її колишніх міжнародних зв'язків. Мети досягають через руйнування блоків країн, а також дезінтеграцію великих держав, як, наприклад, вчинили з радянським блоком, Радянським Союзом та Югославією. Іноді ці дії потрактовують як визволення

країни від гніту інших народів, однак найчастіше ідея звільнення та національної незалежності є ідеологічним засобом маніпулювання.

Вирвана з колишніх зв'язків держава зберігає ілюзію суверенітету, з нею налагоджують відносини як із нібито рівноправним партнером. У країні певною мірою зберігають попередні форми життя більшої частини населення, водночас створюють осередки економіки західного зразка під контролем світових банків і концернів як суто іноземні чи спільні підприємства. Зовнішні атрибути західної демократії зазвичай використовують не як засоби демократичного режиму, а як інструмент маніпулювання масами. Експлуатація на користь Заходу відбувається силами незначної частини населення колонізованої країни, яка наживається завдяки новим функціям і має високий життєвий стандарт, зрівняний із рівнем добробуту найвищих прошарків західного світу.

Колонізовану країну доводять до стану, коли вона неспроможна самотійно існувати. У військовому плані її демілітаризують настільки, що про опір військовому примусу не йдеться загалом. Збройні сили виконують роль поліцейського ресурсу для заборони актів протесту населення й придушення можливих бунтів. До жалюгідного рівня зводять національну культуру, місце якої посідає псевдокультура американізму.

Населенню насправді пропонують сурогат демократії, що ґрунтується на розбещеності, ослабленому контролі з боку влади, доступних розвагах, всездозволеності. Культивується система цінностей, що позбавляє людей моральних обмежень, руйнує усталену систему норм.

Американізація планети призведе до того, що у світі не залишиться жодних "точок зростання", з яких постала б нова форма еволюції, відмінна від західної. Завойовуючи світ, Сполучені Штати винищують всі можливі конкурентоспроможні зародки еволюції іншого зразка.

Уважний аналіз суспільного життя в Україні свідчить, що нашій країні насаджують колоніальну демократію, зокрема відбувається руйнування економіки й армії, культивується поклоніння мамоні, знищується культура, гальмуються процеси державотворення.

#### 2.4. Сучасний Захід

Сучасний Захід — це нове людське об'єднання, утворене із західних країн і на їх основі у другій половині ХХ ст. (після Другої світової війни). Цей конгломерат має надто складну соціальну структуру, досі чітко не визначену для людей, які там живуть. В організації сучасних західних країн, узятих окремо, вирізняють два рівні:

- перший рівень відповідає структурі суспільства;
- другий рівень є своєрідною "надбудовою" над соціальною організацією суспільства.

Поняття "надсуспільство" уживають як на позначення цієї "надбудови" над суспільством, так і на позначення людського об'єднання, в якому "надбудова" виникає та визначає соціальний тип об'єднання загалом.

Сферою діяльності західних надсуспільств у обох значеннях стає весь західний світ і навіть уся планета. Вони утворюють складні об'єднання, що також поділяються на два рівні, причому надсуспільство в першому значенні утворюється як взаємодія й сполучення "надбудовних" частин західних країн. Ці структури функціонують як загальнозахідні явища, сфера їхньої діяльності виходить за межі західного світу.

Нарешті, над усіма західними країнами формується загальнозахідне "надбудовне" об'єднання (загальнозахідне надсуспільство в першому значенні), що є результатом та одночасно засобом інтеграції західних країн в єдину спільноту. Західний світ загалом має тенденцію до "вертикальної" структуризації.

Захід роздвоюється так, що Сполучені Штати стають свого роду втіленням "надбудовної" частини загальнозахідного надсуспільства в першому значенні. Тут розташовуються його основні компоненти, причому відбувається зрощення компонентів надсуспільства США як окремого надсуспільства й загальнозахідного надсуспільства. Це поєднання настільки сильне, що Америка стає реальним втіленням надсуспільної частини західного світу загалом. Як зона діяльності загальнозахідного надсуспільства Сполучені Штати позиціонують себе силою, що підноситься над іншими

країнами західного світу та керує ними. Прагнення Заходу до глобального панування віддзеркалює схожу мету США, при цьому Америка керує і своїм, і загальнозахідним надсуспільством.

**Висновки.** Процес глобального об'єднання людства насправді є формою його підкорення західним світом як єдиним цілим. З цього погляду його можна визначити як процес тотальної американізації. Оскільки в західному світі домінують Сполучені Штати, що розпоряджаються більшістю ресурсів Заходу й планети, цей процес можна назвати американізацією західного суспільства. Оскільки над Америкою та всіма західними країнами панують надсуспільні явища, об'єднані певною мірою в загальнозахідному надсуспільстві, зоною активності якого стає вся планета, цей процес можна визначити як глобалізацію людства. Слід констатувати як факт найважливішу тенденцію соціальної еволюції людства до об'єднання у глобальне надсуспільство, очолюване західним надсуспільством у розглянутому вище значенні [2].

Поняття "глобалізація" й "американізація" фактично фіксують різні аспекти одного й того самого процесу еволюції світової спільноти, що розпочався у другій половині ХХ ст. і, найімовірніше, визначатиме історію людства у ХХІ ст. І схоже на те, що ця історія за фатальністю перевершить усі трагедії минулого.

#### Список використаної літератури

1. Сенченко О. Діалектика Гегеля — філософський базис ведення інформаційних війн у соціальних системах / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 6. — С. 41—45.
2. Зиновьев А. Запад / А. А. Зиновьев. — Москва : Эксмо, 2003. — 512 с.
3. Зиновьев А. Глобальный человек / А. А. Зиновьев. — Москва : Эксмо, 2003. — 448 с.
4. Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. — Москва : Русский национальный фонд, 2000. — 381 с..

#### *Mykola Senchenko* **Paradigms of US global strategy — concepts globalization and global instability**

*Analyzing the processes and events taking place in the world today, one gets the strong impression that the Washington "sages" — the main directors of modern world development — have decided to abandon the unsuccessful and boring play in order to stage a new one.*

*It is about the obsolescence of the concept of globalization, so actively discussed in the recent past, and its replacement by the concept of global instability, which is in fact a return to Hegel's dialectic, which states: "all historical events are the result of conflict between opposing forces" [1].*

*It is the antagonistic contradictions that have led to the strengthening of American dominance in the world as a result of the shaking of stable political structures, the creation of zones of numerous conflicts and world governance through the interaction of opposites in which conflicting forces are irreconcilable. This is achieved by manipulating opposing political forces.*

**Keywords:** *global instability; globalization; orient; China; the Cold War; international institutes; IMF; The World Bank; Tripartite Commission; Washington Consensus; new world order; colonial democracy*

#### References

1. Senchenko O. (2015). Dialektika Gegelya — filosofskij bazis vedennya informacijnih vijn u socialnih sistemah. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 41—45.
2. Zinovev A. (2003). *Zapad*. Moskva: Eksmo.
3. Zinovev A. (2003). *Globalnyj chelovejnik*. Moskva: Eksmo.
4. Panarin A. S. (2000). *Iskushenie globalizmom*. Moskva: Russkij nacionalnyj fond.

Надійшла до редакції 6 липня 2021 року





УДК 78.026.036.9:681.844](47+57)(045)  
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).10-12

**Олег Дзюба,**  
професор КНУКіМ,  
народний артист України,  
e-mail: olegd@i.ua  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2125-1103>

**Лариса Татарінова,**  
старший науковий співробітник  
відділу моніторингу засобів масової інформації  
Книжкової палати України,  
e-mail: larysa@i.ua  
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-7950-7773>

## Музичний самвидав

У статті розглянуто явище музичного самвидаву, що давав змогу радянським меломанам слухати західну музику, заборонену в СРСР. З'ясовано способи поширення творів таких виконавців, як Петро Леценко, Олександр Вертинський, а також західних виконавців, як-от Елвіс Преслі, Елла Фіцджеральд, Чак Беррі, "Бітлз", "Роллінг Стоунз", "Біч Бойз". Дослідження зосереджено на музичних, радше навіть на технічних аспектах самвидаву. "Ребра", "магнітвидав", журнал "Рок-кур'єр" залишили вагомий слід у розвитку популярної музики пострадянського періоду, етапам становлення якої присвячено пропонувану розвідку.

**Ключові слова:** самвидав; андеграундна культура; джаз; рок; чорний музичний ринок; авторське право; публікація музики; "музика на ребрах"; "джаз на кістках"; "рентгенвидав"; "магнітвидав"

**Постановка проблеми.** Дослідження невідомих чи маловідомих історичних музичних явищ є підґрунтям для розуміння тенденцій розвитку музичної культури загалом, що актуалізує порушену у статті проблематику.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** У вітчизняному науковому просторі дуже мало дослідницьких матеріалів, в яких проаналізовано проблеми появи, розвитку та сучасного стану музичного самвидаву, його впливу на музичну культуру. Збирачем і дослідником самвидаву в сучасній Україні є В. Кіпіані — журналіст, публіцист, історик, головний редактор інтернет-видання "Історична правда", засновник Музею-архіву преси. Проте його розвідки здебільше стосуються книжкового самвидаву, тоді як музичний залишається поза зоною уваги автора.

Американський музикант С. Коутс, випадково натрапивши на яскравий приклад "музики на ребрах", здійснив подорож до пострадянських країн і видав книгу "Рентгенівське аудіо: дивна історія радянської музики на кістках" [4]. Слід зауважити, що видання являє собою переважно опис пригод автора, а не спеціальне дослідження.

**Мета статті** полягає в аналізі музичного самвидаву часів радянської влади, історії розвитку музичної культури у світі, Радянському Союзі та Україні, а також у дослідженні впливу андеграундної течії на музичну культуру пострадянського періоду.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Радянська влада критично ставилася до західної музики, тому, наприклад, рок-музику чи джаз у тогочасній періодиці майже не згадували, а якщо й згадували, то винятково в негативному контексті, на кшталт російського: "Сегодня он играет джаз, а завтра Родину продаст".

Музика не має кордонів, вона може й повинна виходити за їхні межі, але в такому репресивному місці, як Радянський Союз, цю тезу було доволі складно реалізувати на практиці. По-перше, музичні твори потрібно було контрабандою доправляти через кордони й конспіративно розповсюджувати. Так звані "ребра" стали своєрідним способом постачання контрабанди на чорний ринок. Це були твори іноземних та емігрантських музикантів, заборонені для трансляції в Радянському Союзі, як-от П. Лещенка чи О. Вертинського, або західних виконавців: Е. Преслі, "Бітлз", "Роллінг Стоунз", "Біч Бойз", Е. Фіцджеральд, Ч. Беррі, Л. Армстронга...

У добу холодної війни тотальна цензура в СРСР спричинила бум самвидавної літератури на релігійну, спортивну, політичну й навіть жартівливу тематику. Якщо друковане слово розповсюджували за допомогою друкарських машинок і фотоапаратури, то, щоб дати відсіч введеної державою забороні на певну музику, меломани винайшли власний спосіб долучитися до мистецтва. Від кінця 1940-х до початку 1960-х рр. радянські громадяни-підприємці налагодили підпільне виробництво заборонених музичних творів, записуючи їх на використані рентгенівські плівки. Прикрашені зображеннями черепів і кісток диски називали "ребрами" й "рентгенвидавом".

Понад 20 років імпровізовані грамофонні записи, зроблені на рентгенівських плівках і відомі як "музика на ребрах" чи "джаз на кістках", були єдиним способом, за допомогою якого радянські меломани могли слухати західну музику на квартирниках, власних кухнях, далеко від вух і очей КДБ [1—3]. "Ребра" — свідство андеграундної сміливості повстати проти влади, бунт і любов до музики. Дух рок-н-ролу!

Під час правління Й. Сталіна та впродовж десятиліть після Другої світової війни Комуністична партія придушувала зовнішні впливи. Музика стала головною турботою режиму, адже її вважали рівнозначною пропаганді, тому цілу низку жанрів і виконавців було заборонено [5—8].

Емігрантів часів громадянської війни, як-от П. Лещенко, вважали зрадниками за те, що вони не повернулися на батьківщину, а їхні пісні згодом оголосили поза законом.

Від початку 1950-х рр. доба патефона потроху сходила нанівець. Як і раніше, на радянських заводах випускали платівки з крихкого й важкого матеріалу — полімеризованої смоли, що називалася шелаком, і сталеві голки до них. Проте поступово з'являлися інші апарати, на електричному приводі, з крихітними корундовими голками. Розпочалося освоєння вінілу, адже шелак був занадто дорогий, до того ж його везли з-за кордону.

У 1948 р. американська фірма Columbia вперше випустила довготривалу платівку з меншим кроком нарізки. Хоча вона теж була на 78 обертів, патефони не могли її програвати, оскільки сталеві голки псували тонкі доріжки. Для таких платівок потрібна була інша, ніжніша, техніка. У СРСР кинулися наздоганяти "загниваючий Захід" і стали розвивати технології, в чому суттєво допомогли трофейні "телефункени"<sup>1</sup>, здатні наносити звукові доріжки на м'які матеріали.

Проте не лише буржуазні музичні верстати знайшлися на теренах Радянського Союзу. З війни повернулися солдати й привезли чимало дивовижних трофейних речей: золінгенівські ножі, м'ясорубки, годинники, друкарські машинки, а також музичні платівки та фільми. У радянських будинках лунали "Summertime" і "Chattanooga", на екрани кінотеатрів вийшов фільм "Серенада Сонячної долини", мелодії якого виконував оркестр Г. Міллера.

Ця музика захопила наших співгромадян і немов позначала невидиму печаткою причетності до Таємниці. Однак для радянської молоді це було небезпечно: до статті 58-10 Кримінального кодексу СРСР ("Антирадянська агітація та пропаганда") 1947 р. додали обтяжливе формулювання — "низькопоклонство перед Заходом", що передбачало 10 років таборів.

Ідеологічно небезпечна, чужа музика струмочком просочувалася крізь залізну завісу. Дипломати привозили записи із закордонних відряджень, матроси здавали в портові магазини куплені в далеких країнах яскраві конверти з платівками. Можна було придбати рідкісні записи на вінілі в "Торгзіні" ("Торгівля з іноземцями"), але тільки за золото. Звичайним людям дістатися до такої музики було неможливо.

І тоді, розраховуючи на небувалий попит, з'явилися студії підпільного звукозапису. Однією з перших у тодішньому радянському Ленінграді запрацювала студія з кумедною назвою "Золотий собака" (на честь песика Ніппера — головного персонажа британської

торговельної марки His Master's Voice (скорочено HMV), що в перекладі з англійської означає "голос його господаря", на якій зображено собаку, що слухає грамофон).

Керував "Золотим собакою" інженер-винахідник Р. Богословський, який зумів на основі трофейних "телефункенів" розробити власну модель копіювального верстата з ліпшою якістю звука. З однієї купленої за великі гроші закордонної платівки-матриці виготовляли майже необмежену кількість копій, які викупували агенти-рознощики. Спочатку для нарізання платівок використовували листи великоформатної фотоплівки для аерознімання, але діставати їх було доволі дорого та складно.

Вважають, що саме Р. Богословському належить ідея застосовувати старі рентгенівські знімки, які порошилися в архівах поліклінік. Цей матеріал не коштував нічого, медперсонал навіть дякував тим, хто виносив "всю цю пиліюку" центнерами (пожежники вимагали спалювати пожежонебезпечні архіви). У 1940—1950-х рр. Радянський Союз боровся з епідемією сухот і всіх громадян зобов'язували проходити рентген легень, а отже плівок із зображенням було вдосталь. Звідсіля й назва — "музика на ребрах". Уряд заявив, що всі лікарні мають позбутися рентгенівських знімків через рік після використання, адже вони були легкозаймистими. Хлопці-перекупки з'являлися ввечері біля чорного ходу лікарні з кількома рублями та пляшкою горілки й забирали "цей непотріб". Плівки використовували як порожній носій звукозапису.

Платівки з рентгенівських знімків нарізали вручну, звук записували на 78 обертів за хвилину лише з одного боку. Якість запису була дуже низькою, а диск уміщував тільки від трьох до п'яти хвилин музики, тобто одну пісню. Отвір на самовиданій платівці пропалювали цигаркою.

Навіть із поганою якістю звуку й коротким терміном зберігання (окремі записи ставали непридатними для використання після кількох програвань) "ребра" мали величезну популярність, оскільки давали змогу прослуховувати заборонені західні хіти.

В інших містах — Москві, Києві та Харкові — ідею разом із технологією швидко підхопили. Однак винахідники пристосовували для виготовлення платівок й інші копіювальні верстати, на кшталт пантографа<sup>2</sup> з коромислом.

Виник чорний ринок (у Харкові ще 1990 рр. — доки існував чорний ринок — це місце мало назву "Скульожка"). Продавці досвідченим поглядом вираховували зосереджену молодь, підходили й змовницьки шепотіли: "Гей, чуваки! У мене для вас є." Продавець і покупець відходили в найближче підвороття, де відбувався швидкий товарно-грошовий обмін, і обрана платівка переміщалася з рукава в рукав, блиснувши матовим ребром на чорному тлі. Потім учасники угоди, озируючись, розходилися.

У домашньому архіві такі диски зберігали з пієтетом — загорнутими в м'яку фланель і газету

<sup>1</sup> Telefunken — німецька промислова компанія, насамперед відома як виробник теле- та радіоустаткування, засобів зв'язку. Заснована 1903 р.

<sup>2</sup> Прилад для виготовлення копій карт, планів і креслень зі зміною чи збереженням масштабу.

зверху. Насправді платівку можна було відтворити лише п'ять-десять разів, потім вона псувалася.

На рентгенівські знімки записували музику заборонених у Союзі виконавців чи музикантів, платівки яких коштували надзвичайних грошей: мало хто міг дозволити собі купити вініл вартістю в зарплату інженера. А завдяки "ребрам" рок-н-рол, бугі-вугі, авторську, емігрантську та циганську музику можна було придбати за один-півтора рубля. Утім, для студентів — основної аудиторії фарцівників — і такі гроші були доволі відчутними: у 1950—1960-х рр. на них можна було повноцінно прожити день, тричі поївши у студентській їдальні.

**"Ти готовий був віддати душу за рок-н-рол..."**

У результаті незаконної оборудки меломани отримували тонку платівку з однією піснею тривалістю не більш як три з половиною хвилини. Якість у "ребер" часто була огидною: шуми заглушали музику, а часом замість довгоочікуваної композиції з програвача долинали образи на адресу охочих послухати закордонних співаків.

Такі записи розходилися дуже швидко, завдяки їм радянська молодь хоча б мала уявлення про "іншу" музику. Якщо покушувці щастило, з програвача лунали голоси П. Лещенка, Леоніда Утьосова, В. Козина, Б. Окуджави, В. Висоцького, Ф. Сінатри, вокалістів "Бітлз", Ч. Беррі або Е. Преслі.

Через три десятиліття після зародження культури "музики на ребрах" В. Цой заспівав: "Ты готов был отдать душу за рок-н-ролл, извлечённый из снимка чужой диафрагмы".

Р. Богословський зробив робочі креслення, після чого знайшов токаря-універсала, який взявся виготовити потрібні деталі. "Влітку 1947 р. чудовий апарат для механічного звукозапису був готовий", — зазначав у статті для журналу "Бджола" поет Б. Тайгін.

Виробництвом і продажем платівок молоді люди заробляли понад три роки, поки в Ленінграді не розпочалися арешти причетних до бізнесу. Р. Богословського засудили на три роки, а Б. Тайгіна — на п'ять. Апаратуру було конфісковано й знищено. Проте, вийшовши на свободу, приятелі за кресленнями відновили звукозаписний апарат і знову розпочали підприємницьку діяльність.

Удосконалений Р. Богословським пристрій тепер міг, крокуючи в ногу з часом, писати й довгограючі платівки зі швидкістю 33 оберти на хвилину. Однак автор вважав нововведення зайвим і, як і раніше, записував платівки зі швидкістю 78 обертів на хвилину: так було швидше й простіше у виготовленні.

Через чотири роки Р. Богословського знову заарештували. За три роки перебування в таборі він винайшов спосіб виготовлення твердих платівок у домашніх умовах і, вийшовши на свободу, налагодив виробництво дешевих, але якісних носіїв, за що втретє опинився у в'язниці.

Спроби радянської влади викоринити "музику на ребрах" так і не увінчалися успіхом. Утім, через кілька років це зробив прогрес: епоха "ребер" закінчилася з появою катушкових (бобінних) магнітофонів.

**"Магнітвідав"** (від *магнітофон*) розповсюджував звукозаписи на аудіокасетах, і це вже були андерграундні музичні групи, бардівські пісні чи навіть лекції.

Процес передбачав повторне копіювання й саморозповсюдження живих аудіозаписів, які в Радянському Союзі не продавали. Звичайно, "магнітвідав" схожий на підпільні записи "музики на ребрах", за винятком того, що виконавці іноді самостійно санкціонували копіювання, але в будь-якому разі не заради прибутку, вони не розраховували заробляти на цих записах. "Магнітвідав" мав допомогти обійти радянську політичну цензуру та зробити цю музику відомою якнайширшому колу слухачів.

Процес "магнітвідава" був менш ризикованим, ніж публікація літератури через самвидав, оскільки будь-якій людині в СРСР було дозволено мати приватний катушковий магнітофон, тоді як обладнання для виробництва паперових копій перебувало під контролем держави.

"Магнітвідав" був головним засобом розповсюдження пісень бардів, зокрема Б. Окуджави, В. Висоцького, О. Галича, або панк-груп, як-от "Громадянська оборона", чи рок-груп на кшталт "Машини часу" та інших на теренах Радянського Союзу й за кордоном. "Магнітвідав" також використовували для розповсюдження лекцій.

У Радянському Союзі, як відомо "реклами не було", але існували цікаві самвидавні журнали, що ознайомлювали з музичним простором та аналізували альтернативну музику.

**"Куріння шкодить самвидаву", — стверджує В. Кіпіані.** У 1969 р. у Харкові вийшов перший на теренах СРСР рок-журнал "Біт-Ехо". Його започаткував С. Коротков, якого вважають одним із засновників радянської рок-журналістики. "Біт-Ехо" — легендарне видання: воно залишилося хіба що у спогадах багатьох музикантів, адже жодного примірника нині не існує. Наклад "Біт-Еха" становив від трьох до п'яти одиниць. Середовище, де його розповсюджували, було доволі асоціальним, можна припустити, вважає В. Кіпіані, що часопис просто скурили.

З'явився журнал "Біт-Ехо" в Харкові у зв'язку з утворенням в місті рок-груп і проведенням перших сейшенів у Будинку культури залізничників 1 січня 1966 р. Згодом часопис зазнав репресій, а С. Коротков на 20 років пішов у глухе підпілля. Пізніше він писав статті під псевдонімом "Морквяна корова" у видання "Рок-кур'єр", а коли рок-музику офіційно "дозволили", став відомим музичним журналістом. У 1979 р. уперше на радянському просторі профспілки Харкова організували курси диск-жокеїв, які проводив С. Коротков. Ці лекції студенти записували на магнітофон. Через давність подій уже неможливо стверджувати, хто саме вів ці записи. Точно відомий лише той факт, що під час лекцій С. Короткова запис робили на бобінний магнітофон. До 50-річчя журналіста (1996) учні підготували й видали книгу "Історія сучасної музики", що є збірником тих самих лекцій [9]. Оскільки книга вийшла як подарунок-сюрприз, автор не зміг відредагувати матеріал, що містив багато (як жаргівливо зауважував С. Коротков) "кричущих АшіПок". Друге виправлене видання вийшло в січні 2011 р. у Харкові до річниці смерті рок-журналіста. Книга побачила світ зусиллями його друга, колеги й однодумця Ю. Шварца. Було виправлено окремі помилки, додано фотоілюстрації. До книги також увійшли біографія С. Короткова та спогади друзів і учнів [10].

Найвідомішим прикладом музичного самвидаву став машинописний "Рок-кур'єр", що з'явився 1986 р. теж у Харкові. То був цікавий час: з одного боку, тогочасна влада дозволяла певні прояви рок-музики, а отже створювалося багато музичних колективів, які мали, на противагу західній, писати власну, радянську, музику, з іншого — регулярно забороняла твори, композиції, виступи окремих музикантів, а головна газета радянської молоді "Комсомольська правда" ганила неправильних музикантів статтями на кшталт "Рагу из синей птицы".

"Рок-кур'єр" став класичним прикладом самвидаву: його друкували на машинці, була можливість вклеювати у текст фото, зроблені на концертах-квартирниках. У журналі згадували прізвиська, які вже за кілька років стали відомими на теренах колишнього СРСР: Б. Гребенщиков ("Акваріум"), А. Макаревич ("Машина часу"), В. Цой ("Кіно"), К. Кінчев ("Аліса"). За кілька років видавці "Рок-кур'єра" вийшли з під-

пілля, змінили псевдоніми на справжні імена й розпочали вивчати журналістику. Головний редактор часопису О. Мартиненко, який ховався під псевдонімом "Н. Галя", у 1990-х став секретарем Л. Кучми, а нині очолює інформгентство "Інтерфакс-Україна".

**Висновки.** Цензура існувала протягом всієї історії людства. На території України першим списком забороненої літератури, який зберігся до сьогодні, є "Список відречених книг", датований 1073 р. Оскільки кожна дія викликає протидію, самвидав завжди існував і розповсюджувався всупереч заборонам. Історія розвитку музичного самвидаву від 1940-х до 1990-х рр. — це історія формування альтернативної музики на теренах Радянського Союзу, музики, що цікава новому поколінню, яке не знає заборони, а також сучасної української музики, котра цікава західним слухачам, бо поєднує в собі національні традиції та західні течії. Ми всі стоїмо на плечах гігантів!

#### Список використаної літ ерат ури

1. Богданова К. Буги-вуги "на костях" — а это не страшно? Из жизни меломанов 40—50-х годов / Катерина Богданова. — Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-27775/>. — Загл. с экрана.
2. Доценко А. Чуваки на хатах / Артем Доценко. — Режим доступа: [http://www.istrodina.com/rodina\\_articul.php3?id=1618&n=86](http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=1618&n=86). — Загл. с экрана.
3. Троицкий А. Снова в СССР. Правдивая история рока в России / А. Троицкий. — Лондон : Faber and Faber, 1987. — 87 с.
4. Coates S. Bone music X-RayAudio — by The Bureau of Lost Culture / Stephen Coates. — Mode of access: <https://x-rayaudio.squarespace.com/t>. — Title of the screen.
5. Fürst J. Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism / J. Fürst. — New York : Oxford University Press, 2010. — 210 p.
6. Ryback T. W. Rock Around the Block: A History of Rock Music in Eastern Europe and The Soviet Union / T. W. Ryback. — Oxford : Oxford University Press, 1990. — 87 p.
7. Johnson T. Being Soviet: Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin 1939—1953 / T. Johnson. — New York : Oxford University Press, 2011. — 87 p.
8. Roentgenizdat (USSR). — Mode of access: [https://www.in-formality.com/wiki/index.php?title=Roentgenizdat\\_\(USSR\)](https://www.in-formality.com/wiki/index.php?title=Roentgenizdat_(USSR)). — Title of the screen.
9. Коротков С. История современной музыки / Сергей Коротков. — Харьков : Ритм-Плюс, 2011. — 496с.
10. Коротков С. История современной музыки / Сергей Коротков. — Киев : Laf-studio, 1996. — 292 с.

Oleg Dziuba, Larysa Tatarinova  
*Music samizdat*

*The article considers the phenomenon of music samizdat, which allowed Soviet music lovers to listen to Western music, which was banned in the USSR. Ways of disseminating the works of such artists as Petro Leshchenko or Alexander Vertinsky, or Western artists such as Elvis Presley, Ella Fitzgerald, Chuck Berry, The Beatles, The Rolling Stones, The Beach Boys. The study focuses on music, but rather, even on the technical side of the issue of samizdat. "Ribs", "Magnitizdat", "Rock Courier" have left a significant mark on the development of popular music of the post-Soviet period, our intelligence is focused on the history of this phenomenon.*

**Keywords:** samizdat; underground culture; jazz; rock; black music market; copyright; publication of music; "music on the ribs"; "jazz on the bones"; "x-ray"; "magnetic output"

#### References

1. Bogdanova K. (2009). *Bugi-vugi "na kostyah" — a eto ne strashno? Iz zhizni melomanov 40—50-h godov*. [Online], available at: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-27775/>.
2. Docenko A. (2006). *Chuvaki na hatah*. [Online], available at: [http://www.istrodina.com/rodina\\_articul.php3?id=1618&n=86](http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=1618&n=86).
3. Troickij A. (1987). *Snova v SSSR. Pravdivaya istoriya roka v Rossii*. London: Faber and Faber.
4. Coates S. (2019). *Bone music X-RayAudio — by The Bureau of Lost Culture*. [Online], available at: <https://x-rayaudio.squarespace.com/t>.
5. Fürst J. (2010). *Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*. New York: Oxford University Press.
6. Ryback T. W. (1990). *Rock Around the Block: A History of Rock Music in Eastern Europe and The Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press.
7. Johnson T. (2011). *Being Soviet: Identity, Rumour, and Everyday Life under Stalin 1939—1953*. New York: Oxford University Press.
8. *Roentgenizdat (USSR)*. (2021). [Online], available at: [https://www.in-formality.com/wiki/index.php?title=Roentgenizdat\\_\(USSR\)](https://www.in-formality.com/wiki/index.php?title=Roentgenizdat_(USSR)).
9. Korotkov S. (2011). *Istoriya sovremennoj muzyki*. Harkov: Ritm-Plyus.
10. Korotkov S. (1996). *Istoriya sovremennoj muzyki*. Kiev: Laf-studio.

Надійшла до редакції 14 липня 2021 року



УДК 378.091.2:[005.95-051:02]](477)(045)  
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).13-17

**Оксана Матвієнко,**

доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук,  
професор кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної  
діяльності Київського національного університету культури і мистецтв,  
e-mail: oxtmix2017@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5772-848X>

**Михайло Цивін,**

кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри дизайну  
і архітектури Міжнародної академії управління персоналом,  
e-mail: tsyvin2012@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0312-5805>

## HR-менеджер: професія "людина — знакова система" за освітньою спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа"

Актуальність дослідження зумовлено суперечністю між загальноприйнятим розумінням діяльності HR-менеджера як професії, що належить до типу "людина — людина", й широким колом інформаційно-аналітичних завдань і функцій HR-менеджера в корпоративній та аутсорсинговій діяльності. Виявлена суперечність спонукає до розгляду цієї професії як "людина — знакова система" й потребує обґрунтування підготовки за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" фахівця документно-інформаційного профілю.

Аргументовано можливість і доцільність спеціалізації HR-менеджера у спеціальності 029 відповідно до завдань інформаційно-аналітичного спрямування, що постають у сучасній сфері управління персоналом.

Уперше обґрунтовано відповідність професійних завдань фахівців із HR-менеджменту компетентнісним параметрам спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" і доцільність розроблення міждисциплінарної освітньої програми з підготовки HR-фахівців у межах спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Зроблено висновок, що поліаспектність і багатопрофільність діяльності HR-фахівця охоплює такі предметні поля, як управління людськими ресурсами — інформаційно-аналітична діяльність — документні комунікації (документаційне забезпечення управління персоналом), що утворюють узагальнений об'єкт його діяльності.

Спеціалізація в галузі HR-аналітики за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" адекватна сутності спеціальності ІБАС, документно-інформаційному й соціально-комунікативному концептам її теоретико-методологічних основ, а також методам, методикам і технологіям, котрі застосовують у предметній області діяльності фахівця за спеціальністю 029, і спеціальним (фаховим, предметним) компетентностям, зміст яких окреслено Стандартом вищої освіти за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

**Ключові слова:** HR-менеджер; інформаційна, бібліотечна та архівна справа; інформаційно-аналітична діяльність; HR-аналітика

**Постановка проблеми.** Характерною особливістю сучасної професійної управлінської діяльності є її поліоб'єктність. У контексті пропонованого дослідження звернімо увагу на один із напрямів — управління персоналом, який сьогодні визначають терміном HR (*human resources* — управління людськими ресурсами). Представники професійного середовища та учасники ринку праці, пов'язаного з HR-діяльністю, вирізняють у цій сфері низку спеціалізацій, наголошуючи на сутнісно окремих функціях їхніх представників: зовнішній і корпоративний рекрутер, хендхантер, кадровик, менеджер із персоналу та інші [3].

Не маючи на меті встановлювати межі професійної спеціалізації зазначених представників сфери управління людськими ресурсами, наведемо розуміння діяльності HR-менеджера, що ґрунтується на загальному підході:

- здійснює зв'язок між керівництвом компанії, її співробітниками та ринком праці;
- працює безпосередньо з людьми;
- добирає відповідні кадри, керує людськими ресурсами для виконання стратегічних завдань компанії;

— розробляє систему мотивації, навчання й розвитку персоналу, створює сприятливий корпоративний клімат.

За всієї очевидності об'єкта діяльності фахівця з управління персоналом і віднесення цієї професії за класифікацією Є. Клімова [5] до типу "людина — людина", зазначимо, що в сучасних умовах таке позиціонування важко визнати єдино можливим.

Об'єкт діяльності фахівця, яким є людські ресурси, крім безпосередніх комунікативних впливів, потребує суттєвого інформаційно-аналітичного та документно-комунікативного супроводу. Очевидною є суперечність між традиційною підготовкою фахівця з управління персоналом у межах економічних та управлінських освітніх спеціальностей і сучасними вимогами до HR-фахівця як інформаційного аналітика. Виявлена суперечність потребує розгляду HR-професії в системі "людина — знакова система" і обґрунтування релевантності спеціалізації HR-менеджера спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (ІБАС) як професіонала інформаційно-аналітичного та соціально-комунікативного профілю.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Виявляючи теоретико-методологічні основи, на яких має ґрунтуватися доведення висловленої гіпотези, зазначимо, що професіологічний дискурс у наукових дослідженнях розвитку спеціальності ІБАС сьогодні спрямовано на вироблення науково обґрунтованих прогнозів тенденцій розвитку професійних ресурсів у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи для розроблення на окресленій теоретико-методологічній платформі освітньо-професійних програм сучасних спеціалізацій у межах спеціальності.

Підготовку HR-менеджера за спеціальністю ІБАС пропонує Київський національний університет культури і мистецтв; для ознайомлення зі спеціалізацією розроблено навчальний посібник "HR-менеджер: вступ до фаху (для студентів спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа")" [1].

У контексті дослідження кореляції HR-менеджменту з інформаційно-документною діяльністю Л. Філіпова і Д. Галенко [12] наголошують, що сучасний розвиток HR-менеджменту зумовлює широкий спектр напрямів діяльності, зокрема у сфері IT-індустрії, де суттєве значення має інформаційна та адміністративно-кадрова робота. Зауважуючи, що адміністративно-кадрова робота, котра документується, автоматизується та управляється, відповідає фаховим компетенціям за спеціальністю 029, дослідниці обґрунтовують можливість адаптації підготовки HR-менеджерів для спеціальності ІБАС.

Нові назви посад і професій HR-сфери предметно розглянуто у статті В. Гельман [2]. Дослідниця зауважує, що у Класифікаторі професій бракує значної кількості посад і професій HR-сфери, наявних у штатних розписах підприємств, що потребує розширення переліку в межах професійних угруповань у Класифікаторі, запровадження професійних стандартів для HR-сфери.

У пропонуваному дослідженні під час обґрунтування змістової релевантності спеціалізації "HR-менеджер" спеціальності ІБАС методологічно плідним бачиться вихід за межі розуміння цієї діяльності як документно-діловодної та адміністративно-кадрової й зосередження на її інформаційно-аналітичному складникові.

**Мета дослідження** — обґрунтування можливості й доцільності спеціалізації HR-менеджера у спеціальності ІБАС відповідно до завдань інформаційно-аналітичного спрямування, що постають у сучасній сфері управління персоналом.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Традиційно освітні програми зі спеціалізацією "управління персоналом" пропонують у межах спеціальності 051 "Економіка" галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" [7—10].

Об'єктом вивчення визначено сферу економіки праці й соціально-трудоких відносин, управління персоналом, трудовий потенціал, лідерство, командну роботу та взаємодію, що охоплює глобальний, національний, регіональний і локальний рівні соціально-економічних систем, процеси економічного регулювання, аналізу, моделювання й оцінювання економіч-

ної діяльності та ухвалення управлінських рішень [8], закономірності функціонування й розвитку соціально-економічних систем, соціально-економічних процесів, їх моделювання, прогнозування та регулювання, мотивацію й поведінку економічних суб'єктів [9]. Метою визначено підготовку фахівців, які мають сучасне економічне мислення [10].

Освітні програми з управління персоналом, розроблені для спеціальності 073 "Менеджмент" галузі знань 07 "Управління та адміністрування" [11], визначають набуття фундаментальних знань і практичних навичок добору, оцінювання, навчання, мотивації персоналу, кар'єрного коучингу, управління кадровим резервом; формування кадрової політики компанії та оптимізації її організаційної структури; кадрового діловодства; розроблення програм корпоративної соціальної відповідальності, удосконалення систем і технологій управління персоналом, оцінювання соціально-економічної ефективності їх впровадження; інжинірингу праці; проведення корпоративних тренінгів, організації ділових зустрічей і конференц-сервісу.

Зауважимо, що іманентно притаманною виконанню зазначених завдань і характерною для управлінської діяльності у всіх її видах, типах і проявах, є *інформаційно-аналітична діяльність*.

Формулюючи мету підготовки фахівця з управління персоналом, спрямовану на пошук, добір кандидатів на вакантні посади в організації, мотивацію співробітників та їх навчання, вироблення кадрових стратегій, не можна оминати увагою сучасні тенденції розвитку інфраструктури рекрутменту, активної діяльності спеціалізованих агенцій із пошуку й добору кандидатів, агенцій із працевлаштування, передавання частини HR-функцій аутсорсинговим компаніям. Роботу таких структур спрямовано на вивчення ринку праці, що передбачає пошук інформації, застосування стандартних і спеціальних технологій інформаційного аналізу, а отже переводить діяльність у галузі HR із категорії власне управління персоналом у категорію самостійної аналітичної діяльності в управлінні персоналом.

Розширення поля функцій HR-менеджера та набуття HR-діяльністю комплексного характеру зумовлюють потребу формування відповідних компетенцій фахівця, а також винесення розуміння сутності роботи з персоналом за межі її оперативного рівня — документно-діловодного складника управління. HR-діяльність під впливом зміни соціально-культурних, соціально-економічних умов та техніко-технологічних новацій набуває ознак окремого напрямку — *HR-аналітики*.

Посилення інформаційно-аналітичної компоненти у всіх видах сучасного менеджменту потребує профільної спеціалізації HR-фахівця в галузі документно-інформаційних ресурсів та інформаційно-аналітичної діяльності, що зумовлює потребу розроблення міждисциплінарної освітньої програми підготовки HR-менеджера за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

На підтвердження висунутої гіпотези звернімося до Класифікатора професій (ДК 003:2010) [4] як нормативно-правового документа, в якому наведено професійні назви робіт, а також до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [6]. Аналіз переліку можливих видів професійної діяльності HR-менеджера відповідно до класифікатора професій України ДК 003:2010 свідчить про їх доволі широкий спектр. Згідно з предметом пропонованого дослідження у групі 2412.2 *Професіонали в галузі праці та зайнятості* можна виділити перелік професійних назв робіт HR-менеджера, діяльність яких пов'язано переважно з виконанням інформаційно-аналітичних функцій у сфері зайнятості:

- аналітик у сфері професійної зайнятості;
- фахівець із наймання робочої сили;
- фахівець з аналізу ринку праці.

Перелік завдань і обов'язків представників цих видів професійної діяльності репрезентує напрями інформаційно-аналітичної та соціально-комунікативної діяльності, що сутнісно становлять ядро діяльності HR-менеджера.

#### ***Аналітик у сфері професійної зайнятості***

##### ***Завдання та обов'язки:***

— здійснює комплексне дослідження ринку праці, збирає, перевіряє та систематизує інформацію щодо стану ринку праці на державному та регіональному рівнях;

— вивчає та узагальнює тенденції зайнятості, готує відповідні висновки;

— аналізує економічні, соціальні, політичні, географічні, демографічні та інші чинники, що визначають ситуацію на ринку праці;

— проводить оцінювання цих чинників для подальшого врахування в державних і регіональних концепціях, програмах зайнятості населення;

— вивчає та аналізує стан зайнятості населення в суб'єктів економічної діяльності на території, що досліджується;

— здійснює моніторинг поточної ситуації на ринку праці в кількісному та якісному розрізах: динаміку кількості вакансій за професійними угрупованнями та окремими професіями, процеси укрупнення професій, зміни у змісті завдань та обов'язків працівників тощо;

— складає перспективні прогнози щодо балансу попиту та пропозиції робочої сили, переліку випитаних професій на регіональному ринку праці в найближчій і середній перспективах;

— готує інформаційні матеріали для центру зайнятості та інших установ;

— підтримує постійні зв'язки з підприємствами, установами, організаціями, закладами освіти, громадськими організаціями, засобами масової інформації;

— організовує періодичні опитування серед роботодавців регіону, аналізує потребу роботодавців у працівниках та вимоги до кваліфікації претендентів;

— бере участь у заходах щодо розв'язання проблем професійної зайнятості (ярмарки вакансій, заходів круглих столів, форуми тощо).

#### ***Фахівець із наймання робочої сили***

##### ***Завдання та обов'язки:***

— здійснює пошук працівників на вакантні посади, укладає трудові договори для виконання певної роботи за дорученням роботодавців і підприємств усіх форм власності;

— здійснює пошук і підбір вакантних робочих місць для осіб, які шукають роботу, за їхнім дорученням;

— проводить консультації щодо планів професійної підготовки;

— обговорює з підприємствами та організаціями кваліфікаційні вимоги та інші характеристики для найманих працівників, з якими планують укласти договір;

— здійснює пошук працівників, які мають потрібну кваліфікацію, і виконує всі формальності відповідно до чинного законодавства;

— забезпечує відповідність укладених договорів із наймання до правових вимог та їх підписання;

— перевіряє наявність і чинність дипломів, посвідчень, сертифікатів, кваліфікаційних свідоцтв та інших документів, що підтверджують професійний рівень працівника, потрібний для виконання певних обов'язків;

— проводить анкетування та співбесіди з кандидатами, виявляє рівень кваліфікаційних знань;

— стежить за тим, щоб особи, яких відібрали, мали рівень освіти та професійний досвід, що відповідають вимогам роботодавця;

— формує базу даних кандидатів на вакантні посади та своєчасно її оновлює;

— оформляє індивідуальні контракти між фахівцями й роботодавцями;

— веде поточну документацію;

— вивчає та використовує передовий досвід роботи з кадрами.

#### ***Фахівець з аналізу ринку праці***

##### ***Завдання та обов'язки:***

— здійснює моніторинг ринку праці відповідно до планів і програм діяльності центру зайнятості;

— збирає, накопичує, опрацьовує інформацію щодо напрямку своєї діяльності;

— досліджує наявність вакансій, кваліфікаційні вимоги, запропоновану заробітну плату, умови праці тощо згідно з даними, що їх підприємства, установи та організації подають до центру зайнятості;

— вивчає статистику показника заробітної плати в розрізі професій і посад у регіоні;

— розробляє описи загальних тенденцій ринку праці за рівнем заробітних плат з урахуванням галузей, професій, посад;

— визначає діапазони оптимальних збігів пропозицій роботодавців і запитів кандидатів;

— аналізує функціонал посад і професій, визначає затребуваність різних категорій працівників на ринку праці;

— обирає методи моделювання розвитку ринкових ситуацій із конкретних проблем професійної зайнятості;

— здійснює прогнозування тенденцій ринку праці в найближчому та середньостроковому періодах;

— готує аналітичні публікації для спеціалізованих кадрових та інших видань;

— бере участь в організації інформаційних компаній, котрі готує центр зайнятості, а також засоби масової інформації з тематики його діяльності.

Аналіз наведених кваліфікаційних характеристик свідчить про очевидність інформаційно-аналітичного, документно-інформаційного та соціально-комунікативного складників діяльності фахівця. Функції HR-менеджера реалізуються в сукупності організаційних, методичних та інтелектуальних видів діяльності зі збирання, аналізу та використання відомостей про працівників (наявних і потенційних), оцінювання кадрових процесів у галузі. Мета діяльності HR-менеджера як аналітика — створення достовірного знання про кадрові процеси в організації, потреби формування у працівників відповідної кваліфікації, запобігання кадровим кризам та їх розв'язання.

Спеціалізація в галузі HR-аналітики за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" релевантна сутності спеціальності, *документно-інформаційному та соціально-комунікативному* концептам її теоретико-методологічних основ, методам, методикам і технологіям, котрі застосовують у предметній області діяльності фахівця за спеціальністю ІБАС, а також спеціальним (фаховим, предметним) компетентностям, формування яких окреслено Стандартом вищої освіти за спеціальністю ІБАС.

Під час розроблення профілю освітньо-професійної програми доцільним є доповнення спеціальних компетенцій фахівця за спеціальністю ІБАС компетенціями, передбаченими підготовкою за галузями знань, "формально" релевантною яким є підготовка фахівця з управління персоналом, зокрема 05 "Соціальні та поведінкові науки" та 07 "Управління та адміністрування".

Нормативним підґрунтям розроблення такої освітньо-професійної програми є затверджені МОН вимоги до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм. Зважаючи, що міждисциплінарна освітня (наукова) програма передбачає опанування знання, яке перебуває на межі галузей знань, спеціальностей та/або належить до кількох спеціальностей, котрі й визначають її предметну область, зауважимо, що викладені міркування щодо сутності інформаційно-аналітичного та соціально-комунікативного складників діяльності HR-менеджера дають змогу сформулювати його відповідні компетенції в міждисциплінарній освітньо-професійній програмі за спеціальністю ІБАС.

**Висновки.** Поліаспектність і багатопрофільність діяльності HR-фахівця охоплює предметні поля *управління людськими ресурсами — інформаційно-аналітична діяльність — документні комунікації (документаційне забезпечення управління персоналом)*, що утворюють узагальнений об'єкт його діяльності.

Вимоги ринку праці до трудових функцій HR-фахівця, кваліфікаційні характеристики відповідних професій у групі 2412.2 *Професіонали в галузі праці та зайнятості* класифікатора професій України ДК 003:2010, свідчать, що спеціальні (фахові) компетентності сучасного HR-фахівця можуть бути сформовані в межах спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Спеціалізація у галузі HR-аналітики за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" адекватна сутності спеціальності ІБАС, *документно-інформаційному та соціально-комунікативному* концептам її теоретико-методологічних основ, а також методам, методикам і технологіям, котрі застосовують у предметній області діяльності фахівця за спеціальністю 029, і спеціальним (фаховим, предметним) компетентностям, зміст яких окреслено Стандартом вищої освіти за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

#### Список використаної літератури

1. Бачинська Н. А. HR-менеджер: вступ до фаху : навч. посіб. для студентів спец. "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Н. А. Бачинська, О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Ф-т інформ. політики і кібербезпеки. — Київ : КНУКіМ, 2021. — 56 с.
2. Гельман В. М. Нові посади та професії HR-сфери: рекомендації для кадрової служби підприємства / В. М. Гельман. — Режим доступу: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15441804964917.pdf>. — Назва з екрана.
3. Кадровик, рекрутер, hr, хедхантер — в чем отличие? — Режим доступу: <https://www.work.ua/ru/articles/jobseeker/1131/>. — Загл. с екрана.
4. Класифікатор професій ДК 003:2010. — Київ : Соцінформ : Держспоживстандарт України, 2010. — 746 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. — Москва : Академия, 2004. — 304 с.
6. Про затвердження Випуску 80 "Соціальні послуги" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : наказ від 29 березня 2017 року № 518 Міністерства соціальної політики України. — Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/documents/2427.html>. — Назва з екрана.
7. Про затвердження вимог до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм : наказ МОН від 01 лютого 2021 р. № 128 (zarejestrovano в Міністерстві юстиції України 06 квітня 2021 року за № 454/36076). — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0454-21#Text>. — Назва з екрана.
8. Освітньо-професійна програма "Управління персоналом та економіка праці": перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка. — Луцьк, 2019. — Режим доступу: [http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/sites/default/files/files12/opp\\_upravlinnya\\_personalom\\_bakalavr\\_2019\\_0.pdf](http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/sites/default/files/files12/opp_upravlinnya_personalom_bakalavr_2019_0.pdf). — Назва з екрана.



9. *Освітньо-професійна програма "Управління персоналом та економіка праці": перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка.* — Харків, 2019. — Режим доступу: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/OPP-051-Upravlinnya-personalom-ta-ekonomika-pratsi-Bakalavr-2019.pdf>. — Назва з екрана.
10. *Освітньо-професійна програма "Управління персоналом та економіка праці": перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 051 Економіка.* — Запоріжжя, 2019. — Режим доступу: [https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/econ/op\\_-\\_bakalavr\\_-\\_upravl\\_nnya\\_personalom.pdf](https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/econ/op_-_bakalavr_-_upravl_nnya_personalom.pdf). — Назва з екрана.
11. *Освітньо-професійна програма "Управління персоналом": другий (магістерський) рівень вищої освіти, галузь знань 07 Управління та адміністрування, спеціальність 073 Менеджмент.* — Київ, 2018. — Режим доступу: [https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/073\\_upravlinnya\\_personalom\\_0.pdf](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/073_upravlinnya_personalom_0.pdf). — Назва з екрана.
12. Філіпова Л. Я. HR-менеджмент як сучасний напрям інформаційно-документної діяльності / Л. Я. Філіпова, Д. І. Галенко // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* — 2021. — № 1. — С. 21—27.

*Oksana Matvienko, Michael Tsyvin*

***HR-manager: profession "the person — sign system"  
in the educational specialty "Information, library and archival affairs"***

*The relevance of the study is due to the contradiction between the common understanding of HR-manager as a profession belonging to the type "person — person", and a wide range of information-analytical tasks and functions of HR-manager in corporate and outsourcing. The revealed contradiction motivates to consider this profession as "the person — sign system" and needs the substantiation of preparation on a specialty "Information, library and archival business" as the expert of documentary and information profile.*

*The article substantiates the possibility and expediency of specialization of HR-manager in the specialty 029 in accordance with the tasks of information and analytical direction, which appear in the modern field of personnel management.*

*For the first time the article substantiates the compliance of professional tasks of HR-management specialists with the competence parameters of the specialty "Information, library and archival affairs" and the expediency of developing an interdisciplinary educational program for training HR-specialists within the specialty "Information, library and archival affairs".*

*It is concluded that the multifaceted and multidisciplinary activities of the HR specialist covers such subject areas as human resource management — information and analytical activities — documentary communications (documentation of personnel management), which form a generalized object of his activity.*

*Specialization in the field of HR-analytics in the specialty "Information, library and archival affairs" is adequate to the essence of the IBAS specialty, documentary-informational and social-communicative concepts of its theoretical and methodological bases, as well as methods, techniques and technologies used in the subject area. specialty 029, special (professional, subject) competencies, the content of which is defined by the Standard of Higher Education in the specialty "Information, library and archival affairs".*

**Keywords:** *HR-manager; informational; library and archival business; information and analytical activities; HR analytics*

*References*

1. Bachinska N. A., Matviyenko O. V. and M. N. Civin (2021). *HR-menedzher: vstup do fahu : navch. posib. dlya studentiv spec. "Informacijna, bibliotekna ta arhivnasprava"*. Kyiv: KNUKiM.
2. Gelman V. M. (2021). *Novi posadi ta profesiji HR-sferi: rekomendaciyi dlya kadrovoyi sluzhbi pidpriyemstva*. [Online], available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15441804964917.pdf>.
3. *Kadrovik, rekruter, hr, hedhanter — v chem otlichie?* (2021). [Online], available at: <https://www.work.ua/ru/articles/jobseeker/1131/>.
4. *Klasifikator profesij DK 003:2010*. (2010). Kyiv: Socinform: Derzhspozhivstandart Ukraini.
5. Klimov E. A. (2004). *Psihologiya professionalnogo samoopredeleniya : ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij*. Moskva: Akademiya.
6. *Pro zatverdzhennya Vipusku 80 "Socialni poslugi" Dovidnika kvalifikacijnih karakteristik profesij pracivnikov : nakaz vid 29 bereznya 2017 roku № 518 Ministerstva socialnoyi politiki Ukraini*. (2017). [Online], available at: <https://www.msp.gov.ua/documents/2427.html>.
7. *Pro zatverdzhennya vimog do mizhdisciplinarnih osvithih (naukovih) program : nakaz MON vid 01 lyutogo 2021 r. № 128 (zareyestrovano v Ministerstvi yusticiyi Ukraini 06 kvitnya 2021 roku za № 454/36076)*. (2021). [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0454-21#Text>.
8. *Osvitno-profesijna programa "Upravlinnya personalom ta ekonomika praci": pershij (bakalavrskij) riven, galuz znan 05 Socialni ta povedinkovi nauki, specialnist 051 Ekonomika*. (2019). Luck. [Online], available at: [http://luts-ntu.com.ua/sites/default/files/sites/default/files/files12/opp\\_upravlinnya\\_personalom\\_bakalavr\\_2019\\_0.pdf](http://luts-ntu.com.ua/sites/default/files/sites/default/files/files12/opp_upravlinnya_personalom_bakalavr_2019_0.pdf).
9. *Osvitno-profesijna programa "Upravlinnya personalom ta ekonomika praci": pershij (bakalavrskij) riven, galuz znan 05 Socialni ta povedinkovi nauki, specialnist 051 Ekonomika*. (2019). Harkiv. [Online], available at: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/OPP-051-Upravlinnya-personalom-ta-ekonomika-pratsi-Bakalavr-2019.pdf>.
10. *Osvitno-profesijna programa "Upravlinnya personalom ta ekonomika praci": pershij (bakalavrskij) riven, galuz znan 05 Socialni ta povedinkovi nauki, specialnist 051 Ekonomika*. (2019). Zaporizhzhya. [Online], available at: [https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/econ/op\\_-\\_bakalavr\\_-\\_upravl\\_nnya\\_personalom.pdf](https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/econ/op_-_bakalavr_-_upravl_nnya_personalom.pdf).
11. *Osvitno-profesijna programa "Upravlinnya personalom": drugij (magisterskij) riven vishoyi osviti, galuz znan 07 Upravlinnya ta administruvannya, specialnist 073 Menedzhment*. (2018). Kyiv. [Online], available at: [https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/073\\_upravlinnya\\_personalom\\_0.pdf](https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/073_upravlinnya_personalom_0.pdf).
12. Filipova L. Ya. and Galenko D. I. (2021). *HR-menedzhment yak suchasnyj napryam informacijno-dokumentnoyi diyalnosti. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 1, pp. 21—27.

Надійшла до редакції 19 липня 2021 року



УДК 075/077:316.7](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).18-22

**Олександр Романюк,**

доктор політичних наук,  
професор кафедри міжнародних відносин,  
політичних наук і практичної філософії Харківського  
національного економічного університету імені Семена Кузнеця,  
e-mail: olexromanuk@ukr.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

**Ірина Коваленко,**

кандидат наук із соціальних комунікацій,  
доцент кафедри телерепортерської майстерності  
Харківської державної академії культури,  
e-mail: irinapavlovna236@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-263X>

## **Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері**

Статтю присвячено аналізу ролі урядових і неурядових засобів масової інформації в суспільних відносинах. Актуальність теми зумовлено проблемою формування громадянського суспільства в умовах демократизації. Методологія дослідження базується на порівняльному аналізі соціальної функціональності державних і неурядових ЗМІ.

З'ясовано, що урядові та неурядові засоби масової інформації виконують однакові соціальні функції, найважливішими з яких є інформаційна, комунікаційна, адаптаційна, агітаційна, мобілізаційна, інтеграційна, контрольна. Проте в урядових і неурядових засобах масової інформації ці функції мають різну конотацію. Виокремлено основні відмінності між державними та неурядовими ЗМІ, до яких належать засновники, форми власності, джерела фінансування.

Урядові засоби масової інформації діють в інформаційному просторі з позиції держави, тоді як неурядові — з позиції громадянського суспільства. Співвідношення між державними та недержавними засобами масової інформації детермінує характер політичного режиму: що демократичнішим він є, то більшу роль у регулюванні суспільних відносин відіграють неурядові засоби масової інформації.

Новизна дослідження полягає в тому, що автори намагаються не протиставити функції урядових і неурядових ЗМІ, а продемонструвати особливості здійснення ними одних і тих самих функцій. Практичне значення розвідки зумовлено тим, що вона ініціює новий напрям у дослідженні проблеми взаємодії засобів масової інформації з державою та громадянським суспільством.

**Ключові слова:** засоби масової інформації; журналістика; інформація; громадянське суспільство; політика

**Постановка проблеми.** Демократизація сучасного суспільства неможлива без суттєвої трансформації його інформаційного простору. Якщо за авторитарних режимів провідну роль у ньому відіграють урядові засоби масової інформації або такі, що знають контролю з боку уряду, то в умовах демократії пріоритет переходить до неурядових. М. Прайс зазначає, що зростання значення недержавних ЗМІ є важливим аспектом розвитку медіаструктури, котра допомагає просувати демократичні цінності [7]. І урядові, й неурядові ЗМІ забезпечують соціальну комунікацію між державою та громадянським суспільством, але кожні з них орієнтуються на відмінні об'єкти впливу, ставлять відмінні цілі, використовують відмінні методи.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Функціонування держави та громадянського суспільства в інформаційному просторі досліджували закордонні [2; 7; 8; 12] та вітчизняні [3; 5; 6; 9; 11] фахівці в галузі соціальних комунікацій, політичних та юридичних наук. Проте ці дослідження торкалися окремих аспектів державного регулювання діяльності засобів масової інформації, їх сутності як соціального інституту та ролі в життєдіяльності громадянського суспільства. Водночас проблема функціональної взаємодії

держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері залишається поза увагою науковців.

**Метою статті** є аналіз особливостей функцій урядових і неурядових засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері.

**Виклад основного матеріалу дослідження**

**Держава та громадянське суспільство.** Коріння сучасного розуміння сутності громадянського суспільства сягають праць англійського філософа Дж. Локка, який, опонуючи концепції абсолютної державної влади Т. Гоббса, стверджував, що коли люди уклали суспільну угоду, то не позбавлялися політичної свободи, а лише обмежували її рамками, потрібними для встановлення раціонального порядку в суспільстві. Держава, наголошує Дж. Локк, не має права заборонити людині будь-які діяння, крім тих, що становлять загрозу суспільству чи спроможні обмежити права й свободи інших осіб [4]. На думку філософа, у суспільстві існують два хоча й взаємопов'язаних, проте автономних поля. В одному людина є підданим (тут політична влада має право керувати людиною, а людина повинна їй підкорятися), а в іншому — вільним громадянином (тут громадяни будують відносини без втручання

політичної влади). Перше поле — держава, друге — громадянське суспільство (схема 1).



Схема 1. Держава та громадянське суспільство у структурі суспільної системи

Функціонування громадянського суспільства відбувається завдяки діяльності певних незалежних від держави структур, що мають назву *структури громадянського суспільства*. До них належать: сім'я, підприємницькі структури, церква (якщо її відділено від держави), заклади вищої освіти (якщо вони мають автономію), місцеве самоврядування, всі види громадських організацій, у тому числі й політичні партії, а також ЗМІ.

**Урядові та неурядові засоби масової інформації.** Варто зауважити, що не всі ЗМІ є структурами громадянського суспільства. За належністю їх поділяють на урядові (державні) та неурядові (недержавні). Саме останні належать до структур громадянського суспільства. Неурядові ЗМІ відрізняються від урядових засновниками, фінансуванням, власністю матеріальної бази та редакційним контролем. Засновниками урядових засобів масової інформації є уряд держави або інші органи державної влади.

Видання урядових засобів масової інформації здійснюється коштом державного бюджету та на матеріальній базі, що перебуває в державній власності. Редакції урядових засобів масової інформації зазнають прямого чи опосередкованого контролю уряду [12]. Натомість засновниками ЗМІ є приватні структури, громадські організації, політичні партії, органи місцевого самоврядування, що здійснюють їх фінансування.

Видання неурядових засобів масової інформації відбувається на матеріальній базі, що належить приватним особам чи громадським об'єднанням. Хоча часто неурядові засоби масової інформації характеризують як незалежні, проте на практиці їхню редакційну політику визначають (чи суттєво впливають на неї) засновники та власники видань [9] (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики урядових і неурядових засобів масової інформації

Параметри	ЗМІ	Урядові	Неурядові
Засновники		Уряд або інші органи державної влади	Приватні особи чи структури, громадські організації, політичні партії, органи місцевого самоврядування
Джерело фінансування		Державний бюджет	Кошти власників видань
Матеріальна база		Державна власність	Власність приватних осіб чи громадських об'єднань
Редакційний контроль		З боку урядових структур	З боку засновників та/або власників видань

**Соціальні функції засобів масової інформації.** Урядові та неурядові ЗМІ виконують однакові соціальні функції, найважливішими з яких є інформаційна, комунікаційна, адаптаційна, агітаційна, мобілізаційна, інтеграційна, контрольна, проте вони мають різну конотацію (табл. 2).

Головне призначення ЗМІ реалізується через *інформаційну функцію*, сутність якої полягає в забезпеченні інформаційних потреб особи, суспільства, держави. Урядові ЗМІ інформують суспільство щодо актуальних проблем розвитку з позиції уряду та його політичного курсу. При цьому завдання урядових ЗМІ полягає в забезпеченні якнайширшої громадської підтримки урядової політики. Натомість інформація неурядових ЗМІ характеризується плюралізмом, що унаочнює складність структури громадянського суспільства, багатоаспектність і суперечливість інтересів його сегментів. Неурядові ЗМІ можуть підтримувати урядову політику, особливо якщо пов'язані з керівними партіями чи коаліціями, або гостро критикувати дії влади, якщо редакційний курс визначають особи чи структури, налаштовані пропозиційно. Ці медіа також можуть диференційовано

ставитися до урядової політики, тобто підтримувати одні її напрями чи заходи та критикувати інші. Різноманітність позицій неурядових ЗМІ відбиває складність структури громадянського суспільства, неоднозначність, а часто й суперечність інтересів, наявних всередині нього, а також особисті інтереси та переваги власників.

*Комунікативна функція* засобів масової інформації полягає в налагодженні соціальних комунікацій у суспільстві. Завданням урядових ЗМІ у цьому напрямі є створення якісного контексту для сприйняття громадянами урядової політики. Натомість завданням неурядових ЗМІ є донесення до уряду проблем, потреб, сподівань, що турбують громадянське суспільство. Якщо спиратися на модель політичної системи Д. Істона, то можна зробити висновок, що неурядові ЗМІ виконують у ній функції введення, тоді як урядові — функцію виведення [1]. Окрім того, неурядові ЗМІ також виконують функцію налагодження соціальної комунікації в громадянському суспільстві. Завдяки цій взаємодії одні структури та суб'єкти громадянського суспільства можуть дізнатися про потреби, інтереси та прагнення інших (наприклад, підприємницькі асо-

ціації — про вимоги профспілок і навпаки), що спричиняє пом'якшення соціальних конфліктів та усталення соціального миру.

*Адаптаційна функція* засобів масової інформації виявляється в тому, що вони сприяють адаптації суспільства до певних моделей поведінки, сприйняттю масовою свідомістю певних принципів, традицій, ідеології та культури. Урядові ЗМІ мають тенденцію формувати підданську (пасивну до влади) модель поведінки населення, позитивне сприйняття масовою свідомістю програм і дій уряду. Вони є консервативнішими у висвітленні питань, пов'язаних з ідеологією та культурою. Неурядові ЗМІ тяжіють до формування громадянської (активної) поведінки населення, критичного ставлення масової свідомості до урядових програм і дій. Залежно від засновників, власників і споживачів неурядові засоби масової інформації можуть бути консервативними, прогресивними й навіть революційними у сферах ідеології та культури. Проте загалом неурядові засоби масової інформації зазвичай є значно прогресивнішими, ніж урядові.

*Агітаційну функцію* ЗМІ виконують через оприлюднення у виданнях актуальних проблем громадського життя, що мають переконати суспільство (його структури та сегменти) в потребі їх розв'язання. У цьому контексті урядові та неурядові ЗМІ віддають перевагу різним об'єктам впливу й ставлять різні завдання. Урядові ЗМІ налаштовані агітувати громадян на підтримку урядових програм і дій щодо вирішення актуальних соціальних проблем. Їх головним завданням є створення умов для масової соціально-політичної підтримки уряду. Агітаційна активність неурядових ЗМІ насамперед спрямована на урядові структури, має на меті примусити їх дослухатися до потреб, інтересів і прагнень громадян та внести відповідні корективи в політичний курс. Якщо урядова політика викликає незадоволення з боку громадян, неурядові засоби масової інформації часто стають агітаторами протестних дій з боку населення.

*Мобілізаційна функція* ЗМІ полягає в тому, що інформація, яку вони надають соціуму, має мобілізувати його на розв'язання нагальних проблем суспільного розвитку. Інформацію урядових ЗМІ спрямовано на мобілізацію населення для реалізації урядових зав-

дань, тоді як інформацію неурядових, навпаки, — на мобілізацію урядових структур для розв'язання проблем, що турбують суспільство. Проте як неурядові, так і урядові ЗМІ можуть мобілізувати окремі соціальні групи на самостійне розв'язання певних проблем.

*Інтеграційну функцію* ЗМІ зумовлено тим, що споживання громадянами інформації, котру надають преса, радіо, телебачення, інтернет, сприяє формуванню ментальних спільнот — певного типу громадянських об'єднань. Урядові ЗМІ скеровані на об'єднання суспільства (формування національної єдності) під орудою уряду, тоді як неурядові — на формування локальних спільнот на основі тотожності ідеологічних принципів, політичних переважень, культурних традицій та інших чинників, здатних об'єднати громадян. Варто також зауважити, що коли певні неурядові ЗМІ потрапляють під вплив радикальних чи сепаратистських сил, це становить потенційну загрозу національній єдності. Такі засоби масової інформації можна вважати структурами громадянського суспільства, оскільки вони неурядові, проте їх поширення свідчить, що у країні наявне не одне, а кілька громадянських суспільств [10].

Особливо виразні відмінності між урядовими та неурядовими ЗМІ у виконанні *контрольної функції*. Урядові засоби масової інформації намагаються в певний спосіб контролювати суспільну свідомість та поведінку для формування лояльності до чинної влади, незважаючи на її характер та дії. Натомість найважливішою функцією неурядових ЗМІ є контроль за діяльністю уряду. Саме неурядові медіа є найважливішими структурами політичної системи, через які громадянське суспільство контролює державу. Завдяки виконанню функції контролю засоби масової інформації визначають як "четверту владу". Якщо дії та рішення в системі владних інститутів не відповідають оцінкам і позиції більшості населення, громадянське суспільство через неурядові ЗМІ пропонує можливі альтернативи аж до заміни осіб, які мають владні повноваження, іншими особами, чії дії та рішення корелюватимуть з оцінками й позиціями громадськості.

Таблиця 2

**Функціональні відмінності між державними та недержавними засобами масової інформації**

ЗМІ / Функції	Урядові	Неурядові
Інформаційна	Інформування суспільства щодо актуальних проблем його розвитку з позиції уряду	Підтримка, критика чи диференційоване ставлення до урядової політики
Комунікативна	Створення позитивного контексту для сприйняття суспільством урядової політики	Донесення до уряду проблем, потреб, сподівань, що турбують громадян
Адаптаційна	Формування підданської моделі поведінки громадян	Формування громадянської поведінки населення
Агітаційна	Налаштування громадян на підтримку урядових програм і дій, формування масової соціально-політичної підтримки уряду	Заклик уряду дослухатися до потреб, інтересів і прагнень громадян для внесення відповідних коректив у політичний курс
Мобілізаційна	Мобілізація громадян на реалізацію урядових планів і завдань	Мобілізація урядових структур на розв'язання нагальних соціальних проблем

Функції \ ЗМІ	Урядові	Неурядові
Інтеграційна	Об'єднання суспільства під орудою уряду	Формування локальних ментальних спільнот
Контрольна	Контроль суспільної свідомості та поведінки для вироблення лояльності до чинної влади	Контроль діяльності уряду з позицій відповідності запитам громадянського суспільства

**Висновки.** Відповідно до того, як у структурі суспільства існують поле держави та поле громадянського суспільства, ЗМІ поділяються на урядові та неурядові. Неурядові є структурами громадянського суспільства, тоді як урядові — структурами держави. Співвідношення між державними та недержавними ЗМІ детермінує характер політичного режиму: що він демократичніший, то більшу роль у регулюванні суспільних відносин відіграють неурядові ЗМІ. Вони становлять інформаційне підґрунтя функціонування громадянського суспільства та загалом виконують ті самі функції, що й урядові, але надають їм іншого змісту та напрямку.

Урядові ЗМІ виходять із позиції держави та націлені на інформування громадянського суспільства щодо діяльності уряду. Натомість неурядові ЗМІ виходять з інтересів громадянського суспільства чи окремих його сегментів та націлені на інформування державних структур про соціальні проблеми, потреби

та інтереси. Взаємодія між урядовими та неурядовими ЗМІ, навіть в умовах демократії, потребує вдосконалення. Основне завдання полягає у зменшенні впливу на урядові ЗМІ інтересів політичної бюрократії, а на неурядові — інтересів великого бізнесу, а також посилення орієнтації обох медіасегментів на загальносуспільні інтереси.

Пропонована стаття є першою спробою авторів визначити особливості функціонування урядових і неурядових засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері. Окреслена проблема потребує поглиблення таких аспектів: 1) характер взаємодії між різними суб'єктами інформаційних відносин (власниками, редакторами, журналістами та споживачами продукції засобів масової інформації); 2) вплив новітніх інформаційних технологій на розвиток інформаційної сфери загалом та урядових і неурядових ЗМІ зокрема.

#### Список використаної літератури

1. Easton D. The Political System, Inquiry into the State of Political Science / D. Easton. — New York : Alfred A. Knopf, 1953. — 320 p.
2. Jacobs R. N. (2016). Media, Culture, and Civil Society / R. N. Jacobs // Questions de communication. — 2016. — Vol. 29. — P. 379—393.
3. Коваленко І. П. (2016). Журналістика як соціальний інститут / І. П. Коваленко // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. — 2016. — Вип. 49. — С. 149—162.
4. Locke J. (1988). Two Treatises of Government / J. Locke. — Cambridge (UK) : Cambridge University Press, 1988. — 464 p.
5. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства в Україні / Н. О. Мороз // Гуманітарний журнал. — 2012. — № 2—3. — С. 205—210.
6. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як європейська традиція взаємовідносин суспільства і держави / Л. П. Погоріла // Держава і право. — 2014. — Вип. 64. — С. 74—81.
7. Price M. The Enabling Environment for Free and Independent Media: Contribution to Transparent and Accountable Governance / M. Price // USAID Office of Democracy and Governance Occasional Papers Series. — Mode of access: [http://repository.upenn.edu/asc\\_papers/65](http://repository.upenn.edu/asc_papers/65). — Title from the screen.
8. Reljić D. Who Builds Civil Society? Civil Society, Mass-Media and Democracy in Post-Communist Countries / D. Reljić // Working Paper of Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). — 2004. — No. 131. — P. 17.
9. Romanyuk O. I. Social Responsibility of Mass-Media: an Attempt of Conceptual Justification / O. I. Romanyuk, I. P. Kovalenko // Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communication. — 2019. — Issue 56. — P. 183—191.
10. Schmitter F. Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy / F. Schmitter // IHS Reihe Politikwissenschaft. — 1993. — No. 10. — P. 1—19. — Mode of access: [https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw\\_10.pdf](https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_10.pdf). — Title from the screen.
11. Симоненко О. В. Роль ЗМІ в організації процесу комунікації президента та громадськості / О. В. Симоненко // Міжнародна наукова конференція "Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору" (Київ, 21—23 жовтня 2014 р.). — Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/387>. — Назва з екрана.
12. Webster D. Building Free and Independent Media / D. Webster // Paper of Institute for Contemporary Studies Press (San Francisco). Series: Freedom Paper. — 1992. — No. 1. — P. 1—12. — Mode of access: URL:<http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS61549>. — Title from the screen.

#### *Oleksandr Romanyuk, Iryna Kovalenko* **Mass media in the context of interaction between the state and civil society in the information sphere**

*This paper is devoted to the analysis of the role of governmental and non-governmental mass media in the functioning of public relations. The actuality of this theme is due to the problem of the formation of civil society in the new democracies. The aim of this publication is functional comparison of governmental and non-governmental mass media, and coverage of their functions in the context of interaction between the state and civil society. The methodology of this study is based on a comparative analysis of the social functionality of governmental and non-governmental media.*

The authors distinguish the main differences between governmental and non-governmental media, which are the differences between their founders, forms of ownership, sources of funding, editorial control and the implementation of social functions. They note that governmental and non-governmental media perform the same social functions, the most important of which are informational, communication, adaptation, agitation, mobilization, integration, control. However, in governmental and non-governmental media, these functions have different connotations. Governmental media operate in the information space of the country from the standpoint of the state, while non-governmental ones operate from the standpoint of civil society. Instead, the activity of governmental media is aimed at civil society, and the activity of non-governmental media is aimed at the state. The main aim of governmental media activity is to form socio-political support for authorities. The most important tasks of the non-governmental media are to bring to the attention of the authorities the problems that concern civil society, to inform the government about the needs, interests and desires of citizens. The relationship between governmental and non-governmental media is determined by the nature of the political regime. The more democratic political regimes cause the greater role of non-governmental media in regulating of public relations.

The novelty of this work is that its authors try not to oppose the functions of governmental and non-governmental media, as was the case in previous publications on this topic, but to show the specifics implementation by them of the same functions. The practical significance of the work is due to the fact that it opens a new direction in the study of the problem of interaction of the media with the state and civil society.

**Keywords:** governmental and non-governmental mass media; media functions; state; civil society; politics

#### References

1. Easton D. (1953). *The Political System, Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf.
2. Jacobs R. N. (2016). Media, Culture, and Civil Society. *Questions de communication*. Vol. 29, pp. 379—393.
3. Kovalenko I. P. (2016). Journalism as a social institution. *Visnyk Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communications*, 49, pp. 149—162.
4. Locke J. (1988). *Two Treatises of Government*. Cambridge (UK): Cambridge University.
5. Moroz N. O. (2012). The Role of the Mass-Media in the Formation of Civil Society in Ukraine. *Humanities magazine*, 2—3, pp. 205—210.
6. Pohorila L. (2014). Non-State Media as the European Tradition of Relations between Society and the State. *Derzhava i pravo*, 64, pp. 74—81.
7. Price M. (2002). The Enabling Environment for Free and Independent Media: Contribution to Transparent and Accountable Governance. *USAID Office of Democracy and Governance Occasional Papers Series*. [Online], available at: [http://repository.upenn.edu/asc\\_papers/65](http://repository.upenn.edu/asc_papers/65).
8. Reljić D. (2004). Who Builds Civil Society? Civil Society, Mass-Media and Democracy in Post-Communist Countries. *Working Paper of Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)*, 131, p. 17.
9. Romanyuk O. I. and Kovalenko I. P. (2019). Social Responsibility of Mass-Media: an Attempt of Conceptual Justification. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communication*, 56, pp. 183—191.
10. Schmitter F. (1993). Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy. *IHS Reihe Politikwissenschaft*, 10, pp. 1—19. [Online], available at: [https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw\\_10.pdf](https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_10.pdf).
11. Symonenko O. V. The Role of the Mass-Media in Organizing the Process of Communication between the President and the Public. *International Scientific Conference "The Place and Role of Libraries in the Formation of the National Information space (Kyiv, October 21—23)*. [Online], available at: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/387>.
12. Webster D. (1992). Building Free and Independent Media. *Paper of Institute for Contemporary Studies Press (San Francisco)*. Series: Freedom Paper, 1, pp. 1—12. [Online], available at: <http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS61549>.

Надійшла до редакції 17 червня 2021 року



## З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 070:811.161.2'272](477)"1920/1950"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).22-28

**Лариса Дояр,**

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: [arkhiv@ukrbook.net](mailto:arkhiv@ukrbook.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

### **Радянська українізація як вагомий етап мовного розвитку України**

У статті порушено проблему розвитку інституціонального для будь-якої нації питання, а саме проблему мови. Враховуючи багатовіковий період бездержавного життя української нації та вкрай несприятливі умови для розвитку її мови, остання потребувала не так генези, як констатації свого існування та реалізації природного права на збереження й збагачення. Учасниками цієї важливої рятівної справи стали діячі національно-культурного відродження України кінця XVIII — початку XX ст., Української національно-демократичної революції та боротьби за збереження української державності 1917—1921 рр., фрондисти західноукраїнських земель 1920—1930-х рр., які відчайдушно боролися проти насильницької полонізації, румунізації та мадяризації українців у міжвоєнний період, представники рухів шістдесятництва

та дисидентства в УРСР, що плекали рідну мову в часи затвердження в СРСР російської як мови міжнародного спілкування. Апофеозом їхньої боротьби стало проголошення державного статусу української мови в жовтні 1989 р.

Спираючись на друки УСРР—УРСР, авторка стверджує, що вагомий внесок у збереження та розвиток української мови здійснила політична кампанія більшовиків, спрямована на проведення в союзних республіках процесу коренізації. Цей курс, проголошений 1923 р., в умовах України перетворився на широкомасштабну й довготривалу українізацію. Її перебіг і досягнення яскраво віддзеркалено на сторінках української радянської періодики (наукової, громадсько-політичної, літературно-мистецької тощо). Авторка засвідчує не тільки масштабність, а й пролонгованість дії кампанії аж до початку 1960—1970-х рр., що дає підстави відкинути нині поширену тезу про те, що трагічне самогубство українського комуніста М. Скрипника 1933 р. поставило крапку на реалізації кампанії українізації в УСРР—УРСР.

**Ключові слова:** XII з'їзд РКП(б); кампанія коренізації; більшовицька (радянська) українізація УСРР—УРСР; українська радянська періодика (збірники наукових праць, громадсько-політичні та спеціалізовані журнали)

**Постановка проблеми.** У 1923 р. у новоствореному Радянському Союзі стартувала кампанія коренізації, що передбачала насичення органів влади представниками титульної нації. В наших умовах ця кампанія, цілком природно, перетворилася на українізацію та стала стрижнем тогочасного національно-культурного відродження. Політична еміграція в Європі радо вітала цей україномовний лікнеп. Симпатиком більшовиків став навіть експрезидент ЗУНР Є. Петрушевич. Колишній керівник лісового господарства в уряді УНР, затятий противник більшовизму М. Шаповал, перебуваючи в гостинній Чехословаччині, зауважував, що коли національні сили повернуться до влади в Україні, то подякують більшовикам за підготовлених інженерів, фінансистів, економістів... Як же віддзеркалено кампанію українізації у вітчизняних книгодруках? Фонди Книжкової палати України, на наш погляд, надають цілком вичерпну відповідь на це запитання.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Слід зазначити, що чинний мовний закон, вочевидь, актуалізує історичні сюжети, пов'язані з процесами українізації. Її концептом пронизано всю добу національно-культурного відродження кінця XVIII — початку XX ст. Українізація стала важливим напрямом діяльності очільників Української національно-демократичної революції та боротьби за збереження української державності 1917—1921 рр. Питання державного статусу української мови було порушено в республіці під час горбачовської перебудови, зреалізувавшись у відповідному законі у жовтні 1989 р. І, нарешті, процес українізації став визначальним складником гуманітарної політики в незалежній Україні. Окреслені питання знайшли ґрунтовне відображення у вітчизняних дослідженнях з історії.

**Метою розвідки** є проведення аналізу невідомої та нині маловживаної періодики УСРР—УРСР, що була рупором більшовицької кампанії українізації та майданчиком для поширення українознавчих ідей у радянській Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У довгій вервечці зазначених подій проголошена у квітні 1923 р. XII з'їздом РКП(б) кампанія коренізації (українізації) посідає особливе місце. В українських умовах вона передбачала, що в термін до 1 січня 1926 р., під загрозою звільнення з роботи, представники партійної та державної гілок влади в УСРР, працівники усіх її установ та відомств, закладів освіти, культури тощо дружньо й синхронно заговорять мовою етносу, серед якого вони живуть і працюють.

Варто зазначити, що жорсткі умови були політично вмотивованими (радянська влада прагнула збільшити коло симпатиків) і потребували досягнення швидкого результату. Як часто буває, сталося не так, як гадалося, й кампанія значно розтягнулася в часі. Проте пролонгація надала й позитивні результати: здобутки українізації зберігалися щонайменше до середини 1950-х рр. Винятково українською послуговувалися науковці АН УРСР під час евакуації в Уфі (1941—1944), українська від середини 1930-х рр. стала мовою викладання у вітчизняних вищах, україномовні школи впродовж 1930—1950-х рр. посідали панівне становище по всій республіці. І навіть тотальна русифікація, що розпочалася від 1960-х рр., не зруйнувала такого надбання, як україномовне книгодрукарство — мільйони тогочасних примірників здатні вразити увагу будь-якого громадянина незалежної України.

Той факт, що на постсталінському етапі все ще зберігався паритет між російсько- та україномовними друками вишів УРСР, пояснюється інерційною дією довоєнної політики українізації. Й. Сталін, що був першим більшовицьким наркомом із національних питань і визнаним теоретиком у цій галузі, попри компліментарні висловлювання стосовно великого російського народу, все ж таки не позначився поширенням постулату про діалектичне поглинення національних ознак народів СРСР. Концепцію єдиної спільноти "радянський народ", що дала поштовх політиці всесоюзного русифікаторства, виробляли його наступники впродовж 1961—1971 рр.: на XXII (1961) з'їзді КПРС М. Хрущов констатував об'єднувальну силу російської мови в розвитку нової історичної спільноти людей у СРСР, а за часів секретарювання Л. Брежнєва це положення як програмна засада увійшло до тез ЦК КПРС із нагоди 100-річчя від дня народження В. Леніна (1970). Тож надалі в науковій періодиці України, навіть західноукраїнській, затвердилося тотальне русифікаторство.

Враховуючи зазначені параметри, науково затребуваною є актуалізація дотичних до більшовицької українізації вітчизняних друків. Раритетом тих часів слід вважати бюлетень "Голос українізатора" [5], що виходив зусиллями колективу викладачів українознавства радянських установ м. Києва. Наголосимо, що тотожних періодичних видань в УСРР—УРСР не було [12]. Журнал виходив у Києві, коштував 1 крб, але, судячи з оголошень, у вільний продаж не надходив: охочі отримували його за попереднім за-

мовленням, яке надсилали на адресу редколегії: м. Київ, вул. Горювца, 4, Окрінспектура наросвіти, Укрлікнеп.

"Голос українзатора" розпочав виходити 1926 р. Упродовж 1927 р. побачили світ 2-й і 3-й номери часопису. Останній складався з шести розділів, а саме: редакційна передовиця та актуальні політичні статті; методика викладання української мови; програми з української мови; українізація вищої школи; життя лекторського колективу; рецензії; бібліографія [5, с. 87].

Проведений авторкою контент-аналіз дає підстави до висновку, що колектив викладачів української мови, які працювали в радянських установах Києва, ставився до справи цілком відповідально. Зокрема, розповідаючи про українізаційну роботу на Київщині, фахівці з неприхованою стурбованістю й навіть обуренням писали про саботаж та "злісну ворожість" із боку старих службовців, переконаних із дореволюційних часів у тому, що "малоросійського язика не было и нет" [5, с. 2]; засвідчували позитивні зрушення, коли функціонери "кинулися навчатися української мови", але водночас зауважували про зневіру й формалізм, адже у багатьох установах вживали переважно російську та лунали пропозиції припинити "даремно гроші переводити" [5, с. 2—3]. Оцінюючи перебіг українізації в Києві, викладачі зазначали, що "свіжу людину... вражає панування української мови на всіх оголошеннях, наказах, афішах, тобто на зовнішніх виявах громадського життя" [5, с. 10]. Проте зовнішня українізованість, навіть у "дідусеві" Києві, вступала в суперечність із "надзвичайною квалістю справжньої українізації" у громадському спілкуванні [5, с. 10]. Автор методики викладання української мови М. Мироненко наголошував, що величезна кількість радянських службовців, які під тиском загрози звільнення з роботи українізуються, сприймають цей процес як "неприємний обов'язок" [5, с. 13]. Водночас розпорядження Комуністичної партії Радянського Союзу та її курс на розвиток усіх національних мов і культур народів СРСР не давали функціонерам жодного вибору.

На думку дописувачів журналу, процес вивчення української мови має сприяти формуванню свідомого ставлення до ідеї українізації й української культури загалом: викладач повинен навчати всіх елементів українознавства, а не обмежуватися лише правилами вимови та правопису [5, с. 13, 23]. Виходячи з цього, методична комісія лекторського колективу Києва та Інспектура Київського окружного Укрлікнепу ухвалили до синхронного вжитку 32-годинну програму з української мови, 8-годинну — з економічної географії України, 8-годинну — з історії та революційних рухів на Україні, 16-годинну — з української літератури [5, с. 27—34]. На шпальтах бюлетеня було надруковано "Програму з української мови для осіб, що бажають мати кваліфікацію лектора української мови на курсах 1-го циклу та викладачів української мови в трудшколах на старшому концентрі" [5, с. 34—38]. Вона складалася з розділів загального мовознавства, містила історію української мови, передбачала вивчення кон-

сонантизмів, морфологічних форм, синтаксису, діалектології та "теперішнього стану української мови" [5, с. 36—37]. У журналі також було надруковано список методичної літератури, що її мав засвоїти претендент на посаду лектора української мови [5, с. 85].

Актуальною дотепер ініціативою часопису є "збирання відомостей з історії дерусифікації" [5, с. 45—46]. Фахівці закликали висвітлювати цей процес в Україні не в кінцевому чи прикінцевому стані, а в еволюції — "від зародків до останнього етапу" [5, с. 45].

Ґрунтовною бібліографічною розвідкою, опублікованою на сторінках "Голосу українзатора", стало узагальнення українознавчого контенту тогочасних часописів УСРР М. Станіславського [5, с. 62—76]. Однак найпоказовішим є список рекомендованої української літератури, адже тим, хто вивчав мову під час більшовицької кампанії з українізації, згодом радили читати заборонених авторів, як-от В. Винниченко, Б. Грінченко, Микола Хвильовий [5, с. 77—84].

Пріоритетним напрямом кампанії стала українізація закладів вищої освіти, що готували інтелігенцію нового ґтибу — селянсько-пролетарську, яка мала стати авангардом соціалістичного будівництва в Україні.

За результатами піврічної перевірки на знання української мови позитивну оцінку від "Голосу українзатора" здобув Київський сільськогосподарський інститут [5, с. 39—44]. У звіті було зазначено, що 75% студентів українську знають добре, хоча мова більшості "схожа на російсько-український жаргон" [5, с. 40]. Показники серед викладачів були дещо строкагішими: добре знали мову 39 викладачів, що становило 36,5% загалом, із зауваженнями — 30 викладачів (28%), посередньо — 10 викладачів (9,5%), не знали — 28 викладачів (26%) [5, с. 40].

З огляду на культивування свідомої та відданої новим ідеалам робітничої інтелігенції, українізація освітньої галузі в республіці відбувалася на тлі пролетаризації та комунізації селянства, яке на той час у кількісному вимірі становило найбільшу суспільну верству. Відповідно до зазначених вимог формувалася не тільки зміст освітніх програм, а й організаційна структура системи освіти. У цьому контексті докорінними були зміни в закладах вищої освіти. Виходячи з потреби проведення пролетаризації та комунізації, радянська влада зонайбільше потребувала нових педагогічних кадрів, які б не тільки розмовляли зрозумілою для селян українською мовою, а й пропагували ідеї комунізму на селі. З огляду на це провідними вишами того часу стали інститути народної освіти (ІНО) — аналоги сучасних педагогічних університетів. Найбільшим серед них був Харківський (столичний!) інститут народної освіти, поименований на честь видатного дослідника української мови Олександра Опанасовича Потебні (1835—1891), що в контексті досліджуваної проблеми цілком симптоматично. У I томі "Записок Харківського інституту народної освіти ім. О. О. Потебні", започаткованих 1926 р., професор О. Грузинський зазначав, що інститут переживає "добу кризи, добу педагогічних і організаційних шукань" [8, с. 117]. Республіканський



наркомат освіти влітку 1926 р. ухвалив рішення про утворення на базі Харківського ІНО трьох окремих інститутів всеукраїнського значення: Інституту професійної освіти, Інституту соціального виховання та Інституту політосвіти. Останній за кваліфікаційним спрямуванням співпрацював із Комуністичним університетом імені Артема та був єдиним у своєму роді педагогічним вишем у тогочасній Україні. Закладів, що готували працівників соціального виховання, налічувалося 12, інститутів професійної освіти (ІПО) в УРСР (станом на 1926 р.) — лише 4.

Центральне місце в інститутах професійної освіти посідали індустріальні факультети, що готували викладачів "для масової школи профосвіти важкої індустрії". Професорсько-педагогічний склад ІПО комплектували з осіб, що безпосередньо працювали на виробництві. Це були інженери-педагоги, які могли поділитися фаховим виробничим досвідом, але українську мову досконало не знали. Оцінюючи роботу інститутів профосвіти, О. Грузинський зазначав, що "сучасна масова професійна школа ще дуже мляво відгукнулася на справу українізації". І це незважаючи на те, що до справи українізації, за його висловом, у вищих поставилися "елементарно, формально". Зафіксований науковцем формалізм виявлявся в тому, що "викладання мови у професійній школі розглядалося як процес удосконалення виробництва, процес підняття робітничої кваліфікації, кваліфікаційний процес". З огляду на поставлене завдання, катастрофічно не вистачало відповідних підручників, адже наявні були розраховані на викладання "мови та письменства взагалі, а не спеціального курсу української мови та письменства". Зі змісту статті О. Грузинського "До справи викладання української мови та письменства в школах Профосвіти" стає зрозумілим, що професор Харківського ІНО щиро поділяв ідеї українізації й, по суті, став фундатором нового методичного курсу з української мови. Розроблена ним програма з методики викладання української мови була розрахована на три триместри й мала на меті ґрунтовне опанування навчальних методів: описового (навчання мови на життєвих явищах); історико-генетичного (навчання мови, що перебуває в постійному розвитку); формально-нормативного (співвідношення між словом і думкою, розуміння мовної норми); соціологічного (мова різних соціальних і виробничих груп суспільства, мова як знаряддя виробництва, мова міста й села); рефлексологічного (мова як умовний рефлекс, подразники, рецептори та ефектори в мові). Окрім того, програма передбачала, що вивчення українського правопису та української літератури має відбуватися одночасно з обов'язковою "ілюстративною проробкою окремих тем з курсу (на власний вибір студента)". Вивчення мовної дисципліни супроводжувалося відповідною клубно-гуртковою працею, де панували "літературні дискусії" [8, с. 119—120].

Процес комуністичної українізації захопив і регіональні виші, де, виходячи зі збережених у Книжковій палаті книгодруків, він був значно успішнішим, ніж у столиці УСРР. Наприклад, у Херсоні вже восени

1920 р. було утворено кафедру української мови [9, с. 5]. Мовою титульної нації, ще до проголошення більшовицької кампанії коренізації, в невеличкому приморському містечку викладали не тільки українознавство, а й вищу математику, фізику та загальну біологію. У вересні 1921 р., одночасно з уведенням нового положення про вищі школи, було замінено адміністрацію Херсонського ІНО, внаслідок чого до її складу увійшли україномовні лектори й ті, що перейшли на українську мову викладання. Як результат, на початок 1925/26 навчального року лише один із 26-ти викладачів ХІНО не знав української в потрібному обсязі. Швидка українізація херсонської вищої освіти пояснювалася "орієнтацією на село". Тісний контакт із місцевим селянством, з якого, власне, й готували "нового радянського вчителя, свідомого діяча, організатора соціального виховання на селі", зміцнив кафедру української мови, тоді як значно потужніші кафедри єврейської мови, історії єврейського народу, історії єврейської літератури та єврейського театру, організовані одночасно з кафедрою української мови, через брак студентів, фактично самоліквідувалися, або, говорячи мовою документа, "завмерли" [9, с. 9—10]. Як зазначено в "Записках Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської", ХІНО впевнено просувався "Зі світлом лєнінізму на село!" [9, с. 13]. Тогочасний ректор вишу С. Ярославенко в листопаді 1925 р. зауважував, що ХІНО виконує трирічний план із перетворення перенесеного до Херсону Дерптського учительського інституту на "дійсний пролетарський університет". Його співробітник О. Мирненко, оповідаючи дивовижну історію естонського навчального закладу (Дерпт — німецька назва міста Тарту, другого за величиною в сучасній Естонії. — *Л. Д.*) наголосив, що Головопрофосвіта УСРР ще влітку 1922 р. ухвалила "вважати Херсонський Педагогічний інститут за український", хоча на той момент, за висловом автора, українським він був "лише на думку Головопрофосвіти". Українським, як зазначав О. Мирненко, він став, коли реально розвинувся у статисти Інституту народної освіти. Цікаво, що фактично протилежні оцінки щодо досягнень українізації вищої освіти у Херсоні на початку 1920-х рр. належали одній і тій самій людині, більше того, одночасно фігурували в його статті "Головніші етапи з історії Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської".

Цілком самостійну та всебічно продуману позицію у справі українізації посідав Київський політехнічний інститут, що на той час мав ім'я першого очільника радянського уряду в Україні Х. Раковського. Ректор вишу В. Бобров у "Вістях Київського політехнічного інституту" за 1926 р. докладно розповідав про спровокований імпералістичною війною та частою зміною влад у Києві жалюгідний стан цього закладу освіти. За висловом професора, навчальне життя інституту неодноразово припинялося, він буквально "конав", а відродити його зумів лише пролетаріат [4, с. 6—7]. Останній, силами студентів-робітфаковців, влився до складу провідного вишу України, здійснивши його пролетарізацію. Вхіджен-

ня робітничого факультету до складу КПІ забезпечило, за твердженням В. Боброва, справжню революцію в освіті: у виші залишилася професура, яка прагнула навчати пролетарську молодь. Наступним кроком у розвитку інституту стало його злиття "з фабриками". На думку К. Симінського, Київський політех у роботі мав дотримуватися принципів "національної політики" та "наукової організації праці" — лише за умов такої планомірної діяльності можна здійснити українізацію закладу [4, с. 22, 24]. Автор зазначав, що станом на 1926 р. було українізовано адміністративний і технічний апарати, а впродовж наступних чотирьох років "буде здійснено українізацію навчального процесу". З цією метою через об'яви у пресі до викладання у КПІ запрошували україномовних фахівців, в інституті працював "Термінологічно-перекладовий гурток", а на базі вишу було утворено "Українське технічне видавництво", що терміново друкувало україномовні підручники.

Про стійкість більшовицької кампанії коренізації яскраво свідчить українська радянська періодика. Так, опрацьовуючи річні зшитки журналу "Глобус" за 1923—1928 рр., авторка виявила низку доволі цікавих тенденцій, а саме: 1) оголошена в УСРР кампанія українізації у виконанні республіканської періодики була позбавлена помпезності, зайвої галасливості, проводилася нібито непомітно для читача, але водночас мала всеосяжний характер; 2) дописувачі журнальних статей і заміток демонстрували велику повагу до діячів українського визвольного руху, розглядаючи їх винятково як борців проти царського деспотизму, оминаючи чинник їхньої класової належності й суспільної діяльності; 3) провідною темою зазначеного періоду стало зворушливе ставлення до Західної України, захопленої агресивними сусідами й розшматованої між трьома країнами Східної Європи; 4) редакція журналу активно та в цілковито дружньому ключі популяризувала життя заокеанської української діаспори, розглядаючи її в ролі союзника по світовому революційному руху.

Більшовицьку політику з українізації населення УСРР журнал "Глобус" проводив насамперед у контексті розвитку шевченкознавства. Березневі номери уміщували велику кількість матеріалів, присвячених видатному українському художникові та поету: 1925 р. було опубліковано фото 1914 р., зроблене на могилі Кобзаря, яку з усіх боків охороняли солдати царської армії, не підпускаючи відвідувачів вшанувати 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. У редакційному коментарі зазначалося, що свого часу ця світлина потрапила до англійських газет і викликала обурення світової спільноти [11, с. 104]. Авторський підхід до проблеми шевченкознавства виявив О. Дорошкевич, який зауважував, що Шевченко, на відміну від Пушкіна, не потребує фетишизації та культу, "заглибленого у минуле" [7, с. 65]. Вшанування й дослідження спадщини Кобзаря на сторінках "Глобусу" здійснили В. Кричевський, О. Новицький, Б. Навроцький та інші авторитетні постаті української культури. Часопис виконував пошукову роботу й друкував раніше невідомі

портрети Т. Шевченка. Зокрема, до № 2 за 1923 р. потрапило повідомлення про важливу знахідку в Києві — автопортрет Т. Шевченка в овалному тлі, на якому поета зображено в солдатському мундирі та кашкеті з блискучим козирком. Мальований олійними фарбами, вочевидь 1848 р., портрет був віднесений до часу заслання Т. Шевченка. Оригінальність полотна визнав академік О. Новицький та інші шевченкознавці [10, с. 1].

Надзвичайно контраверсійно щодо національно налаштованих українських істориків 1920-х рр. є одномоментна позиція радянського "Глобусу" в оцінці діячів українського визвольного руху. Зокрема, якщо один із фундаторів західноукраїнської державності Л. Цегельський називав І. Мазепу відступником від православної віри, член Української Центральної Ради П. Клепатський охрестив його пристосуванцем і негідником, а відомий український історик Г. Коваленко — безжалюдим гнобителем українського народу, то громадянин УСРР, постійний автор "Глобусу" С. Бразуль на сторінках українського радянського (!) журналу буквально захлинявся від захвату цією історичною постаттю. Не шкодуючи компліментів на адресу І. Мазепи, радянський публіцист зазначав, що гетьман боровся проти деспотії Петра I, а справу його рук і коштів — столицю Батурин — жорстоко зруйнував царський посіпака Меншиков [2, с. 168—170]. Статтею про пам'ятник Б. Хмельницькому на площі Героїв Перекопу (сучасній Софійській) у Києві С. Бразуль суттєво підняв історичні акції і цього українського гетьмана, змалювавши його як борця за незалежну Україну. Відкидаючи порівняння Б. Хмельницького з О. Пугачовим, автор зазначав, що Омельку цариця тримала у клітці, а до Богдана як до рівного їздили посли від монархів [3, с. 277]. Родзинкою міркувань автора стала малопомітна в тексті, але концептуально значуща деталь про те, що радянська влада з повагою поставилася до пам'ятника Хмельницькому, знявши з нього лише табличку про "єдину і неподільну Росію", під руку якої 1654 р. поклявся піти український гетьман [3, с. 277—278]. Тож радянський дослідник С. Бразуль цілком послідовно та впевнено міркував у парадигмі сучасного Інституту національної пам'яті України. І відбувалося це не на заборонених владою, підпільно виданих листівках, а на сторінках контрольованого Комуністичною партією громадсько-політичного журналу. Сторінки "Глобусу" уміщували велику кількість інформації про життя в Західній Україні. Тональність публікацій мала характер революційної єдності з регіоном, насильно відтятим в українців буржуазними режимами. Обкладинку № 6 за 1927 р. прикрашало фото галицьких селян, які з великим зацікавленням читали черговий номер "Глобусу"; у січневому випуску за 1928 р. йшлося про проведення художньої виставки "Мистецький Київ — Західній Україні" (3.12.27—15.01.28), кошти від якої було спрямовано на допомогу жертвам закарпатської повені [18, с. 15]. Дописувач Я. Струханчук у статті "Історія Галицької армії" з великою теплою розповідав про утворення Легіону січових стрільців, про галицьку

буржуазію, що "лізла зі шкіри", аби довести лояльність австріякам, тож використовувала революційний порив галичан, захоплених ідеєю визволення України з-під царського ярма [16, с. 87—88]. У квітневому номері 1925 р. надруковано замітку й фото під загальною назвою "Сенатор Прикарпатської України тов. Боднар". У тексті йшлося про те, що член Комуністичної партії Чехословаччини й сенатор від Прикарпатської України брав участь у Міжнародному селянському конгресі в Москві, а потім відвідав Київ. Боднар зазначав, що уряд буржуазної Чехословаччини не виконує обіцянок, котрі давав робітникам і селянам Закарпатської України, через те народ живе в тяжких злиднях, а комуністичний рух зростає — усі представники Закарпатської України у сеймі є членами Компартії, а у сенаті працює два комуністи, один з яких Боднар [15, с. 180].

Однозначно сенсаційно в сучасному контексті сприймаються констатації, наведені у статті П. Бензі, написаній до 10-річчя Західноукраїнської Народної Республіки [1, с. 348—349]. Автор стверджує, що піти на злуку з Наддніпрянською Україною 22 січня 1919 р. лідерів ЗУНР примусив народ, тоді як політики вбачали в тому небезпеку й недоречність. Так, Л. Бачинський у запалі волав, що західнякам не слід об'єднуватися зі східними українцями, бо вони протистоять один одному у вірі (західняки — уніати, східняки — православні). Зі свого боку, керівні кола ЗУНР наполягали, що з УНР не можна об'єднуватися, бо це зіпсує відносини з Антантою, котра розглядає Велику Україну як джерело пролетарської революції, з поширенням якої на Європу відчайдушно бореться [1, с. 349]. Отже, суперечність полягала в тому, що ЗУНР орієнтувалася на Антанту, внаслідок чого Українська галицька армія перейшла на бік білогвардійської армії А. Денікіна, а УНР спиралася на договір з країнами Четверного блоку. С. Петлюра назвав вояків УГА зрадниками за те, що вони перебігли на бік колишнього царського генерала, водночас західняки вважали зрадником С. Петлюру, який за допомоги в боротьбі з більшовиками віддав пілсудській Польщі Західну Україну й більше того — у травні 1920 р. завів поляків у Київ. Інакше кажучи, як і до Першої світової війни, під час революційних подій українські етнічні території були розшматовані на зони впливу між конфронтаційними військово-політичними блоками.

З великим співчуттям у "Глобусі" розповідалося про страту ватажків антипольської боротьби в Галичині. Під фото розстріляних П. Шеремети й С. Мельничука розповідалося, що восени 1922 р. у Галичині відбулося повстання проти польської окупації, за встановлення радянської влади [6, с. 1]. Дванадцять заколотників на чолі із С. Мельничуком, І. Цепко та

П. Шереметою наводили жах на панство й жандармерію раптовими нападами. Безпритульні повстанці, у найкращих традиціях кармелюківців, палили фільварки та вбивали жандармів. На вилов "червоних орлів" панська Польща пустила 12-тисячне військо. "Глобус" писав, що з нагоди роковин загибелі народних героїв сумувала не тільки Галичина, а й галицькі робітники в Америці [6, с. 1]. На цьому тлі доволі переконливою була остаточна дискредитація С. Петлюри, який 1920 р. вів Польщу в Україну "визволяти" український народ від радянської влади.

З теплом і турботою радянський "Глобус" також відгукувався про діяльність української діаспори. На шпальтах січневого номера за 1925 р. розміщено портрет редактора американської газети "Українські щоденні вісті" тов. Настасівського, який з колегами святкував п'ятирічний ювілей видання [13, с. 11]. У лютому номері за 1924 р. надруковано фоторепортаж з української трудової колонії в Канаді [17, с. 7]. Квітневий номер зшитку присвячено п'ятиріччю заснування Українського робітничого дому в Канаді [14, с. 17—19]. Цей заклад діяв у Вінніпезі, де працювало кілька робітничих організацій, а саме: часопис "Робітничий народ", відділ Української соціал-демократичної партії, просвітньо-драматичний гурток імені Винниченка. Спільними зусиллями члени закладу зібрали 783 (!) долари й збудували Український робітничий дім. У лютому 1924 р. у ньому відбувся V з'їзд товариства, який довів, що Робітничий дім став потужною організацією: 72 делегати представляли 30 філій і 28 відділів товариства, крім того, діяли 27 відділів жіночої секції. Майно товариства сягнуло 307 342 доларів. Як зазначав "Глобус", це була розгалужена українська просвітньо-громадська організація в Канаді, учасники якої висловили глибокий сум стосовно смерті Леніна, оприлюднили бажання збудувати пам'ятник Шевченкові в Києві, надіслали щирі привітання тогочасним більшовицьким лідерам УСРР — товаришам Гриньку та Одинцю [14, с. 19].

Стійких українознавчих позицій періодичні друки УСРР дотримувалися й надалі, про що авторка повідомляла в публікаціях, присвячених альманаху "Вільна Буковина" (виходив у 1940—1941 рр.) та журналу "Радянський Львів" (виходив упродовж 1945—1951 рр.).

**Висновки.** Опрацьовані в контексті радянської українізації друки, які зберігаються у сховищах Книжкової палати України, переконливо свідчать, що видання УСРР—УРСР містили цілком актуальний для сучасної декомунізованої України контент. Виходячи з цього, авторка пропагує шанобливе ставлення до накопичених за радянських часів фондів, адже саме такий підхід суттєво збагатить дослідницький потенціал української історичної науки.

#### Список використаної літератури

1. Бензя П. До Х роковин ЗУНР / П. Бензя // Глобус. — 1928. — № 22. — С. 348—349.
2. Бразуль С. Батурин / С. Бразуль // Глобус. — 1928. — № 11. — С. 168—170.
3. Бразуль С. Пам'ятник Богданові / С. Бразуль // Глобус. — 1928. — № 18. — С. 276—278.
4. Вісті Київського Політехнічного Інституту. Кн. 3. — Київ : КПІ, 1926. — 80 с.

5. *Голос українзатора*. — 1927. — Ч. 3. — 88 с.
6. *Дванадцять проти тисяч* / Глобус. — 1923. — № 4. — С. 1.
7. *Дорошкевич О.* Шевченкознавство як науково-громадська проблема / О. Дорошкевич // Глобус. — 1928. — № 5. — С. 62.
8. *Записки Харківського інституту народної освіти ім. О. О. Потебні*. Т. 1. Відп. ред. проф. О. С. Грузинський. — Харків : ХІНО, 1926. — 146 с.
9. *Записки Херсонського інституту народної освіти імені Н. К. Крупської*. Ч. 1. 1925—1926 навчальний рік. Відп. ред. проф. Ф. Шумлянський. — Херсон : ХІНО, 1926. — 96 с.
10. *Знахідка у Києві* // Глобус — 1923. — № 2. — С. 1.
11. *Озброєна варта на могилі поета* // Глобус. — 1925. — № 5. — С. 104.
12. *Періодичні видання УРСР 1918—1950. Журнали : бібліографічний довідник* / Державний комітет Ради Міністрів УРСР по пресі, Книжкова палата Української РСР. — Харків : Видавництво Книжкової палати УРСР, 1956. — 382 с.
13. *5-річчя газети "Українські щоденні вісті"* / Глобус. — 1925. — № 1. — С. 11.
14. *5 років існування товариства "Український Робітничий дім у Канаді"* / Глобус. — 1924. — № 10—11. — С. 17—19.
15. *Сенатор Прикарпатської України тов. Боднар* / Глобус. — 1925. — № 8. — С. 180.
16. *Струхманчук Я.* Історія Галицької армії / Я. Струхманчук // Глобус. — 1927. — № 6. — С. 87—88.
17. *Українська трудова колонія у Канаді* / Глобус. — 1924. — № 7—8. — С. 7.
18. *Художня виставка "Мистецький Київ — Західній Україні"* / Глобус. — 1928. — № 1. — С. 15.

**Larysa Doiar**  
***Soviet ukrainization as an important stage  
 language development of Ukraine***

*The presented article raises the problem of the development of an institutional thing for any nation, namely, the problem of language. Given the centuries-old stateless life of the Ukrainian nation and the extremely unfavorable conditions for the development of its language, the latter needed not so much genesis as a statement of its existence and the realization of the natural right to preserve and enrich. Participants in this important rescue work were figures of national and cultural revival of Ukraine in the late XVIII — early XX centuries, the Ukrainian national democratic revolution and the struggle for the preservation of Ukrainian statehood 1917—1921, frontists of Western Ukraine in 1920—1930, who fought desperately against the forcible Polonization, Romanianization, and Magyarization of Ukrainians in the interwar period, representatives of the Sixties and dissident movements in the USSR, who cherished their native language at the time of the establishment of the Russian language in the USSR as a language of interethnic communication. The apotheosis of the struggle of the latter was the proclamation of the state status of the Ukrainian language in October 1989. Based on the press of the USSR—USSR, the author argues that a significant contribution to the preservation and development of the Ukrainian language was made by the Bolshevik political campaign. The policy of indigenization proclaimed in 1923 in the conditions of Ukraine turned into a large-scale and long-term Ukrainization. The course and achievements of the latter were clearly reflected in the pages of Ukrainian Soviet periodicals (scientific, socio-political, literary and artistic, etc.). At the same time, the author testifies not only to the scale but also to the prolongation of the campaign until the early 1960s and 1970s, which gives grounds to reject the now widespread thesis that the tragic suicide of Ukrainian communist Mykola Skrypnyk in 1933 put an end to implementation. campaign of Ukrainization in the USSR—USSR.*

**Keywords:** XII Congress of the RCP (b); the campaign of indigenization; the Bolshevik (Soviet) Ukrainization of the USSR—USSR; Ukrainian Soviet periodicals (collections of scientific papers, socio-political and specialized journals)

*References*

1. Benzya P. (1928). Do X rokovyn ZUNR. *Hlobus*, 22, pp. 348—349.
2. Brazul' S. (1928). Baturyn. *Hlobus*, 11, pp. 168—170.
3. Brazul' S. (1926). Pam'yatnyk Bohdanovi. *Hlobus*, 18, pp. 276—278.
4. *Visti Kyiv's'koho Politekhniichnoho Instytutu*. (1926). Kn. 3. Kyiv: KPI.
5. *Holos ukrajinizatora*. (1927). Ch. 3.
6. *Dvanadtsyat' proty tysyach*. (1923). *Hlobus*, 4, p. 1.
7. *Doroshkevych O.* (1928). *Shevchenkoznavstvo yak naukovo-hromads'ka problema*. *Hlobus*, 5, p. 62.
8. *Hruzyn's'kyu O. S.* [vidp. red.]. (1926). *Zapysky Kharkiv's'koho instytutu narodnoyi osvity im. O. O. Potebni*. Т. 1. Kharkiv: KHINO.
9. *Shumlyans'kyu F.* [vidp. red.]. (1926). *Zapysky Kherson's'koho instytutu narodnoyi osvity imeni N. K. Krups'koyi*. Ч. 1. 1925—1926 navchal'nyy rik. Kherson: KHINO.
10. *Znakhidka u Kyevi*. (1923). *Hlobus*, 2, p. 1.
11. *Ozbroyena varta na mohyli poeta*. (1925). *Hlobus*, 5, p. 104.
12. *Periodychni vydannya URSR 1918—1950. Zhurnaly : bibliografichnyy dovidnyk*. (1956). Kharkiv: Vydavnytstvo Knyzhkovoyi palaty URSR.
13. *5-richchya hazety "Ukrayins'ki shchodenni visti"*. (1925). *Hlobus*, 1, p. 11.
14. *5 rokov isnuvannya tovarystva "Ukrayins'kyu Robitnychyy dim u Kanadi"*. (1924). *Hlobus*, 10—11, pp. 17—19.
15. *Senator Prykarpats'koyi Ukrayiny tov. Bodnar*. (1925). *Hlobus*, 8, p. 180.
16. *Strukhmanchuk Ya.* (1927). *Istoriya Halyts'koyi armiyi*. *Hlobus*, 6, pp. 87—88.
17. *Ukrayins'ka trudova koloniya u Kanadi*. (1924). *Hlobus*, 7—8, p. 7.
18. *Khudozhnya vystavka "Mystets'kyu Kyiv — Zakhidniy Ukrayini"*. (1928). *Hlobus*, 1, p. 15.

Надійшла до редакції 8 червня 2021 року



УДК 025.7/9ІК\_НБУВ:097Луцько\_Житомирська\_семінарія](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).29-36

Тетяна Якубова,

кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ,

e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

## Книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії

У статті здійснено книгознавчий огляд в історичній ретроспективі книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що зберігається у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ). Репрезентовано матеріали книгознавчих праць Е. Хвалевіка, С. Міщука, І. Ціборовської-Римарович щодо дослідження літератури та книжкових знаків із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії; проаналізовано склад і наповнення її фонду. Під час застосування хронологічного методу дослідження здійснено класифікацію книжкових знаків в історичній ретроспективі. Виокремлено провінційні іноземних книгарень та європейських бібліофілів XVIII—XIX ст., а також радянського періоду розбудови бібліотечної справи в Україні. Аналіз інформаційних ресурсів щодо книжкових знаків надав змогу з'ясувати шляхи формування фонду бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії та збереження видань із семінарської бібліотеки у приватних і публічних зібраннях. Завдяки використанню різноманітних інформаційних ресурсів розширено інформативність джерелознавчого матеріалу стосовно книжкових знаків, що сприяло їх ґрунтовнішому вивченню та атрибуції. Надано книгознавчі й історичні відомості про роль іноземної книготоргівлі Києва, Москви та Петербурга у процесі поповнення фонду бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. Наведено книгознавчу інформацію про видання з приватних книгозбірень, що потрапили до фондів бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. З'ясовано шляхи надходження літератури із семінарської бібліотеки до фондів книгозбірні Кабінету арабо-іранської філології в Києві, створеного під керівництвом А. Кримського.

**Ключові слова:** книжкові знаки; бібліотека Луцько-Житомирської семінарії; атрибуція; іноземна книготоргівля; А. Кримський

**Постановка проблеми.** У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ зберігається бібліотека Луцько-Житомирської римокатолицької семінарії. На виданнях наявні різноманітні книжкові знаки, вивчення та атрибуція яких залишається важливим завданням книгознавчих досліджень. У фондах католицької бібліотеки зберігається переважно іноземна література, а саме теологічні видання, словники, художні твори, праці з історії, філософії, філології французьких, італійських, польських, німецьких авторів, а також виявлено іноземні журнали та журнали Російської імперії.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Бібліотеку Луцько-Житомирської семінарії досліджував польський бібліограф Е. Хвалевік.

**Довідка.** Е. Хвалевік (1873—1956) — видатний польський бібліотекар, бібліофіл, історик книги, співзасновник Товариства польських бібліофілів (1921) (Towarzystwa Bibliofilów Polskich) та Товариства любителів екслібрисів (1924) (Towarzystwa Miłośników Exlibrisu). Вивчав польські книжкові колекції у бібліотеках, архівах і музеях Польщі й за кордоном, зокрема в Україні, реєструючи та описуючи книгозбірні установ і приватних осіб. Для досліджень використовував наявні новаторські методи й розробляв авторські, як-от вивчення власницьких знаків, завдяки яким точніше відтворював історію книгозбірень. Його документація та екслібрисологічні праці слугують взірцем та орієнтиром для ширшого кола науковців. У процесі дослідження застосовував різноманітні книгознавчі методи, зокрібно під час вивчення історії бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії.

У другому томі книги "Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzee i inne zbiory"

Е. Хвалевік схарактеризував склад бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. У статті "Zytomierz na Wolyniu" дослідник зазначав, що майже 20 тис. томів, здебільшого стародрукованих видань, становили основний фонд напередодні Першої світової війни. За тематикою превалювали релігійні матеріали. Бібліотеку семінарії в XIX ст. було сформовано зі збірок різноманітних католицьких установ, що функціонували у Волинському краї в XVII — на початку XX ст. до закриття їх російським урядом. Завдяки дарам церковних ієрархів, зокрема єпископа Луцько-Житомирського К. Боровського, житомирських каноніків, ксьондзів Невельського та Бринка, фонд бібліотеки католицької семінарії значно поповнився [1; 2].

Доктор історичних наук С. Міщук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, професор (2007—2014) кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені І. Франка, дослідив історію бібліотек Луцько-Житомирської семінарії та Житомирського кафедрального собору в монографії "Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження" (Київ, 2007), в якій подав стислий огляд "Архів і бібліотека Луцько-Житомирської римсько-католицької духовної семінарії" [3]. Науковець тривалий час працював з архівними документами, вивчаючи історію зазначеної книгозбірні, й репрезентував низку матеріалів із фондів Інституту рукопису НБУВ, Державного архіву Житомирської області та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

У кандидатській дисертації "Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900—1932): походження, склад, доля" (2003) С. Міщук розглянув аспекти надходження книг із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії до фондів Волинського краєзнавчого музею в Житомирі. У четвертому розділі ("Склад та унікальні пам'ятки із зібрання бібліотеки ВКМ як джерела історико-культурного розвитку Волині у XVIII—XX ст.") книгознавець, зокрема, зазначив, що бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії налічувала майже 20 тис. видань, переважно стародруків та книг 1920—1930-х рр., і зберігалася у книгозбірні Волинського краєзнавчого музею в Житомирі [29].

Стародруки із фондів бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії й книжкові знаки на них вивчала книгознавчиня І. Ціборовська-Римарович. У статті "Твори теолога-єзуїта Геогія Генгеля (1657—1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників" авторка надала історико-книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників видань праць відомого теолога-єзуїта, що зберігаються у фондах НБУВ [28]. Викладацька та адміністративна діяльність Г. Генгеля певний час була тісно пов'язана з Україною. Більшість його праць вийшли з друкарні Львівського єзуїтського колегіуму, а на сторінках окремих видань є автографи. У колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" дослідниця виявила дев'ять одиниць зберігання, що є стародруками творів Г. Генгеля.

У статті "Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" [5] І. Ціборовська-Римарович надала відомості про книги з бібліотеки Луцького монастиря, що зберігаються у фондах книгозбірні Луцько-Житомирської семінарії. Дослідниця зауважує, що видання з Луцької монастирської бібліотеки у XIX ст. також мали овальні штампи синього кольору бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою "Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis", яким позначено титульні аркуші стародруків і шифри семінарської бібліотеки. І. Ціборовська-Римарович надала важливий книгознавчий матеріал, який свідчить про те, що атрибуцію колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" та книг із семінарської бібліотеки можна здійснити завдяки виявленню й дослідженню книжкових знаків і наліпок.

У статті "Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму" вчена зазначала, що після закриття Острозького єзуїтського колегіуму (1626/27—1773) частина видань із його бібліотеки впродовж років "відбилася від основного фонду" й потрапила до різних книгозбірень, зокрема й до бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. Дослідниця виявила у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ

у колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" одну книгу з фондів книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму. Низку стародруків із бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, позначено овальною печаткою бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії із написом "Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomeriensis" [27].

У статті "Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки" І. Ціборовська-Римарович підсумовує, що до НБУВ стародруки бібліотеки Кременецького реформатського монастиря надійшли у складі фонду бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії, до якої, зі свого боку, потрапили у складі книгозбірні Дедеркальського монастиря отців реформатів, закритого 1891 р. У складі семінарської бібліотеки стародруки кременецьких отців реформатів надійшли до Волинського науководослідного музею в Житомирі. У 1932 р. видання з Житомира було передано до Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині — НБУВ) [4].

Зазначені статті свідчать про те, що книги з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії — це значний масив бібліотечних одиниць із книжковими знаками, що надають додаткову інформацію для атрибуції книгозбірні та можуть слугувати основою для наукових книгознавчих досліджень.

**Мета статті** — надання історичної та книгознавчої інформації щодо книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Дослідження книжкових знаків на виданнях дає змогу здійснити атрибуцію колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії", схарактеризувати її склад та висвітлити історію формування. Виявлені провенієнції можна розділити на такі групи: 1) книжкові знаки XVIII—XIX ст. (книжкові знаки іноземних книгарень і бібліофілів Російської імперії та Європи); 2) книжкові знаки радянського періоду розбудови науки й бібліотечної справи в Україні.

Розгляньмо докладніше книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що розкривають історію побутування іноземної літератури в Україні через посередництво іноземних книгарень.

Книга Луї-П'єра Куре де Віленева (*Villeneuve Couret de Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose. — Á Orléans : De l'Imprimerie de l'Auteur, 1789* (шифр: 1/10-2в arm) малого формату [6]. Обкладинка з коричневого картону, на корінці нанесено тиснення золотавою фарбою "MATINEES D'ETE", форзац сіро-рожевий із геометричним орнаментом. На звороті обкладинки в лівому верхньому куті розміщено невелику чотирикутну наліпку "Riss & Saucet à Moscou", що належить московській книжковій крамниці Рісса і Соце.

**Довідка.** Луї-П'єр Куре де Віленев (Louis-Pierre Couret; Couret-Villeneuve; 1749—1806) — друкар-книготорговець (в Орлеані — друкар короля, 1776—1792); автор і видавець численних наукових, історичних та виховних праць, віршів і перекладів, зокрема Manuel social de morale et de politique... (Paris : Piqueret, vendémiaire an VII, 97 p.); Encyclopédie méthodique. Physique (1793) de Jean-Henri Hassenfratz avec Louis-Pierre Couret de Villeneuve, Encyclopédie méthodique. Théologie. 3 vol. (1788—1790), Encyclopédie méthodique. Géographie moderne. 3 vol. (1782—1788), de Nicolas Masson de Morvilliers (с. 1740—89), François Robert (1737—1819), Imprimeur-libraires: Louis-Pierre Couret de Villeneuve, Charles-Joseph Panckoucke, Clément Plomteux.

Заможний книготорговець Франсуа Іванович Рісс, чи Франсуа-Домінік Рісс, народився 1770 р. і прибув у Москву зі Страсбурга. Точна дата його появи в Москві не відома. Ймовірно, побоюючись наслідків Французької революції та труднощів подальшого життя, знайшов привабливим, як й інші французи, життя в Москві. У 1799 р. Ф. Рісс був московським купцем із капіталом 16 100 руб. Він вирішив присвятити себе книготоргівлі й заснував товариство з Жозефом Сосе. Відомо, що Ж. Сосе народився 1774 р., вступив у клас московських купців 1796 р., мав жінку Аделаїду та дітей. Улітку 1797 р. у Москві на Петрівці в домі Є. Кайзера розташовувалася книжкова крамниця Рісса і Сосе. Того самого року Є. Кайзер вирішив виїхати з Москви та виставив будівлю на продаж, а її власниками стали Ф. Рісс і Ж. Сосе. Поет-романтик із Казані Г. Каменев писав у листі додому з Москви у вересні 1800 р.: "У Кутенера лучних книг никаких нет. А у Рисса и Сосета остались одни романы". Театрал, сенатор, С. Жихарев, критикуючи книготоргівлю в Москві на початку XIX ст. у "Записках старого москвича", зазначав: "Французские книги еще можно найти у Riss et Sauset. С тех пор, как здесь завели французский театр, он выписывает много драматических новинок; но италианских и английских книг не сыщешь ни в одной лавке". Ф. Рісс із партнером торгували не лише книгами, а й продовольчими товарами, медичним обладнанням та іншим крамом, котрий отримували з-за кордону. Асортимент іноземних книг і товарів рекламували через оголошення в московських газетах, зокрема в "Московских ведомостях". Виходив друком і каталог видань книгарні Рісса і Сосе. Французькі купці зробили вагомий внесок у книготоргівлю Москви та Російської імперії, оскільки пропонували широкий репертуар літератури за різними галузями знань попри цензурні бар'єри, що перешкоджали розповсюдженню іноземних видань [7].

Книги з наліпками зазначених книготорговців потрапляли в Україну, зокрема в бібліотеки Києва та книгозбірню Луцько-Житомирської семінарії. Зокрема, на виданнях із фондів семінарської бібліотеки містяться провінієнції французької книжкової торгівлі в Санкт-Петербурзі другої половини XIX ст. На книзі *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 1880.* — Gotha : Justus Perthes, 1880 (шифр: 7/15-3в arm) виявлено синю овальну печатку книгарні Е. Мельє (1863—1886) у Санк-Петербурзі "Э. МЕЛЬЕ ВЪ С. ПЕТЕРБУРГЪ". Видання малого формату, обкладинка з червоного картону [8].

Овальні фіолетові печатки "Общества французской книжной торговли в России" та "Société DE LIBRAIRIE FRANÇAISE en Russie ancienne

E. MELLIER ST. PETERSBURG" наявні у книзі *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 1890.* — Gotha : Justus Perthes, 1890 (шифр: 7/6-1в arm) [9]. Видання малого формату, обкладинка з червоного картону.

У XIX ст. однією з головних "книжкових" адрес Санкт-Петербурга став Невський проспект, 20 — будівля голландської реформаторської церкви, де розміщувалася французька книгарня. За століття функціонування на петербурзькому книжковому ринку — від 1816 до 1916 рр. — змінилося кілька її власників: Ф. Сен-Флоран, Ф. Беллізар, С. Дюфур, Е. Мельє.

Е. Мельє тримав у Петербурзі книжкову крамницю від 1863 р., а від 1886 р. діяли книготорговельна фірма "Мельє и К°" (відповідальні особи — І. Добринін і де Лафор) та "Общество французской книжной торговли в России", котре 1890 р. очолив А. Цинзерлінг. Книгарня "Мельє и К°" працювала на Невському проспекті, 20. Видання, які пропонували в крамниці, систематизували в каталоги книг і журналів, що регулярно виходили друком, наприклад, "Мельє и К°, кн. маг. т-ва А. Цинзерлинг и К° (Петербург). Каталог русских и иностранных журналов на 1913 год. — СПб., [1913]". Література книжкової крамниці "Мельє и К°" охоплювала різні галузі знань і надходила з-за кордону доволі оперативно. Асортимент швидко оновлювався, про що свідчить значна кількість друкованих каталогів книгарні. Європейську періодику в Російську імперію доправляли С. Дюфур, Е. Мельє, А. Цинзерман [10].

Книга *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto.* — In Parigi : Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — T. 1. — LXXIX, 360 p. середнього формату [11]. Обкладинка з червоного картону з чотирикутною рамкою із золотавим орнаментом. На корінці золотавою фарбою надруковано "ORLANDO FURIOSO", "1". Форзац білий, містить круглу фіолетову печатку "БАН УРСР Стародруки", чотирикутну фіолетову печатку "ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України", шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "1/11arm-1a", маргінальний напис "Acc.В.8/Л". На звороті обкладинки розміщено білу чотирикутну наліпку, на якій у чорній рамці надруковано текст "CHEZ LENOIR, Libraire, Grande rue Petcherski à KIOW". Ці відомості дають змогу визначити, що в Києві на вулиці Печерській діяла французька книгарня Ленуара, яка наприкінці XVIII ст. пропонувала італійську літературу. Перед титульним аркушем уміщено гравійований портрет автора — "Lodovico Ariosto".

Другий екземпляр книги *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto.* — In Parigi : Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — T. 1. — LXXIX, 360 p. має обкладинку з картону коричневого кольору. Корінець пошкоджений, містить надрукований напис "ORLANDO FURIOSO", "TOME I". На форзаці розміщено такі самі книжкові знаки, що й у першому примірнику, а також маргінальний напис "4 vol № 8". На зворотному боці обкладинки міститься малого розміру чотирикутна

біла наліпка, на якій у чорній рамці надруковано текст "à St. Pétersbourg chez Klostermann". Наліпка належить крамниці книготорговця з Петербурга І. Клостермана.

**Довідка.** Іоганн Герман Клостерман (1756—1838) — німець за походженням, купець першої гільдії, торговець картинами, нотами, власник книгарень.

Народився 1756 р. у Гетруйденберзі в Голландії; приїхав у Петербург разом із батьком, який спочатку дістав посаду викладача, а згодом — інспектора в Пажеському корпусі. Відтоді й до кінця життя І. Клостерман залишався в Петербурзі, де торгував картинами, котрі купував за кордоном. Катерина II неодноразово відвідувала його крамниці й запрошувала купця до себе, аби придбати витвори мистецтва. І. Клостерман залишив після себе "Записки" під назвою "Denkwürdigkeiten des ehemaligen Kunst und Buchhändlers Germann Johann Klostermann", в яких оповів про все, що бачив до 1830 р. Згодом рукопис належав таємному радникові П. Гюцу, відтак — барону Ф. Врангелю. Пізніше "Записки" придбав граф Д. Толстой, який опублікував у журналі "Русский архив" фрагменти, присвячені Д. Фонвізіну (разом із відомостями про І. Клостермана). Князь П. Вяземський, готуючи книгу про Д. Фонвізіна, звертався по допомогу до старого І. Клостермана [12; 13], який разом із літератором відкрив у Петербурзі крамницю для продажу витворів мистецтва. Д. Фонвізін, подорожуючи Італією у 1784—1785 рр., відправив до Росії 17 ящиків із мистецькими творами, частину з яких придбала Катерина II для Ермітажу [14]. В Італії письменник часто відвідував і книгарні та купував літературу для книжкових крамниць І. Клостермана. У 1770-х рр. крамниця І. Клостермана була широко популярною в Петербурзі й постачала картини та гравюри приватним особам і в Ермітаж. Найвищі класи Російської імперії, наслідуючи Катерину II, формували власні бібліотеки з іноземних і російських видань. Зростання популярності книг і читання поміж петербурзького вищого світу сприяли, крім І. Клостермана, й інші іноземні книготорговці в Петербурзі: Еверс, Гей, Міллер та Роспіні [15]. Петербурзька книгарня І. Клостермана була відома серед бібліофілів та бібліотекарів і в Україні, зокрема її іноземні видання закуповували для бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії.

Книга Ж. Жаккелена (*J. A. Jacquelin*) *La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles* (Paris : [s. n.], [s. a.]. — 79 p.) середнього формату [16]. Обкладинка із сірого картону. Корінець шкіряний, коричневого кольору, містить друкований текст "THEATRE CL". Форзац білий, наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "1/11arm-4a". На титульному аркуші внизу розміщено чотирикутну наліпку з написом "Chez Mad. GEORGE, Libraire, à la porte du Théâtre Français, rue de la Loi", що вказує на місце продажу видання: "при дверях французького театру в Парижі".

Книга Ж. Белла (*Jean Bell d'Antermony*) *Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie* (Paris : Chez Robin, Libraire, 1766 — Т. 1. — 407 p.) малого формату [17]. Обкладинка з коричневого картону. На корінці надруковано текст "VOYAGE DE PETERSB TOM I". На форзаці білого кольору наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/18arm-2в". На зворотному боці обкладинки розміщено жовту чотирикутну наліпку, на

якій у чорній рамці надруковано текст "DU FONDS DE LIBRAIRIE du F. Leclerc et Compag. au Magasin de Librairie, place de Terreaux, maison St. Pierre. Prix.", тобто книга походить із книгарні Ф. Леклерка в Ліоні. У виданні наявний напис "Carte de la Route entre Moscow et Pekin tenue par S. E. Leoff Vassilich Ismailoff en 1719 et 1721".

**Довідка.** Lev Ismailoff — майор, якого Петро I відрядив послом у Пекін у складі російської місії (1719—1721) із багатьма подарунками, більшу частину яких становили монети, виготовлені царем власноруч.

Книга К. Бедекера (*K. Baedeker*) *Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse* (Leipzig : Karl Baedeker, Éditeur, 1883. — 450 p.) малого формату [18]. Обкладинка з картону, обтягнутого червоною тканиною. На обкладинці та корінці золатою фарбою надруковано текст "Baedeker Italie Septentrionale". На обкладинці — восьмикутна наліпка, на якій фіолетовими чорнилами нанесено бібліотечний шифр "У 91(026) (45)/В 14 1883", а на форзаці жовтого кольору наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/18arm-2в", виконаний простим олівцем. На форзаці розміщено овальну зелену наліпку "HERMANN STENEBERG Buchhandlung Genua" (засвідчує прізвище та ім'я німецького книготорговця в Генуї Г. Стенеберга, який продавав італійські видання, що побачили світ у Німеччині наприкінці XIX ст.). Книга містить географічні карти та плани: "Alta Italia", "Genova", "Milano", "Verona", "Venezia", "Venedig", "Bologna", "Firenze".

Бібліотека Луцько-Житомирської семінарії поповнювалася не лише літературою з французьких книгарень Москви та Петербурга, а й виданнями з фондів приватних дворянських бібліотек України. Про це свідчить синя чотирикутна печатка "Главнокомандующій Корсунськимъ Имъніемъ Князя Лопухіна Демидова" на титульному аркуші книги Ж. Б. Мольєра (*Moliere de*) *Oeuvres. Des remarques grammaticales, des avertissements, et des observations sur chaque pièce. T. 2.* (A Paris : Aux dépens des Libraires associés, 1786) (шифр 1/10arm-3в).

**Довідка.** Князь Микола Петрович Лопухін-Демідов (1836—1910) — генерал-лейтенант, учасник російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігається фонд 136 — "Лопухини-Демидовы — княжеский и дворянский род, помещики Киевской губернии", що містить 136 справ. Серед рукописних матеріалів, котрі належали князю М. Лопухіну-Демідову, — "Журнал регистрации выдачи книг из библиотеки г. Корсуна".

Виявлені провінційні надали відомості про джерела комплектування книжкової колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії". Отже, можемо визначити шляхи надходження до неї іноземних книг: із французьких книгарень Москви, Петербурга, а також крамниць Франції, Італії та з фондів бібліотеки головнокомандувача Корсунським маємком князя М. Лопухіна-Демідова.



У фондах бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії виявлено видання з книжковими знаками окремих європейських бібліофілів XVIII—XIX ст., наприклад, д'Огсона (*d'Ohsson*) *Tableau général de l'empire Othoman* (Paris : De L'Imprimerie de Monsieur, 1787. — Т. 1. — XI, 324 р.) великого формату. Обкладинка із зеленого картону, пошкоджена. Корінець коричневий, шкіряний, містить друкований текст "TABLEAU DE L'EMPIRE OTHOMAN D'OHSSON I TOM". Форзац білий. На звороті обкладинки наявна наклейка з гербовим екслібрисом "F: B: E: COMTE de TAUENTZIEN". На звороті обкладинки другого тому цієї книги, виданої там само того самого року (357, [I] р.), також розміщено гербовий екслібрис, що належить графу Б. фон Віттенбергу (1760—1824) (Bogislaw Friedrich Emanuel von Tauentzien) — пруському генералу піхоти епохи наполеонівських війн.

**Довідка.** Ігнацій Мораджа д'Огсон (або д'Охсон, Ignace Mouradja d'Ohsson ou Ignatius Mouradjea d'Ohsson; 1740—1807) — історик, письменник і дипломат на шведській службі, кавалер ордена Вази (Wasa). Народився в Константинополі 1740 р. у католицькій сім'ї вірменського походження. Спочатку був секретарем і перекладачем посла Швеції в Константинополі, згодом — повноважним послом Швеції. Завдячуючи своїм контактам і знайомим Д'Огсон наблизився до життя османського двору, зазвичай недоступного для європейців. Першу частину його монументальної праці "Загальна картина Османської імперії" надруковано в Парижі 1787 р. Незавершену другу частину (1789) присвячено історії Османської держави. "Le Tableau général de l'empire Othoman" д'Огсона вважають "найкращим описом Османської імперії, оскільки він був зроблений людиною тієї самої країни... Цей перший том містить лише частину релігії, мечеті, гробниці, догми, молитви, церемонії" (*Journal des Savants*, травень 1788, с. 318). Твір перекладено німецькою, італійською та російською мовами (*Полная картина Оттоманския империи: в двух частях. Первая замыкает в себе законоположение магометанства*. Перевод Мих. Ив. Верёвкин. Другая — историю Оттоманския империи. / Труды г. д'Огсона. Украшенная рисунками и чертежами. — СПб. : При Имп. Акад. наук., 1795. Загл. на доп. тит. листе : Всеобщая картина Оттоманской империи). "Загальні картини" — жанр XVIII ст., до якого належить, зокрема, "Histoire de l'Empire Othoman" Д. Кантеміра (1673—1723), в якій він описав українсько-турецькі відносини часів Хмельницького й Дорошенка, що, однак, не завжди збігалось з дослідженнями М. Грушевського (пор. з висновками Б. Крупницького в "Америці" за 24.07.1953). (*Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. Кн. 5. — Буанс Айрес : УАПЦ в Аргентині, 1959. — С. 591*). У 1804 р. д'Огсон повністю завершив два томи своєї праці "Tableau Historique de l'Orient", але війна зі Швецією завадила подальшій роботі й змусила історика вийти на пенсію. Він продовжував укладати історію Османської імперії, яку підрозділив на "Tableau Historique de l'Orient" (історія всіх народів під час османського правління), "Tableau Général de l'Empire Othoman" (огляд законів, релігії та звичаїв тощо) та "L'Histoire de la Maison Ottomane" (від Османа I до 1758 р.), але смерть (27.08.1807) перервала майже завершену працю (*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*). Низку його досліджень видав син — барон К. д'Огсон (1779—1851), член Азійського товариства, автор "Історії монголів від Чингіз-хана до Тімерлана" (*Histoire des Mon-*

*gols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timeer-Lanc*. Т. 1. — Paris, F. Didot, 1824, із картою Центральної Азії в XIII ст.), а також розвідки "Про народи Кавказу та країни на північ від Чорного й Каспійського морів у X ст. ..." (*Des peuples du Caucase et des pays au nord de la mer Noire...*), написаної на основі 24 арабських, турецьких і перських джерел (Paris, 1828 — 284 р.). Quérard, Joseph Marie. *La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France...* Vol. 6. — Paris : Firmin Didot, père et fils, libraires, 1834. — P. 342.

Виявлено видання з книжковими знаками бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), на яких розміщено шифри книгозбірні Луцько-Житомирської семінарії. Після жовтневих подій 1917 р. книги з цієї бібліотеки надійшли до фондів Волинського краєзнавчого музею в Житомирі. Згідно з постановою Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. і Колегії Народного комісаріату освіти від 1928 р. колекційні книжкові фонди Волинського музею було вирішено передати Всенародній бібліотеці України в Києві. Процес закінчився 9 жовтня 1932 р., і йому передувала майже річна діяльність працівників ВБУ (П. Попов, М. Гепленер, О. Дзбанівський та інші). Імовірно, що сходознавчу літературу з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії відбирали для поповнення фондів бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології ВУАН.

**Довідка.** Кабінет (Кафедра) арабо-іранської філології та тюркології (1918—1934), котрий створив й очолював А. Кримський, діяв у Києві у складі ВУАН. Йому підпорядковувалися Єврейська історико-археологічна комісія (1919—1929), Комісія з вивчення візантійського письменства та впливу його на Україну (1926—1930), пізніше перетворена на Комісію для дослідів з історії Близького Сходу (1930—1933) і Тюркологічна комісія (1926—1933) [19]. Кабінет належав до структури історико-філологічного відділу ВУАН і був створений на основі унікальної бібліотеки А. Кримського. Ця сходознавча установа випустила шість наукових праць та стала базою для усіх сходознавчих видань в Україні у 20—30-х рр. ХХ ст. [20]. Там працював фундатор українського сходознавства Тауфік Гаврилович (Тауфік Джубраїл) Кезма (1882—1958), який одночасно викладав арабську й турецьку мови в київському Близькосхідному інституті, працював у Тюркологічній комісії Всеукраїнської академії наук, обіймав посаду професора Київського державного університету імені Тараса Шевченка та був керівником семінару з арабістики в цьому виші [21]. Іншим співробітником Кабінету був Павло Нечипорович Лозієв (1894—1981) — іраніст, тюрколог, учень А. Кримського по Лазаревському інституту східних мов. У 1952 р. він захистив кандидатську дисертацію, досліджував творчість Омара Хайама [21]. Упродовж 1921—1929 рр. А. Кримський очолював Інститут сходознавства ім. О. Потебні в Києві. У травні 1928 р. після чергового переобрання його секретарем ВУАН більшовицький уряд не затвердив вченого на посаду, а незабаром було ліквідовано й усі установи, які він очолював.

Фонди бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології склалися з кількох відділів, що містили східні рукописи, видання з бібліотеки А. Кримського, книги сходознавчої тематики, котрі надходили з фондів різних бібліотек України та з-за кордону. Колекція

східних рукописів із фондів книгозбірні Кабінету у 20—30-ті рр. XX ст. надійшла до фондів відділу рукописів ВБУ [22].

У 2021 р. виповнюється 150 років від дня народження видатного сходознавця, академіка А. Кримського (1871—1942). Ця подія надає творчий поштовх для нових наукових досліджень його бібліотечної спадщини, що залишила низку малодосліджених питань, до яких, зокрема, належить і дослідження книг із бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології ВУАН.

Повертаючись до аналізованого фонду семінарської бібліотеки, виокремимо книгу Л. Жаколію (*Louis Jacolliot*) *Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan)* (Paris : E. Dentu, Libraire—Éditeur, 1875. — 394 p.) малого формату [23]. Обкладинка з червоного картону. Корінець шкіряний, коричневого кольору. Форзац білий, у лівому верхньому куті олівцем наведено шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/6-16 arm" і напис "Д дубл". На титульному аркуші та окремих сторінках книги розміщено овальну синю печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК". На титульному аркуші олівцем зроблено напис "Дубл № 400".

**Довідка.** Люї Жаколію (1837—1890) — письменник, мандрівник, викладач і суддя, популяризатор східної культури, перекладач французькою пам'ятки давньоіндійської літератури "Ману-сміті" ("Закопи Ману"). Тривалий час жив на о. Таїті та в Індії, де збирав санскритські легенди (1865—1869), подорожував Індокитаєм та Америкою. У 1910 р. у Росії видано 18 томів його творів, однак у СРСР ці книги було заборонено від 1929 до 1989 р. (за винятком роману "Берег чорного дерева і слонової кістки", 1958). Твори Л. Жаколію часто цитувала Є. Блаватська.

Книга А. Кастелліана (*A. L. Castellan*) *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1, P. 2* (Paris : H. Agasse, Imprimeur-Libraire, 1811. — 171 p. — 235 p.) [24] середнього формату. Обкладинка картонна з коричнево-рожевим геометричним орнаментом. Форзац білий, містить наведений олівцем шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-2в arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", фіолетову чотирикутну печатку "Хр № 1511" і маргінальний напис "№ 499 xp".

**Довідка.** Антуан Лоран Кастелліан (1772—1838) — французький архітектор, живописець і гравер, який відвідав Швейцарію та Італію (*Lettres sur l'Italie. 1, III, 1819*) і опублікував серію листів про ці країни, проілюструвавши їх власноруч намальованими та вигравіюваними видами. Як художник взяв участь у французькій експедиції з ремонту кораблів у порту Стамбула, однак місія не досягла мети. Враження від цієї подорожі, викладені також в епістолярному стилі, він опублікував у трьох виданнях, із численними гравюрами з власними малюнками. А. Л. Кастелліан став членом Академії вишуканих мистецтв (*Académie des Beaux Arts*). Лорд Байрон високо оцінив його найвідоміший твір "Moeurs, usages, costumes des Othomans" (1812). А. Л. Кастелліан також був винахідником нового процесу фарбування з допомогою воску.

Книга О. Бернса (*Burnes Alexandre*) *Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833. T. 1* (Paris : Arthus Bertrand, Libraire-Editeur, 1835. — XI, 354 p.) [25] середнього формату. Обкладинка картонна, обтягнута сірою тканиною. Форзац білий, містить шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-4а arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", чотирикутну фіолетову печатку "Хр № 848" і маргінальний напис "№ 1803".

Книга Ф. Кайю (Келлію; *F. Cailliaud*) *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennâr, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années les années 1819, 1820, 1821 et 1822* (Paris : Imprimé par autorisation du Roi, 1826. — Т. 2. — 442 p.) [26] середнього формату. Обкладинка картонна, обтягнута сірою тканиною. Форзац білий, має шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-2а arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", чотирикутну фіолетову печатку "Хр № 2722" і маргінальний напис "№ 1118 xp".

**Довідка.** Фредерік Кайю (*Frédéric Cailliaud*; 1787—1869) — французький мандрівник, натураліст, мінералог і конхіолог. Уродовж 1815—1822 рр. подорожував Єгиптом, Нубією та Ефіопією. Брав участь у завоюванні Сеннару й уклав докладний опис географії завойованих територій, який оприлюднив 1827 р. у Франції. У праці "Подорож до Мерое" йдеться про народи та архітектурні пам'ятки Судану. Ф. Кайю також опублікував численні праці з природознавства. Нагороджений Орденом Почесного легіону.

**Висновки.** Дослідження книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії уможливило висновок про те, що її фонди здебільшого поповнювали завдяки закупівлі літератури у книгарнях Франції, Італії, Російської імперії (Москва, Петербург, Київ). Імовірно, що духовні особи, які відповідали за комплектування фонду семінарської бібліотеки, подорожували країнами Європи, де відвідували книгарні й купували літературу для книгозбірні навчального закладу. Книжкові знаки вітчизняних та європейських бібліофілів допомогли відстежити шляхи придбання книг і у приватних бібліотеках. Аналіз провінієнцій свідчить, що частина книг із семінарської книгозбірні потрапила до фондів бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології. Значний масив книжкових знаків на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії є додатковим матеріалом для вивчення історії книгознавства та бібліотекознавства на Волині й становить перспективу подальших досліджень.

#### Список використаної літератури

1. *Chwalewik E.* Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzee i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie / Edward Chwalewik. — Kraków : Kraj. agencja wydaw., 1991. — Т. 2. N — Z. — 559 s.
2. *Chwalewik E.* Z moich wspomnień o zbieractwie / E. Chwalewik ; Oprac. Hanna Łaskarzewska i Martyna Figiel. — Warszawa : Bibl. nar., 2006. — 99 s.

3. Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження / С. Міщук. — Київ, 2007. — 242 с.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 37. — Київ, 2013. — С. 319—332.
5. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — С. 1—4. — Режим доступу: <https://istvolyn.info.istvolyn.info> (дата звернення 7.01.2021). — Назва з екрана.
6. Villeneuve C. Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose / Couret de Villeneuve. — Á Orléans : De l'Imprimerie de l'Auteur, 1789. — [12], 309 p.
7. Некоторые сведения из жизни московских французов. Часть первая. — С. 1. — Режим доступа: <https://betty-barklay.Livejournal.com> (дата обращения 7.01.2021). — Загл. с экрана.
8. Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. — 1880. — Gotha : Justus Perthes, 1880. — [XXXII], 1077 p.
9. Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. — 1890. — Gotha : Justus Perthes, 1890. — 1134 p.
10. Гринченко Н. А. Книжные магазины Санкт-Петербурга (1862—1917). — С. 1—10. — Режим доступа: <https://www.academia.edu/36610573-C/386-436> (дата обращения 7.01.2021). — Загл. с экрана.
11. [Ariosto L.]. Orlando Furioso di Lodovico Ariosto / Lodovico Ariosto. — In Parigi: Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — Т. 1. — LXXIX, 360 p.
12. Фонвизин: Из неизданных записок Клостермана // Русский архив. — 1881. — Кн. 3. — С. 291—299.
13. Зайцева А. А. Иностранные книготорговцы в Санкт-Петербурге в конце XVIII — начале XIX в. / А. А. Зайцева // Книготорговое и библиотечное дело в России в XVII — 1-й половине XIX в. — Ленинград, 1981. — С. 29—51.
14. Литературный музей Пушкинского Дома Российской Академии наук. — Санкт-Петербург. — С. 1. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books> (дата обращения 8.01.2021). — Загл. с экрана.
15. Кузнецова И. А. Собрание живописи А. С. Власова в Москве начала XIX века. — С. 562—570. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua> (дата обращения 8.01.2021). — Загл. с экрана.
16. Jacquelin J. A. La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles / J. A. Jacquelin. — Paris : [s. n.], [s. a.] — 79 p.
17. Antermony J. B. Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de L'Asie / Jean Bell d'Antermony. — Paris : Chez Robin, Libraire, 1766. — Т. 1. — 407 p.
18. Baedeker K. Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse / Karl Baedeker. — Leipzig : Karl Baedeker, Éditeur, 1883. — 450 p.
19. Сходознавство. — С. 5 — Режим доступу: [osvita-plaza.in.ua/publ/490](https://osvita-plaza.in.ua/publ/490) (дата звернення 8.01.2021). — Назва з екрана.
20. Цьось В. А. Агагангел Кримський — перший вчений секретар Української академії наук / В. А. Цьось, М. П. Цьось // Сучасна наука та освіта Волині : збірник матеріалів науково-практичної конференції 22 листопада 2018 р., м. Володимир-Волинський / упоряд., гол. ред. Б. С. Жулковський. — Луцьк : Волиньполіграф, 2018. — С. 32—34.
21. Чувпило О. О. З історії української орієнталістики та тюркології І. Ф. Чернікова / О. О. Чувпило, Л. О. Чувпило // Збірник наукових праць. Харківський національний університет ім. Г. С. Сковороди. Серія "Історія та географія". — Харків, 2018. — Вип. 54. — С. 201—205.
22. Вернадський В. І. Листування з українськими вченими. — С. 20. — Режим доступу: <https://history.org.ua> (дата звернення 8.01.2021). — Назва з екрана.
23. Jaccoliot L. Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan) / Louis Jaccoliot. — Paris : E. Dentu, Libraire—Éditeur, 1875. — 394 p.
24. Castellan A. L. Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1, P. 2. / Antoine Laurent Castellan. — Paris : H. Agasse, Imprimeur-Libraire, 1811. — 171; 235 pp.
25. Burnes A. Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833 / Alexandre Burnes. — Paris : Arthus Bertrand, Libraire-Éditeur, 1835. — Т. 1. — XI, 354 p.
26. Caillaud F. Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennár, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années 1819, 1820, 1821 et 1822 / Frédéric Caillaud. — Paris : Imprimé par autorisation du Roi, 1826. — Т. 2. — 442 p.
27. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму / І. О. Ціборовська-Римарович // Острозька давнина. — Остріг, 2015. — Вип. 4. — С. 73—92.
28. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога — єзуїта Георгія Генделя (1657—1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — Київ, 2009. — Вип. 24. — С. 216—250.
29. Міщук С. М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900—1932): походження, склад, доля : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Міщук Сергій Миколайович ; Національна академія наук. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2003. — 13 с.

*Tetyana Yakubova*

### ***Book marks on books from the library of Lutsk-Zhytomyr seminary***

*The article provides a bibliographical review in the historical retrospective of book marks on the publications of the library of Lutsk-Zhytomyr seminary, which is stored in the funds of the department of library collections and historical collections of the Institute of Bibliology of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. Materials of bibliographic works of E. Khvalevik, S. Mishchuk, I. Tsiborovska-Rymarovych on the study of literature and book signs from the library of Lutsk-Zhytomyr*

seminary are represented. The composition and filling of the library fund of Lutsk-Zhytomyr seminary are analyzed. When applying the chronological method of research, the classification of book signs in historical retrospect is given. Bookmarks of foreign bookstores and various European bibliophiles (XVIII—XIX centuries), book marks of the Soviet period in Ukraine are singled out. The analysis of various information resources on book marks made it possible to find out the ways of forming the library fund of Lutsk-Zhytomyr seminary and storing books from the seminary library in various private and public libraries. Due to the use of various information resources, the informativeness of the source material of book signs has been expanded, which has contributed to their more thorough study and attribution. Book studies and historical information on the role of foreign book trade in Kyiv, Moscow and St. Petersburg in the process of replenishing the library of the Lutsk-Zhytomyr Seminary are provided. The bibliological information about books from private libraries, which got into the funds of the library of Lutsk-Zhytomyr seminary, is given. The receipt of the books of the seminar library in the funds of the library of the Office of Arab-Iranian philology in Kyiv, which was created under the leadership of A. Krymsky, is noted.

**Keywords:** book marks; library of Lutsk-Zhytomyr seminary; attribution; foreign book trade; A. Krymsky

#### References

1. Chwalewik E. (1991). *Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzei i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, T. 2. N—Z. Kraków: Kraj. agencja wydaw.
2. Chwalewik E. (2006). *Z moich wspomnień o zbieractwie*. Warszawa: Bibl. nar.
3. Mishchuk S. M. (2007). *Rukopysni ta knyzhkovi zibrannya Volyni u fondakh Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoriya, sklad, naukovye doslidzhennya*. Kyiv.
4. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2013). Starodruky z knyhozborni Kremenetskoho monastyrya ottsiv reformativ yak dzherelo do istoriyi monastyrskoyi biblioteky. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 37, pp. 319—332. Kyiv.
5. Tsiborovska-Rymarovych I. (2021). Biblioteka Lutskoho monastyrya Ordeny trynitariyiv: istorychna dolya ta shlyakhy nadkhdzhennya do Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. [Online], available at: <https://istvolyn.info.istvolen.info>.
6. Villeneuve Couret de. (1789). *Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose*. Orléans: De l'Imprimerie de l'Auteur.
7. Nekotorye svedeniya iz zhizni moskovskikh frantsuzov. Chast pervaya. (2021). [Online], available at: // bettybarklay. Livejournal.
8. Almanach de Gotha. (1880). *Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*. Gotha: Justus Perthes.
9. Almanach de Gotha. (1890). *Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*. Gotha: Justus Perthes.
10. Grinchenko N. A. (2021). *Knizhnye magazyny Sankt-Peterburga (1862—1917)*. [Online], available at: <https://www.academia.edu/36610573-C/386-436>.
11. [Ariosto L.] (1795). *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto*. In Parigi: Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi.
12. Fonvizin. (1881). Iz neizdannyykh zapisok Klostermana. *Russkii arkhiv*, 3, pp. 291—299.
13. Zaitseva A. A. (1981). Inostrannyye knigotorgovtsy v Sankt-Peterburge v kontse XVIII — nachale XIX v. *Knigotorgovoe i bibliotchnoe delo v Rossii v XVII — I-i polovine XIX v.*, pp. 29—51.
14. *Literaturnyi muzei Pushkinskogo Doma Rossiiskoi Akademii nauk. Sankt-Peterburg*. (2021). [Online], available at: <https://books.google.com.ua/books>.
15. Kuznetsova Y. A. (2021). *Sobranie zhivopisi A.S. Vlasova v Moskve nachala XIX veka*. [Online], available at: <https://books.google.com.ua>.
16. Jacquelin J. A. (2021). *La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles*. Paris: [s. n.], [s. a.].
17. Antermony J. B. (1766). *Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie*. Paris: Chez Robin, Libraire.
18. Baedeker K. (1883). *Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse*. Leipzig: Karl Baedeker, Éditeur.
19. Skhodoznavstvo. (2021). [Online], available at: <https://osvita-plaza.in.ua/publ/490>.
20. Tsos V. A. and Tsos M. P. (2018). Ahatanhel Krymskyi — pershyj vchenyj sekretar Ukrainskoyi Akademiyi nauk. *Suchasna nauka ta osvita Volyni: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 22 lystopada 2018 r., m. Volodymyr-Volynskiy Zhulkovskiy*. Lutsk: Volynpolihraf, pp. 32—34.
21. Chuvpylo O. O. and Chuvpylo L. O. (2018). Z Istoriyi ukrainskoyi orientalistyky ta tyurkolohiyi I. F. Chernikova. *Zbirnyk naukovykh prats. Kharkivskiy natsionalnyj universytet im. H. S. Skovorody. Seriya "Istoriya ta heohrafiya"*, 54, pp. 201—205. Kharkiv.
22. V. I. Vernadskiy. *Lystuvannya z ukrayinskymy vchenymy*. (2021). [Online], available at: <https://history.org.ua>.
23. Jacolliot L. (1875). *Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan)*. Paris: E. Dentu, Libraire—Éditeur.
24. Castellan A. L. (1811). *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1., P. 2*. Paris: H. Agasse, Imprimeur-Libraire.
25. Burnes A. (1835). *Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833*. Paris: Arthus Bertrand, Libraire-Éditeur.
26. Caillaud F. (1826). *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennâr, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années 1819, 1820, 1821 et 1822*. Paris.
27. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2015). Rukopysni proveniyentsiyi ta vlasnytski knyzhkovi znaky yak dzherelo do istoriyi formuvannya knyzhkovoho fondu biblioteky Ostrozkoho yezuyitskoho kolehiumu. *Ostrozka davnyina*, 4, pp. 73—92.
28. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2009). Tvory teoloha — yezuyita Heorhiya Henhelya (1657—1727) u fondakh Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoryko-knyhoznavcha kharakterystyka prymirnykiv. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 24, pp. 216—250.
29. Mishchuk S. M. (2003). *Biblioteka Volynskoho kraieznavchoho muzeyu u Zhytomyri (1900—1932): pokhdzhennya, sklad, dolya*. PhD. Natsionalna akademiya nauk. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Kyiv.

Надійшла до редакції 15 липня 2021 року

**Галина Мельник-Хоха,**  
молодший науковий співробітник відділу бібліотекознавства  
Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника,  
e-mail: galja-m@ukr.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7357-2163>

## **Приватна книжкова колекція Осипа Назарука у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника**

*Досліджено прижиттєві видання О. Назарука, що зберігаються у фонді Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ЛННБ України ім. В. Стефаника). Здійснено книгознавчий аналіз корпусу видань, виявлених у фонді сектору іншомовної літератури XIX — середини XX ст. Схарактеризовано шлях, що його пройшли зазначені видання від 1939 р. до моменту ідентифікації у відділу обмінно-резервних фондів ЛННБ України імені В. Стефаника. Проаналізовано типологічні особливості книг. Наведено фрагменти з біографії О. Назарука, що розкривають етапи його професійного формування як політика та публіциста.*

*Розглянуто особливості творчої майстерні письменника, розкрито зміст та витлумачено причини, що спонукали його до фіксації певних відомостей. Вивчено провенієнції та власницькі написи, зокрема маргінальні робочі записи О. Назарука. Висвітлено основні аспекти культурного та політичного життя Західної України кінця XIX — початку XX ст. і літературно-мистецького Львова; окреслено специфіку книговидавничого руху.*

**Ключові слова:** Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника; Осип Назарук; прижиттєві видання; провенієнції; власницькі написи

**Постановка проблеми.** Доля людей, як і доля книжок, цілковито підвладна течії історичних подій. Вона підхоплює, несе їх, здіймає на поверхню чи занурює так глибоко, що втрачаються навіть згадки про прізвища та назви. На щастя, властивості часу не зводяться до одновекторної стріли, що вказує на всеосяжну руйнацію, спричинену невблаганною ентропією. Час ніби підіймає на світло з глибин втрачені долі, а людська природа спонукає дослідити їх, повернути забуті імена, вивчити та долучити до сьогодення.

Персоналія, про яку варто згадати та розповісти, — Осип Назарук, чие ім'я та здобутки випали з уваги кількох поколінь. З історичної перспективи — це майже непомітна миттєвість, що проходить одним абзацом у підручнику, однак з огляду на політичне підґрунтя праць цього громадського діяча, письменника, журналіста та публіциста, а також зв'язок його життя з незалежною та поневоленою Україною — чимало.

**Мета статті** — дослідити прижиттєві видання О. Назарука, що зберігаються у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника; здійснити книгознавчий аналіз корпусу видань, виявлених у фонді сектору іншомовної літератури XIX — середини XX ст.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** О. Назарук народився наприкінці XIX ст. (1883) у Галичині, а ріс і дорослішав у часи карколомних змін, що струсували підвалини тодішнього суспільства, знесли з лиця землі кілька імперій та спричинили дві світові масакри.

Місце народження О. Назарука — старовинне місто Бучач, коріння якого сягають Галицько-Волинської держави. Як і всі старовинні міста Галичини, воно пережило періоди полонізації, війн Б. Хмельницького з Польщею, тривалий австрійський період. Наприкінці XV ст. у Бучачі оселилися євреї, й на момент народження Осипа їх кількість сягала двох третин міського населення. У XIX ст. Бучач був не лише

важливим осередком юдаїзму, а й політичним центром єврейства [1]. З Бучачем пов'язують життя предків відомого засновника психоаналізу З. Фрейда. У містечку народився його дідусь Ш. Фрейд, який у молодості переїхав до Тисмениці, де з'явився на світ батько З. Фрейда [12].

Мати Назарука — Анастасія з дому Чекановських, приділяла чимало уваги вихованню сина в дусі патріотизму й толерантного ставлення до інших національностей, насамперед євреїв. Як зазначав Осип, ці настанови зіграли важливу роль у формуванні його політичних поглядів, відтак і в громадсько-політичній діяльності. Ця толерантність згодом допомогла легко знаходити спільну мову з політиками різних напрямів і національностей, австрійськими, польськими, єврейськими та іншими діячами.

З юнацьких років О. Назарук захоплювався державотворчим процесом та, цілком передбачувано, звичним і популярним на той час соціалізмом. За пропаганду цієї політичної течії його навіть відрахували з Бучацької гімназії із заборобою складати іспити на атестат зрілості в Галичині. Проте це не завадило Осипу вступити до Львівського університету. Він вивчав право й провадив активну суспільно-політичну діяльність, передусім із захисту прав українців. У віці 22 років О. Назарук вступив до лав Української радикальної партії, членом якої залишався 18 років, і згодом його навіть рекомендували до головної управи УРП. Слід зазначити, що це перша партія, котра лобювала інтереси українців на рідних теренах. Серед її засновників — яскрава плеяда непересічних особистостей: правники, письменники, публіцисти, зокрема І. Франко, К. Трильовський, Є. Левицький та інші [2, с. 148—149].

Здобувати освіту О. Назарук закінчив у Віденському університеті 1908 р. У біографії письменника зазначено, що за час навчання він встиг покерувати діяльністю студентської громади українців у Відні,

згодом рік очолював Академічну громаду — львівське товариство студентів, закрите польською владою під час марної боротьби з виявами української самосвідомості. Ці чинники стали поживним ґрунтом, на якому зріс Осип Назарук-митець, що яскраво віддзеркалюють його твори.

Автора насамперед цікавила доля українців та України в різні часи. Він задумував твори як повчання сучасникам, як дороговказ і попередження, зрештою, як відкриття тієї України, якої не було в імперських підручниках. Після полонізації української шляхти на територіях, об'єднаних у Річ Посполиту, відтак цілковитого її зросійщення, історію українців тривалий час вважали частиною історії титульних націй цих імперій. Нащадки московських царів претендували, переписували й утверджували свій київський родовід, а Галицьке королівство стало частиною споконвічної польської історії. "Весна народів" збурила зацікавленість пригноблених і поневолених націй до своїх джерел і забутих сторінок історії. Українці не залишилися осторонь загальноєвропейських тенденцій, і на хвилі державотворчого ентузіазму О. Назарук вирішив зосередити увагу на розкритті різних граней українства як ідеї, зокрема й історії народу.

За часів УРСР діяча зарахували до когорти українських націоналістів, що автоматично означало вилучення його робіт із каталогів і книжкових полиць у бібліотеках. На щастя, вони не були знищені радянською цензурою та змогли дожити в забутті фондосховищ, так званого спецфонду, до 1990-х рр.

Львівську національну наукову бібліотеку України імені В. Стефаника було засновано в нетривалий період встановлення радянської влади (1939—1941), коли у книгосховищах було сконцентровано та депоновано фонди приватних і громадських бібліотек Львова, навколишніх сіл та містечок. Все відбувалося похапцем, без системного аналізу й збереження органічної цілісності колекцій. Як наслідок, їх було розпорощено по різних структурних підрозділах новоствореної бібліотеки, частину фонду втрачено та знищено з ідеологічних міркувань або через невігластво нових розпорядників [3].

Друковані документи з приватної колекції О. Назарука потрапили до ЛННБУ ім. В. Стефаника разом з іншими виданнями, зібраними на депозит на базі бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ) у вересні 1939 р. Це були збірки львів'ян, які встигли правильно та швидко оцінити наміри радянського керівництва та полишили Львів після реалізації домовленостей нацистів і комуністів. Разом із книжками О. Назарука до фондів ЛННБУ ім. В. Стефаника надійшли колекції збірок С. Федака, митрополита А. Шептицького, отців Василян і студитів, В. Садовського, Є. Пеленського, Д. Донцова й інших видатних діячів українського національно-визвольного руху [4; 13].

Видання, що належали О. Назаруку, віднайдено у відділі обмінно-резервних фондів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Слід зауважити, що за часів становлення радянської влади на Західній Україні він мав назву

"відділ концентрації" й акумулював чимало "репресованої" літератури [5].

Тематика книг, що містять власницькі знаки й провенієнції О. Назарука (фото 1, 2), різноманітна та віддзеркалює зацікавлення й багатогранність його особистості. У ЛННБУ ім. В. Стефаника зберігаються видання різними мовами з робочими маргінальними записами власника на полях. Серед них — література з історії війн і воєнного мистецтва XIX ст., збірники законів і кодексів із комерційного права Австро-Угорщини XIX—XX ст., путівники Варшавою, книги з історії та краєзнавства Варшави, польські правові видання періоду Австро-Угорщини початку XX ст., що містять закони й коментарі до цивільного процесу, судові рішення, виконавчі провадження, виконання з цивільного процесу; джерела до вивчення державного устрою Польщі, а також права, політики та управління Польщі до 1939 р. Це, зокрема, такі видання:

1. Das allgemeine Handelsgesetzbuch vom 17. Dezember 1862 samt dem Einführungsgesetz und den anderen einschlägigen Gesetzen und Verordnungen : die Vorschriften über Handelsmäkler und Börsen, das Handelsregister, Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften, Aktiengesellschaften, Heselchaften mit beschränkter Haftung, Lagerhäuser, Ratengeschäfte und über den Scheck. — Wien : Manzschke K.u.k. Hof- Verlags- und Univ.-Buchhandlung, 1906. — IX, [1], 389 S. (Manzschke Gesetz-Ausgabe ; nr. 10 B).

Видання з автографом О. Назарука, на форзаці напис "Осип Назарук, канд. адв., Відень, 9 марта, 1912". Книга містить численні виділення та підкреслення в тексті, а також маргінальні записи німецькою мовою (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-3542).

2. Litteratur der Kriegswissenschaften und Kriegsgeschichte / bearbeitet von J. G. von Hoyer. — Berlin : F. A. Herbig, 1832. — XIV, 647, [1] S. (Handbibliothek für Offiziere, oder populäre Kriegslehre für Eingeweihete und Laien ; Bd. 2).

Видання є конволютом, що об'єднує дві книги. Переплетено з: Litteratur der Kriegswissenschaften und Kriegsgeschichte : Fortsetzung von 1831—1840 / bearbeitet von J. G. von Hoyer. — Berlin : F. A. Herbig, 1840. — XI, [1], 191 S.

Видання з автографом Осипа Назарука, на форзаці є напис "Др. Осип Назарук". На титульному аркуші міститься штамп "SvD" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-3428).

3. Przewodnik po Warszawie : z planem miasta / ułożył podług najlepszych źródeł E. Jezierski. Warszawa : Nakładem Księgarni M. Ostaszewskiej i S-ki, [1920]. — [4], 148 s., [1] tabl. plan. : kart.

Видання з автографом Осипа Назарука, на титульному аркуші уміщено напис "Др. Осип Назарук, Варшава [5] XII. 1931". Книга має численні виділення та підкреслення в тексті (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-3106).

4. Ustawa z 27 maja 1896 Nr. 79 Dz.u.p. O postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym (Ordynacja egzekucyjna) i Ustawa z 27 maja 1896 Nr. 78 Dz.u.p. zaprowadzająca ordynację egzekucyjną : w powym

przekładzie ze wszystkimi późniejszymi zmianami i wszelkimi związkowymi przepisami, objaśnieniami i orzeczeniami Sądu Najwyższego aż po ostatnie czasy i z osobnym dodatkiem o egzekucji międzydzielnicowej / Teodor Bordolo Abondi de Boreo, Józef Windakiewicz. — Kraków : Nakładem Księgarni Leona Frommnera, 1926. — XVI, 729 s.

На форзаці видання міститься штамп "Адвокат Др. Осип Назарук, Львів" із підписом "25.10.1929". На титульному аркуші є штамп "Адвокат Др. Осип Назарук, Львів, ул. Підвале 7". Видання містить помітки та підкреслення в тексті (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-2956/1пр).

5. Ważniejsze ustawy z zakresu prawa politycznego. Wydanie 2. — Lwów : Nakładem Instytutu wydawniczego T-wa &quot;Biblioteka Sluchaczów Prawa&quot;, 1935. — 337, [10] s., [1] tabl. kart.

Видання з автографом Осипа Назарука, на титульному аркуші є напис "Др. Осип Назарук, Львів, 5.12.1935". Книга містить штамп на с. [4] — "Адвокат Др. Осип Назарук, Львів, ул. Підвале 7" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-215).

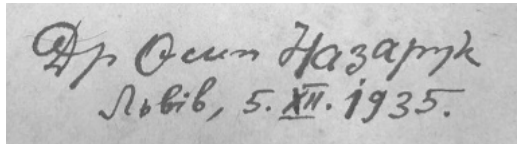


Фото 1. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ європейської книги (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-3428)

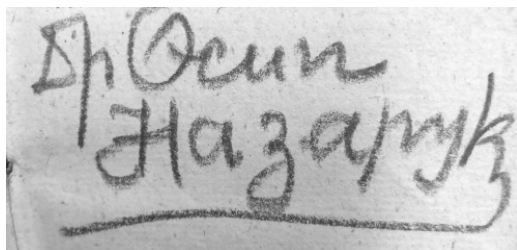


Фото 2. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ європейської книги (ЛННБУ ім. В. Стефаника — Лк-215)

У 1930 р. опубліковано "Історичну повість з XVI століття" під назвою "Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця", котру О. Назарук дорацьовував упродовж 1923—1929 рр. у Львові, на Херсонщині, у Відні та Філадельфії, у непостійні часи революції та Першої світової війни 1918—1926 рр.

Про намір написати історичний роман О. Назарук зазначав у статті "Українська султанка Роксоляна", опублікованій 1919 р. У фонді ЛННБУ ім. В. Стефаника стаття зберігається в конволюті, складеному із публікацій видавництва Української галицької армії (видання "Стрільця", органу Галицької Армії за 1919 р. [6—11]), зокрема:

1. До Бакоти : вражіння з подорожі до українських Помпеїв / Осип Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 31 с. — Сер. ["Бібліотечка "Стрільця"]; [вип. 3]; "Про старі пам'ятки Поділля".

Видання є частиною конволюту та містить штамп "Національний музей у Львові" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — (I)79268).

2. Казка про державу / переповів О. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 31 с. — Сер. ["Бібліотечка "Стрільця"]; [вип. 5] (ЛННБУ ім. В. Стефаника — (I)79268).

3. Розмова в Ільдиз-Кіюску про державні справи : з великої легенди Сходу / Осип Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 18, [2] с. — Сер. "Політична сатира".

Видання є частиною конволюту та містить штамп "Національний музей у Львові" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — (I)79268).

4. Українська султанка Роксоляна / Осип Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 15 с. — Сер. "Українці на чужині".

Видання є частиною конволюту та містить штамп "Національний музей у Львові" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — (I)79268).

5. Як писати мемуари: пояснення і практичні вказівки / подали Ів. Кривецький і Ос. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 40 с. — Сер. ["Бібліотечка "Стрільця"]; [вип. 7].

Видання є частиною конволюту та містить штамп "Національний музей у Львові" (ЛННБУ ім. В. Стефаника — (I)79268).

Зі статті також довідемося про обставини та джерела до написання й розкриття історичного образу, якими послуговувався О. Назарук. Окрім іншого, він згадує: "В "Українським Національним Музеї" у Львові (фундованім митрополитом А. гр. Шептицьким) є чудовий портрет Роксоляни італійської роботи: голова в білим турецьким гурбані, лице гарне і дуже спокійне та присмне, очі напівспущені, в них так дискретно, немовби салтанка щойно скінчила оповідати комусь якусь велику і таємну мрію. Краска личка матово біла. Літ коло 28—30. Крім того є ще оден її портрет у старшій віці, зі змарнілим, зажуреним личком, в багатім, великими перлами висадженім одязі, у великім діядемі з перел. Цей портрет — відбитка з якогось старого деревориту німецької роботи" (фото 3).



Фото 3. Національний музей у Львові, експозиція відділу українського мистецтва IX—XXI ст. (НМЛТ—4523)

Зі слів завідувачки відділу українського мистецтва IX—XXI ст. Національного музею у Львові

О. Жеплинської, згадані портрети, можливо, донині зберігаються у фондах музею. Ці роботи вважають одними з найкращих портретних надходжень до музею того періоду, що не мають сакрального чи релігійного підтексту.

Портрет, про який згадує О. Назарук, 1908 р. потрапив до фонду музею на депозит із села Жолчів, що поблизу Рогатина на Івано-Франківщині, від отця Д. Розлуцького. В описі зазначено, що він надійшов як копія з італійського портрета Роксолани майстра Л. Долинського<sup>1</sup>.

Очевидно, О. Назарук мав на увазі цей твір Л. Долинського, який В. Свенціцька<sup>2</sup> свого часу назвала Сивілою. Хоч на зображенні Роксолана має не зовсім білий тюрбан і, можливо, О. Назарук міг помилитися в описі певних деталей. Проте портрет надійшов до музею 1908 р., а вже 1919 р. О. Назарук згадує у своїх статтях про зображення Роксолани в Національному музеї у Львові. Тому можемо припустити, що саме його мав на думці О. Назарук.

Один із портретів, на якому також, ймовірно, зображено Роксолану, надійшов до Національного музею на депозит 1923 р. від Митрополичої капітули й сьогодні зберігається у його фонді. На сигнатурі портрета зазначено: Невідомий художник, "Роксоляна". Полотно, олія 51,5 x 42,5 (НМЛ—22405 (ЛДНУМ — Ж—199)). За технікою виконання портрет справді можна віднести до німецької школи майстрів живопису. Однак, з огляду на дату надходження та зіставлення дати написання й згадки у статті портрета Роксолани, О. Назарук не міг про нього в той час писати. Правдоподібно, що він згадує про відбиток зі старого дереворита, а отже, можливо, графічний портрет нині зберігається у відділі графіки Національного музею (фото 4).



Фото 4. Національний музей у Львові, фонд відділу українського мистецтва IX—XXI ст. (НМЛ—22405)

Слід зазначити, що збірки та фонд Національного музею від початку діяльності не було ґрунтовно опрацьовано. У період становлення радянської влади на території Галичини, зокрема Львова, впродовж

<sup>1</sup> Долинський Лука, [Роксолана?], [Сивіла] (копія Сивіли з твору Гвідо Рені (?). Остання чверть XVIII ст. Полотно, олія 70 x 54 (НМЛ—4523 (ЛДНУМ — Ж—5). Сьогодні портрет репрезентовано в експозиції Національного музею у Львові.

<sup>2</sup> Віра Іларіонівна Свенціцька (1913—1991) — українська мистецтвознавиця, науковий працівник Національного музею у Львові.

1939—1952 рр. колекції та фонди музеїв і бібліотек постійно переміщували й нещадно нищили. Цілком імовірно, що портрети Роксолани, як і багато інших картин із-понад 80 тис. експонатів, що зберігалися в Національному музеї у Львові в міжвоєнний період, були розпорочені та потрапили до фондів ЛННБУ ім. В. Стефаника, Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Возницького, Львівського історичного музею тощо.

Інформацію та опис картин, яким завдячую завідувачці О. Жеплинській, буде опубліковано в каталозі, котрий готують до друку працівники музею, а наразі він доступний лише в рукописному варіанті.

О. Назарук у примітках та поясненнях до історичної повісті "Роксоляна: жінка Халіфа й Падишаха Сулеймана Великого завойовника і законодавця", що вийшла друком у Львові 1930 р. накладом "Нової Зорі", також згадує про портрети Роксолани у фондах музею А. Шептицького: один — пензля італійського майстра, другий — німецького художника<sup>3</sup>.

"Портрет Роксоляни, котрий знаходиться в нашій "Національній Музею" у Львові, роботи італійського майстра, вказує на мою думку, що вона була дуже гарна: дуже делікатна, дуже скромна і дуже спокійна з вигляду, — така спокійна, що успокоює навіть погляд на її портрет. Крім того артиста, на котрім крісло її й буквально весь її одяг висаджені великими перлами. В нашій Національній музеї є два її портрети".

Працюючи над історичним романом, О. Назарук покликається на джерела, зазначає установи та інституції, згадує людей, яким завдячує в пошуках потрібних відомостей. Прикінцеві посилання на джерела розкривають масив інформації, опрацьований та використаний автором під час роботи над твором та образом головної героїні.

"Оден з польських бібліотекарів звернув мені увагу на це, що в бібліотеці одного з італійських університетів (мабуть у Фльоренції) знаходиться одинокий відомий примірник латинської книжки про Роксолану п. з. "Roxolana, Uxor Salimani".

"В кінці почуваюсь до обов'язку зложити найщирішу подяку за пересилання наукових книг з бібліотек Наукового Товариства імені Шевченка, університетської й Оссолінеум у Львові, котрі потрібні були до опанування матеріалу для виконання сеї праці, та за вказівки при відшуканню потрібних книг і мап до історії Турків і Кримського Ханату з бібліотек у Відні — двома особам, котрі тепер знаходяться на большевицькій території і котрі, колиб я назвав їх імена, могли б там мати прикрости, навіть за колишні "взаємини з контрреволюціонерами" [7].

О. Назарук помер невдовзі після втечі до Варшави, окупованої, як задалося тоді галичанам, більш цивілізованими німцями. Його поховано 31 березня 1940 р. у Кракові на Раковицькому цвинтарі.

<sup>3</sup> Роксоляна — жінка Халіфа й Падишаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця : історична повість з 16-го століття / написав Осип Назарук. Львів : Накладом "Нової зорі", 1930. 301 с.



У радянський період твори та публіцистику О. Назарука приховували від пересічного користувача й замовчували. Наукові праці тривалий час були недоступними для вивчення й аналізу, а нині проходять складний і цікавий шлях дослідження та систематизації.

Як послання з минулого надійшла цитата О. Назарука про персону Роксоляни — тої, яку він собі уявив: "Бо героїня цієї книги дійсно рідкий приклад і взірць того, як навіть серед найтяжших обставин не треба тратити надії і — доброго гумору ("Ель Хуррім!"). Тип "вічно сумної Українки" повинен уже щезнути з життя й літератури. Бо він затворює життя". Важко не погодитися з автором, і сподіваємося, що сучасники прислухаються до цієї донині актуальної поради.

**Висновки.** Розглянувши прижиттєві видання О. Назарука, що зберігаються у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаніка, можемо зробити висновок, що тематика книг, які містять власницькі знаки та провенієнції письменника, різноманітна й віддзеркалює зацікавлення та багатогранність його особистості. Це

література з історії війн та воєнного мистецтва XIX ст., збірники законів і кодексів із комерційного права Австро-Угорщини XIX—XX ст., путівники Варшавою, книги з історії та краєзнавства Варшави, польські правові видання періоду Австро-Угорщини початку XX ст., що містять закони й коментарі до цивільного процесу, судові рішення, виконавчі провадження, виконання з цивільного процесу; джерела до вивчення державного устрою Польщі, а також права, політики та управління Польщі до 1939 р.

Історичну повість О. Назарука "Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця", яку він допрацьовував упродовж 1923—1929 рр. у Львові, на Херсонщині, у Відні та Філадельфії, у непостійні часи революції та Першої світової війни, й досі вважають одним із найкращих літературних творів про українську бранку — дружину турецького султана. Вивчення джерельних матеріалів з історії Туреччини, літератури й етнографії України дало автору змогу надзвичайно майстерно відтворити епоху й психологічно правдиво змалювати образи головних героїв.

#### Список використаної літератури

1. *Енциклопедія українознавства* : словникова частина / головний редактор Володимир Кубійович ; Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького. — Львів : НТШ, 1996. — Т. 5. — С. 1678—1679.
2. *Зелена О.* Суспільно-політичні погляди Осипа Назарука / О. Зелена. — Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. — 174 с.
3. *За що ми бореємся?*: [популярний нарис устрою України]. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 25, [3] с. — (Сер. "Бібліотечка "Стрільця"; вип. 1).
4. *Головата Л.* Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. 1940—2005: історичний нарис / Л. Головата // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. — 2005. — Вип. 13 (29). — С. 144—174.
5. *Кревецький І.* Як писати мемуари: пояснення і практичні вказівки / І. Кревецький, О. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 40 с. — (Сер. "Бібліотечка "Стрільця"; вип. 7).
6. *Мельник-Хоха Г.* Видання іншомовної літератури XIX — середини XX ст. з фонду Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: характеристика та попередній аналіз / Г. Мельник-Хоха, О. Береза // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка. — 2019. — Вип. 11 (27). — С. 181—194.
7. *Назарук О.* До Бакоти : вражіння з подорожі до українських Помпеїв / Осип Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 31 с. — (Бібліотека "Стрільця"; вип. 3).
8. *Назарук О.* Казка про державу / О. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 31 с. — (Сер. "Бібліотечка "Стрільця"; вип. 5).
9. *Назарук О.* Розмова в Ільдіз-Кіюску про державні справи: з великої легенди Сходу / О. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 18, [2] с. — (Сер. "Політична сатира").
10. *Назарук О.* Роксоляна: жінка Халіфа й Падишаха (Сулеймана Великого) завойовника і законодавця : історична повість з 16-го століття / О. Назарук. — Львів : Накладом "Нової зорі", 1930. — 301, [3] с.
11. *Назарук О.* Українська султанка Роксоляна / О. Назарук. — Камінець : Видання "Стрільця", органу Галицької Армії, 1919. — 15 с. — (Сер. "Українці на чужині").
12. *Островерх М.* Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник / М. Островерх // НТШ, Український архів. — 1972. — Vol. XXVII.
13. *Сварник Г.* Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Енциклопедія Наукового товариства ім. Шевченка. 2015 / Г. Сварник. — Режим доступу: [http://encyclopedia.com.ua/search\\_articles.php?id=277](http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=277). — Назва з екрана.

*Halyna Melnyk-Khokha*  
**Private books collection of Osyp Nazaruk in the V. Stefanyk  
NSL of Ukraine in Lviv fund**

*The processed life time publications of O. Nazaruk in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv fund have been presented. Information is provided about the writer's creative path in parallel with the social and political events of the era. Traditionally for the social stratum of the intelligentsia at the turn of the century, O. Nazaruk supported and promoted the ideas of socialism. At the same time, due to the development of Ukrainian identity in the regions of Galicia, which followed the Revolutions of 1848 also known as "Spring of Nations", hepl unged into the state-building trends. O. Nazaruk became a member of the Ukrainian Radical Party, where he was for 18 years, and made a certain career, by becoming a member of the main council of the party. During the second Russian (Soviet) occupation, O. Nazaruk has been classified as Ukrainian nationalists, his works were removed from general access and transferred to closed archives.*

Scientific and bibliographic research and analysis of copies were carried out. It has shown the way the writer's books went through several collections and collections of book foundations until their discoveries in the funds of exchange reserve fund department of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. It has analyzed the typology of publications from the books collection of O. Nazaruk. Investigated author's provenance and ownership inscriptions available publications. Particular attention was paid to his scientific research and culture-historical exploration. Among them special place is occupied by the Roxolana person (Hurrem-Sultan), in whom O. Nazaruk saw an example to follow in difficult times, the pattern of wisdom and patience. Found edition of Nazaruk's lifetime publications, with work records on marginal fields in different languages left by the owner of the books. During the research and disclosure of personality O. Nazaruk, interesting details were revealed from the cultural life of Western Ukraine in the late XIX — early XX centuries and literary Lviv, in particular.

**Keywords:** Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv; Osyp Nazaruk; lifetime publications; provenances; ownership inscriptions

#### References

1. Kubijovich V. [gol. red.]. (1996). *Encyklopediya ukrajinoznavstva : slovnikova chastina*. Lviv: NTSh, T. 5, pp. 1678—1679.
2. Zelena O. (2010). *Suspilno-politichni poglyadi Osipa Nazaruka*. Drohobich: Redakcijnno-vidavnicij viddil DDPU im. I. Franka.
3. *Za sho mi boremosya?: [populyarnij naris ustroyu Ukrayini]*. (1919). Kamyanec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
4. Golovata L. (2005). Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanika NAN Ukrayini. 1940—2005: istorichnij naris. *Zapiski Lvivskoyi naukovoyi biblioteki im. V. Stefanika*, 13 (29), pp. 144—174.
5. Kreveckij I. and Nazaruk O. (1919). *Yak pisati memuari: poyasnennya i praktichni vkazivki*. Kamianec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
6. Melnik-Hoha G. and Bereza O. (2019). Vidannya inshomovnoyi literaturi XIX — seredini XX st. z fondu Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoyi biblioteki Ukrayini imeni V. Stefanika: charakteristika ta poperednij analiz. *Zapiski Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoyi biblioteki Ukrayini imeni V. Stefanika*, 11 (27), pp. 181—194.
7. Nazaruk O. (1919). *Do Bakoti : vrazhinnya z podorozhi do ukrajinskih Pompeyiv*. Kamyanec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
8. Nazaruk O. (1919). *Kazka pro derzhavu*. Kamyanec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
9. Nazaruk O. (1919). *Rozmova v Ildiz-Kiosku pro derzhavni spravi: z velikoyi lyegendi Shodu*. Kamianec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
10. Nazaruk O. (1930). *Roksolyana: zhinka Halifa j Padishaha (Sulejmana Velikogo) zavojovnika i zakonodavcy : istorichna povist z 16-go stolittya*. Lviv: Nakladom "Novoyi zori".
11. Nazaruk O. (1919). *Ukrayinska sultanka Roksolyana*. Kamianec: Vidannya "Strilcy", organu Galickoyi Armiji.
12. Ostroverh M. (1972). Buchach i Buchachchina. Istorichno-memuarnij zbirnik. *NTSh, Ukrayinskij arhiv*, Vol. XXVII.
13. Svarnik G. (2015). *Biblioteka Naukovogo tovaristva im. Shevchenka u Lvovi. Encyklopediya Naukovogo tovaristva im. Shevchenka*. [Online], available at: [http://encyclopedia.com.ua/search\\_articles.php?id=277](http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=277).

Надійшла до редакції 14 червня 2021 року



## ВІДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 75.071.1(477-87)Гец(092)(045)

**Ксенія Купчик,**

бібліограф I категорії науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, e-mail: nbv@nplu.org

**Лев Гец — мистецький посол України**  
**Мистецтва Лева Геца неможливо відірвати**  
**від його діяльності громадської,**  
**від цілості його українського патріотизму .**  
**С. Гординський**

Митці української діаспори зробили суттєвий внесок у розвиток національної та світової художньої культури, тому популяризація їхньої творчості є одним із важливих інформаційних напрямів діяльності культурно-освітніх установ. Завдяки художнім альбомам, мистецтвознавчим розвідкам, науковим виданням, присвяченим митцям-діаспорянам, маємо унікальну нагоду ознайомитись зі ще однією яскравою сторінкою історії українського мистецтва.

Цьогоріч Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого підготувала біобібліографічний до-

відник "Митці української діаспори". У виданні коротко висвітлено життєвий шлях художників зарубіжжя, подано списки літератури, що містять бібліографічні описи репродукцій, мистецьких праць і видань про життя й творчість персоналії. Довідник стане в пригоді мистецтвознавцям, студентам і викладачам мистецьких вишів, учителям образотворчого мистецтва, бібліотекарям, усім, хто цікавиться творчістю українських художників діаспори.

Яскравою постаттю культурного й громадського життя української діаспори є Лев Гец — художник,

\* Гординський С. Лев Гец. Мюнхен, 1974. С. 45.

графік, педагог, громадський діяч, січовий стрілець. У грудні 2021 р. виповнюється 50 років із дня смерті митця.

Л. Гец народився 13 квітня 1896 р. у Львові в родині друкаря. Початкову освіту здобув у нормальній школі — таку назву мали навчальні заклади на Буковині й Галичині на час перебування цих територій у складі Австро-Угорської імперії. У 1913 р. вступив на відділення декоративного малярства у Львівській художньо-промисловій школі (нині — Львівський державний коледж декоративного і ужиткового мистецтва імені І. Труша). Через матеріальну скруту юнак був вимушений покинути навчання. Натомість влаштувався на до відомого українського архітектора-підприємця І. Левинського, який одразу оцінив неабияку здібність Лева до пластичного мистецтва й познайомив із художником і педагогом О. Новаківським. Упродовж 1913—1915 рр. Л. Гец одночасно навчався в мистецькій школі О. Новаківського та приватній майстерні І. Левинського. На жаль, подальшому творчому розвитку молодого художника завадила Перша світова війна.

Під час війни Лев служив у лавах Українських січових стрільців (УСС), був керівником Пресової квартири (1915—1918), де створював рисунки й ілюстрації на теми стрілецького життя. У 1918—1919 рр. брав участь у польсько-українській війні. У перервах між боями робив численні замальовки образів українських воїнів, які віддали своє життя за Батьківщину. Результатом цієї копійної праці став альбом "Антологія стрілецької творчості" (приблизно 200 рисунків), що через воєнні події так і не вийшов друком. Частково ці роботи було відтворено у формі поштових листівок для популяризації стрілецької творчості. Твори Л. Геца експонувалися на виставці УСС у Національному музеї у Львові (1918) та здобули високу оцінку мистецьких критиків (фото 1, 2).



Фото 1. Гец Л. Малюнок з "Антології" "Віч-на-віч смерті"



Фото 2. Гец Л. Жах війни (Могила), 1915 р.

Через важке поранення майже рік Л. Гец лікувався в польському військовому шпиталі, звідки потрапив до табору для інтернованих українців Домб'є (Польща). Художник невтомно фіксував реалії табір-ного життя, а також малював портрети українських політичних і церковних діячів. Ці графічні роботи та

спогади митця увійшли до альбому "Домб'є", ксерокопію якого репрезентовано у фондах бібліотеки Львівського національного музею імені Андрея Шептицького. Оригінали альбомів "Антологія стрілецької творчості" та "Домб'є" зберігаються відповідно в Римі та Кракові. Мистецтвознавиця, дослідниця творчості Л. Геца І. Гах наголошує на реалістичності та емоційному забарвленні його робіт: "Графічні твори Геца вражали правдивістю та емоційністю подачі матеріалу, адже він працював безпосередньо у бойових умовах, що надавало змогу створити "достовірні", мальовані "з натури" портрети та шаржі із товаришів-усувців, окремі епізоди бойових подій, зафіксувати безпосередні авторські враження від побаченого. Його реалістичні та алегоричні твори демонстрували фахове володіння рисунком, уміння мінімальними художніми засобами передати образну глибину зображення, що надало художнику статусу літописця-ілюстратора складного та величного періоду в історії Галичини"<sup>1</sup>. Загалом у стрілецький період творчості художник створив понад 300 робіт.

Після звільнення з табору Л. Гец продовжив студіювати мистецтво у Краківській академії мистецтв (нині — Академія образотворчих мистецтв імені Яна Матейка) (1919—1925), де вивчав живопис у майстерні С. Дембіцького, графіку — у Я. Войнаровського, рисунок — у Г. Кунцека. Був членом Гуртка діячів українського мистецтва і брав участь у трьох виставках цього художнього об'єднання (1922—1924). Водночас митець вивчав мистецтво реставрації в майстерні при Національному музеї у Львові, яку започаткував архітектор, реставратор В. Пещанський.

Після закінчення Академії художник переїхав у м. Сянок, проживав на українській етнічній території — Лемківщині (1925). Викладав рисунок у Сяноцькій гімназії ім. Королеви Софії, серед його учнів був відомий український поет Б.-І. Антонич. Л. Гец був активним громадським діячем, зокрема заснував і очолював етнографічний музей "Лемківщина" (1931—1944). Колекцію комплектував предметами побуту лемків, творами народних промислів і мистецтва, історичними документами й рукописами, зразками лемківського іконопису. Особливим внеском у культуру Лемківщини стали археологічні розкопки у Бахарі, Боську, Межиброді. Загалом було зібрано понад вісім тисяч унікальних експонатів: рукописні книги, старовинні ікони XV—XVIII ст., різьблені хрести. Ці знахідки стали неоціненними доказами автономності лемків, примусово депортованих під час операції "Вісла" (1947).

Сяноцький період вважають найпродуктивнішим у творчості живописця. Його надихали побут і архітектура Лемківщини, її неповторні та мальовничі краєвиди. У графічних творах, малюнках, акварелях Л. Гец відтворював своєрідний духовний і матеріальний світ лемків, зокрема сцени сільського життя, краєвиди сіл і містечок, церкви ("Церква в

<sup>1</sup> Гах І. Олівець і уголь жили в його руках. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/47215>.

Буківську", "Робітня митця", "Сянок і курна хата", "Липа", "Мотив із Сянока", фото 3, 4). Водночас активно експонував твори у Львові, Празі, Парижі, Римі. Лев Львович був членом Українського товариства приятелів мистецтва (УТПМ) і Асоціації незалежних українських митців (АНУМ). На V виставці АНУМ у Львові було вперше репрезентовано майже 270 графічних і живописних творів митця, зокрема рисунки з альбомів "Антологія стрілецької творчості" та "Домб'є" (1934). Своєрідним підсумком творчої діяльності в Сяноку стала спільна виставка з художником і графіком П. Обалем (1940).



Фото 3. Гец Л. Українка



Фото 4. Гец Л. Краків

У 1945 р. Л. Гец повернувся до Кракова, де викладав у Краківській академії мистецтв на відділі малярства й архітектури (1950—1961). Був членом Українського суспільно-культурного товариства, співпрацював з українськими діячами мистецтва, науки та

культури, зокрема з різьбярем О. Стецяком, громадською діячкою І. Добрянською, істориком-етнографом І. Красовським.

Краківський період творчості Л. Геца цілковито присвятив міській архітектурі. У графічному стилі змальовував квартали старого Кракова, костели, монастирі, замки, подвір'я та вулиці, палаци, аркади й галереї будинків. Створив серію рисунків під назвою "Старий Краків", що охоплювала майже 500 зображень старовинних архітектурних пам'яток міста, 100 з яких увійшли до альбому "Dawnedziedzińce i podwórza Krakowa w rysunkach Leona Getza" (Краків, 1958). У 1965 р. відбулася персональна виставка творів митця у м. Щецин. Його роботи також експонували у Празі, Відні, Нью-Йорку, Вінніпезі, Сан-Паулу, Чикаго. Надихнувшись подорожжю до Києва (1969), художник створив ескізи "Золоті ворота", "Будинок Т. Шевченка".

Творчий доробок Л. Геца загалом становить майже 3500 рисунків, акварелей, картин, дереворитів, з яких 150 картин і 15 дереворитів присвячено Лемківщині. Його твори зберігаються в Національному музеї імені Андрея Шептицького у Львові, художніх музеях Польщі, США, Канади, Німеччини, Чехії, Словаччини, Італії, а також у приватних колекціях. У 1993 р. на честь живописця було названо вулицю у Львові.

Завдяки непересічній майстерності Л. Геца як професійного графіка вдалося зберегти в пам'яті поколінь історію боротьби українського народу за незалежність. Варто відзначити вклад митця як музейника, завдяки невтомній і копіткій праці якого було віднайдено та збережено численні докази історичної незалежності українських лемків. Попри неможливість повернення в Україну Л. Гец став мистецьким послом рідної батьківщини за її межами.

#### Список використаної літератури

1. Білокінь С. Одна з тек мого архіву: Лев Гец / Сергій Білокінь // Студії мистецтвознавчі / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — Київ, 2010. — Число 4 (32): Архітектура. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. — С. 141—150 : іл.
2. Гах І. Лев Гец: Лемківщина та Краків / Ірина Гах // Збруч : [сайт]. — Текст. і граф. дані. — 2016. — 29 берез. — Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/49622> (дата звернення 10.03.2021). — Назва з екрана.
3. Гах І. Олівець і уголь жили в його руках / Ірина Гах // Збруч : [сайт]. — Текст. і граф. дані. — 2016. — 4 лют. — Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/47215> (дата звернення 10.03.2021). — Назва з екрана.
4. Гординський С. Лев Гец / Святослав Гординський // Сучасність. — Мюнхен, 1974. — Число 7/8. — С. 45—51 : портр.
5. Гуменний В. Художник, стрілець і емігрант: незвичайна історія львів'янина Лева Геца / Віктор Гуменний // Фотографії старого Львова : [сайт]. — Текст. і граф. дані. — 2017. — 24 квіт. — Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/hudozhnyk-strilets-i-emigrant-nezvyčajna-istoriya-lviv-yanyna-leva-gets/> (дата звернення 10.03.2021). — Назва з екрана.
6. Денисюк О. Вклад художника Лева Геца у мистецьку скарбницю культур польського та українського народів / О. Денисюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. / Наук. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2010. — Вип. 24. — С. 236—243.
7. Залозецький В. Лев Гец — маляр недоглянутих закутин / Володимир Залозецький // Мистецтво = L'art : ілюстр. мистец. журн. (1932—1936) : іст.-бібліогр. комплекс / уклад. С. Д. Романюк ; НАН України, Ін-т дослідж. бібл. мистец. ресурсів, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. — Львів, 2013. — С. 107—109.
8. Микитюк І. Мистецький шлях Лева Геца / Іван Микитюк // Вісн. Львів. нац. акад. мистецтв. — Львів, 2017. — Вип. 31. — С. 174—181.
9. Сидор О. Лев Гец і музей "Лемківщина" в Сяноці / Олег Сидор // Пам'ятки України. — 1995. — № 3. — С. 153—158.
10. Шевелева М. Лев Гец — рисувальник "від Бога". Олівець і уголь оживали у його руках / Мар'яна Шевелева // Укр. інтерес : [електрон. версія газети]. — Текст. і граф. дані. — 2019. — 13 квіт. — Режим доступу: <https://uain.press/articles/lev-gets-rysuvalnyk-vid-boga-olivets-i-ugol-ozhyvaly-u-jogo-rukah-1021936> (дата звернення 10.03.2021). — Назва з екрана.

Надійшла до редакції 15 травня 2021 року



УДК: 314.151.3-054.72:[077:316]](430)"19/20"(045)  
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).45-52

Георгій Богданов,  
здобувач КНУКіМ,  
e-mail: bogdanov.georgiy@mail.ru

## Соціологічні дослідження з питань використання інтернету в Німеччині у XXI столітті

Стаття має інтердисциплінарний характер і межує з численними профільними напрямками сучасних наукових досліджень. З'ясовано, як оцінюють роль інтернету в структурі сучасного життя мігранти численних груп і категорій, зокрема представники першої й другої хвиль імміграції та особи без міграційного підґрунтя з різних країн і регіонів, які розпочали прибувати до Німеччини у другій половині XX ст. і прибувають досі. Безпосереднє вивчення результатів низки профільних соціологічних досліджень, проведених упродовж останніх 20—25 років, дало автору змогу визначити, що вироблення мігрантами власного ставлення до використання інтернету чи окремих його сегментів неможливе без урахування таких чинників, як вік респондентів, їхнє етнічне походження, юридичний статус, рівень освіти, профіль діяльності, рівень доходів, форми поступової інтеграції в нове суспільство, методика пошуку власного місця в житті та, нарешті, усвідомлення потреби опанування й вживання відповідних мов. Такий матеріал може зацікавити фахівців із питань демографії та мовознавства, осіб, які досліджують проблеми психології мігрантів та впливу окремих засобів масової інформації на розвиток суспільства, а також соціологів, які вивчають не лише загальну структуру міграції, її причини та наслідки, а й характерні риси визначених груп іммігрантів й особливості їхньої індивідуалізації, що є складником процесу інтеграції особи в нове суспільство, а також передумовою виникнення та подальшого розвитку інформаційних потреб різного ступеня складності. Автор дійшов висновку, що сьогодні виражена потреба проведення комплексних наукових досліджень із питань вивчення ролі інтернету в структурі процесів інтеграції представників третьої та подальших хвиль імміграції до Німеччини.

**Ключові слова:** ЗМІ; інтернет; міграція; інтеграція; покоління мігрантів; соціологічні дослідження; типологія; Німеччина

**Постановка проблеми.** Проблемою, порушеною у статті, є огляд сучасних концепцій типології мігрантів як користувачів інтернету, розроблених у Німеччині після 2000 р. з огляду на такі соціальні характеристики респондентів, як етнічне походження, належність до відповідного покоління іммігрантів, сімейний та фінансовий стан, форми подальшої інтеграції в Німеччині, що їх обрали представники конкретних груп переселенців.

**Аналіз попередніх досліджень і публікацій.** Наукові дослідження в галузі соціології міграції, зокрема з питань забезпечення мігрантами чи їх групами відповідних інформаційних потреб різного ступеня складності, що виникають у процесі поступової інтеграції, проводяться в Німеччині вже протягом десятиліть. Наприкінці XX ст. виник новий напрям міждисциплінарних досліджень — вивчення ролі інтернету як джерела забезпечення інфопотреб та подальше вироблення типології мігрантів-користувачів мережі [4; 6; 12]. Такі дослідження зазвичай проводять за допомогою статистичного, біографічного та історико-соціологічного наукових методів, а також завдяки застосуванню методу порівняння та графічного методу. За участі нафтогазового холдингу "Шелл" було проведено 18 комплексних тематичних досліджень молоді, останнє відбулося 2019 р.

Від 2000 р. вивчення користувачів інтернету в Німеччині є складником як досліджень молоді, що проводяться на державному рівні, так і профільних соціологічних досліджень, що відбуваються за сприяння визначених наукових установ.

**Метою** статті є огляд сучасних концепцій типології мігрантів як окремої групи користувачів інтернету, розроблених у межах численних соціологічних досліджень минулих років, а також визначення ролі інтернету в житті представників окремих хвиль імміграції, що прибули до Німеччини в XX—XXI ст., з урахуванням відповідних ознак і чинників.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** За умов модернізації суспільства, що відбувається під впливом інтернету як глобального багатофункціонального ЗМІ, виникнення нових соціокультурних форм і безперервного розвитку відносин між особами, що належать до різних етносів, об'єктами прикладних соціологічних досліджень стають інформаційні потреби та інтереси різного рівню складності, що виникають у мігрантів і представників етнічних меншин залежно від їхнього віку, походження, рівня освіти, соціалізації та процесів їх (само-)ідентифікації, у тому числі в студентів й осіб, які здобувають професійну освіту. *Предметом* таких досліджень є роль інтернету як джерела забезпечення інфопотреб та інтересів респондентів з урахуванням їхніх систем цінностей, демографічних, соціально-економічних та психологічних чинників, зокрема в житті представників різних хвиль імміграції в XX—XXI ст.

На початку XXI ст. тема використання інтернету як джерела забезпечення інформаційних потреб різного ступеня складності, що виникають у мігрантів різних груп і категорій, у тому числі представників їх першого та другого поколінь, і здобуття відповідних знань перетворюється на об'єкт мікросоціологічних

досліджень (сьогодні відомо про чотири хвилі імміграції до Німеччини. Щодо п'ятої, котра охоплює мігрантів, які прибули після 2000 р., остаточної концепції досі немає).

До можливих аспектів зазначених досліджень використання інтернету різними групами мігрантів належать їхнє етнічне походження, вік, стать, юридичний статус, рівень освіти, професійна діяльність, система цінностей, інтереси, зрештою, почуття та стиль поведінки. У межах вивчення ролі інтернету та інших сучасних ЗМІ у процесах інтеграції мігрантів у нове суспільство дослідниця К. Шахтнер вирізняє чотири основні проблеми, а саме [8, с. 44]:

- сприйняття мігрантами культурних моделей інших країн і роль у цьому процесі цифрових ЗМІ;
- вплив ЗМІ на соціальні відносини;
- роль ЗМІ у структурі процесу набуття міграційного досвіду;
- вироблення нових концепцій транснаціональних відносин.

У межах 13-го дослідження "Шелл", що проводилося 2000 р., фахівці вивчали рейтинг інтернету як джерела забезпечення інфопотреб мігрантів із визначених країн або їхніх нащадків з урахуванням численних демографічних і соціальних чинників [3, с. 202—203] (табл. 1: А — чоловіки; Б — особи віком 22—24 роки; В — школярі; Г — студенти; Д — особи, які здобувають професійну освіту).

Таблиця 1

#### Рейтинг інтернету як джерела забезпечення інфопотреб мігрантів

Респонденти	Загалом	У тому числі:				
		А	Б	В	Г	Д
		%				
Італійці	19	26	23	20	54	13
Турки	18	27	17	20	61	17
Іноземці загалом	23	32	24	23	64	21
Німці	25	30	30	23	60	21

Після введення в науковий обіг поняття "людина з міграційним підґрунтям", упродовж 2006—2019 рр. було проведено низку профільних соціологічних досліджень із питань міграції та ролі ЗМІ в житті мігрантів, зокрема: "Онлайн-компетенція мігрантів в Німеччині", "Мігранти та ЗМІ 2007", "Користування Інтернетом та міграційне підґрунтя" [5, с. 153] (поняття "міграційне підґрунтя" було введено в межах мікроцензусу 2005 р.).

Окрім зазначених студій, до найвідоміших соціологічних досліджень, як регулярних, так і разових, метою яких було вивчення використання інтернету та сучасних ЗМІ особами різного віку в Німеччині та в інших європейських країнах, в яких брали участь мігранти, належать такі [1, с. 897]:

1. Телефонне опитування "Використання мобільного Інтернету як критерій диджитального суспільства" (2014), респондентами якого стали майже 1000 осіб, не молодших за 14 років.

2. Систематичні інтернет-дослідження, котрі проводить німецьке ТБ від 1997 р. Лише 2014 р. за допомогою телефонного опитування було анкетовано 2000 осіб, не молодших за 14 років.

3. Регулярні дослідження "Молодь, інформація, (мульти-)медіа", що проводяться від 1998 р. (респонденти — особи віком 12—19 років).

4. Опитування "Дитинство, Інтернет, ЗМІ", що проводяться в південно-західних регіонах, починаючи від 1999 р. Респонденти — діти віком 6—13 років (майже 1200 осіб) та їхні батьки, причому дітей опитують усно, а батьків — письмово.

5. Опитування "Інтернет-дослідження дітей ЄС", респондентами якого стали 25 000 дітей віком 9—16 років, а також їхні батьки (проводилось у 2010, 2014 та 2019 рр.).

6. "Соціальні мережі 2013" (респонденти — приблизно 1000 користувачів інтернету, не молодших за 14 років).

Проект "Онлайн-компетенція мігрантів у Німеччині", що мав на меті аналіз процесів так званої диджитальної інтеграції мільйонів мігрантів різних груп та категорій, а також визначення основних чинників, за допомогою яких можна з'ясувати причини позитивного чи негативного ставлення мігрантів до використання інтернету, був ініційований 2007 р. Міністерством із питань родини, осіб похилого віку, дітей та молоді й товариством "Ініціатива D21", діяльність якого спрямовано на розвиток відносин бізнесу та влади в контексті побудови інформаційного суспільства. У 2001—2012 рр. товариство "Ініціатива D21" проводило щорічні репрезентативні студії з питань використання та невикористання інтернету німецькомовним населенням і мігрантами, старшими за 14 років. Респондентами стали майже 8000 осіб, які свого часу емігрували до Німеччини або батьки яких мають міграційний досвід (приблизно 15% загальної кількості) [10, с. 17; 11, с. 3] (табл. 2, 3).

Таблиця 2

#### Показники використання інтернету мігрантами (географічний розподіл)

Країна походження осіб-користувачів інтернету, які мають власний досвід життя в еміграції (за країнами)		Країна походження осіб-користувачів інтернету, батьки яких мають досвід життя в еміграції (за країнами)	
%			
Туреччина	73,3	Італія	87,4
Колишній СРСР	72,4	Туреччина	82,7
Італія	63,7	Колишня Югославія	79,0
Румунія	60,9	Колишній СРСР	77,4
Польща	58,7	Румунія	66,2
Колишня Югославія	57,6	Польща	63,7

## Показники використання інтернету мігрантами (гендерний розподіл)

Групи респондентів	Особи, які користуються інтернетом	Особи, які планують користуватись інтернетом у майбутньому	Особи, які не користуються інтернетом
	%		
Чоловіки, які мають міграційне підгрунття	74,6	7,3	18,1
Чоловіки, батьки яких мають міграційне підгрунття	81,3	18,7 (немає точного розподілу даних)	
Чоловіки, які не мають міграційного підгрунття	71,5	4,0	24,4
Жінки, які мають міграційне підгрунття	59,5	8,9	31,6
Жінки, батьки яких мають міграційне підгрунття	69,7	8,1	22,2
Жінки, які не мають міграційного підгрунття	57,7	4,9	37,6

До чинників, що впливають на процеси використання інтернет-сторінок іммігрантами, зокрема представниками "привезеного покоління", які на думку А. Арендт втратили й довіру до світу, й надію принести користь суспільству, належать вибір ними шляху подальшої інтеграції, а саме: ставлення до певних мов, ступінь активності в процесі забезпечення власних інформаційних потреб, а також бажання постійно відчувати естетичну насолоду (Ю. Борев). Ці чинники є ланками системи так званих правильних установок,

складовими частинами тривалого процесу індивідуалізації особи, остаточною метою якого є створення сприятливих умов для існування людини та її подальшого (само-)розвитку. Bazуючись на відомій теорії інтеграції Х. Ессера, А. Піга розробив схему зв'язку процесів використання численних ЗМІ та відповідних форм культурної орієнтації особи-мігранта, причому інтернет-ресурси можуть бути виділені як окреме джерело інформації [2, с. 287; 7, с. 211] (табл. 4).

Таблиця 4

## Рівень використання інтернет-ресурсів

Рівень використання інтернет-ресурсів мовою країни походження	Рівень використання інтернет-ресурсів мовою країни проживання	
	Низький	Високий
Низький	Дистанціювання від подій у світі (маргиналізація)	Тенденція до використання лише місцевих інтернет-ресурсів (асиміляція)
Високий	Використання інтернет-ресурсів насамперед рідною мовою / мовою країни походження (сегментація)	Дуалізм (інтеграція)

У межах соціологічного дослідження "Мігранти та ЗМІ 2007", проведеного у 2006—2007 рр. на замовлення провідних німецьких телеканалів, експерти також вивчали частоту використання мігрантами інтернет-ресурсів німецькою, рідною та іншими мовами з урахуванням їхнього юридичного статусу та країни походження. У телефонному опитуванні взяли участь 3010 осіб, старших за 14 років, які мають коріння в Туреччині, Хорватії та інших республіках колишньої Югославії, Польщі, Італії, Греції та країнах колишнього СРСР. Профільними напрямками було обрано ставлення до використання електронних ЗМІ (телебачення, радіо та інтернету) як німецькою, так і рідною мовою, виявлення улюблених програм і жанрів, а також технічний рівень устаткування [9, с. 433; 11, с. 37] (табл. 5: А — Туреччина; Б — країни колишньої Югославії; В — Італія; Г — Греція; Д — Польща).

На прикладі двох поколінь іммігрантів із Туреччини та переселенців із колишнього СРСР було визначено інтенсивність використання ЗМІ відповід-

ними мовами з огляду на форму подальшої соціальної інтеграції, котру обрали мігранти з відповідних країн [11, с. 36] (табл. 6).

У 2008 р. проведено масштабне дослідження "Користування Інтернетом та міграційне підгрунття", що базувалося на результатах мікроцензусу 2005—2006 рр. і в межах якого було проаналізовано ставлення до інтернету як мігрантів, так і осіб без міграційного підгрунття (схожі дослідження відбулися 2000 та 2011 рр.).

Передбачалося лише три варіанти відповіді: "користуюся", "не користуюся" й "не користуюся нині та не бажаю користуватися в майбутньому". У дослідженні взяли участь 52 503 респонденти, які мали стаціонарний телефон, причому лише 8011 осіб мали міграційне підгрунття в першому чи другому поколінні (9,1 та 6,2% відповідно), а 44 492 осіб (84,7%) не мали його взагалі. З огляду на чинник належності до відповідного покоління мігрантів здобуто такі статистичні дані [5, с. 158] (табл. 7).

Таблиця 5

## Показники використання мігрантами електронних ЗМІ

Типи читачів	Пізні переселенці з країн колишнього СРСР	Кількість мігрантів за країнами походження				
		А	Б	В	Г	Д
%						
Особи, які користуються лише німецькомовними ЗМІ	29	20	38	30	27	34
Особи, які користуються ЗМІ і рідною, і німецькою мовою	8	13	9	8	12	14
Особи, які користуються ЗМІ лише рідною мовою	1	3	1	2	1	3
Інші (особи, які користуються інтернетом менше ніж чотири дні на тиждень)	62	64	52	60	60	49
<b>Усього</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

Таблиця 6

## Форми соціальної інтеграції мігрантів

Форма інтеграції	Іммігранти з Туреччини			Переселенці з країн колишнього СРСР		
	Діти	Мати	Батько	Діти	Мати	Батько
%						
Асиміляція	23,0	5,9	6,3	53,1	56,5	62,9
Інтеграція	25,3	43,4	71,4	4,6	20,6	21,8
Сегментація	10,1	36,7	19,0	0,8	3,8	0,8
Маргиналізація	41,6	14,1	3,2	41,6	19,1	14,5
<b>Усього</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

Таблиця 7

## Показники використання інтернету різними поколіннями мігрантів

Респонденти	Чоловіки	Жінки
	%	
<i>14—29 років (11 005 осіб)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	93,4	2,5
Представники другого покоління мігрантів	86,9	5,2
Особи без міграційного підгрунтя	84,5	10,2
<i>30—49 років (18 066 осіб)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	80,1	11,3
Представники другого покоління мігрантів	79,6	6,8
Особи без міграційного підгрунтя	77,0	9,0
<i>50 років і старше (23 432 особи)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	48,3	39,5
Представники другого покоління мігрантів	45,3	50,0
Особи без міграційного підгрунтя	29,8	67,1

Що вищий рівень освіти мігрантів, то частіше вони користуються інтернетом [5, с. 151] (табл. 8: загальна кількість респондентів — 52 503 особи; А — основна школа; Б — народна школа; В — подальша шкільна освіта; Г — повна середня школа / ЗВО).

Подальшими ознаками класифікації представників мігрантів-користувачів інтернету можуть стати етнічне походження (статус), стать, вік, професійна діяльність, рівень доходу, місце постійного проживання та інші чинники. Етнічне походження осіб-користувачів інтернету та кількість представників окремих меншин відіграє значну роль під час оцінювання частоти використання інтернету мігранта-

ми окремих груп та категорій. Перелік країн, з яких походить більшість користувачів — представників першого та другого поколінь мігрантів [5, с. 166], подано в табл. 9 (загальна кількість респондентів — 4779 осіб).

Ставлення до використання інтернету представниками другого покоління іммігрантів [5, с. 168] демонструють дані табл. 10 (загальна кількість респондентів — 3232 особи).

Показники використання інтернету представниками другого покоління мігрантів за країнами походження та віком [5, с. 168] наведено в табл. 11 (загальна кількість респондентів — 3232 особи; дані 2008 р.).



## Показники використання інтернету мігрантами з різним рівнем освіти

Респонденти	Рівень освіти:			
	А	Б	В	Г
	%			
<i>14–29 років (11 005 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	92,9	76,9	85,4	95,0
Представники другого покоління мігрантів	93,1	79,8	89,4	98,3
Особи без міграційного підрунтя	96,0	85,3	90,5	98,2
<i>30–49 років (18 066 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	—	67,0	74,1	88,7
Представники другого покоління мігрантів	—	70,9	84,2	94,3
Особи без міграційного підрунтя	—	73,1	83,8	95,9
<i>50 років і старше (23 432 особи)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	—	19,9	37,2	63,8
Представники другого покоління мігрантів	—	41,7	52,9	69,0
Особи без міграційного підрунтя	—	26,7	49,9	68,0

Таблиця 9

## Розподіл мігрантів окремих груп і категорій

Країна походження	Кількість осіб-мігрантів першого покоління	Кількість батьків-представників другого покоління іммігрантів
Колишній СРСР	1 393	381
Туреччина	673	710
Польща	592	721
Колишня Югославія	340	300
Румунія	177	157
Італія	169	223

Таблиця 10

## Показники використання інтернету представниками другого покоління мігрантів

Країна походження	Користувачі інтернету	Планують користуватися інтернетом	Не користуються інтернетом
	%		
Італія	87,4	5,4	7,2
Туреччина	82,7	9,4	8,0
Колишня Югославія	79,0	5,3	16,0
Колишній СРСР	77,4	5,0	17,3
Румунія	66,2	5,1	29,3
Польща	63,7	5,1	31,2

Таблиця 11

## Використання інтернету представниками другого покоління мігрантів за країнами походження та віком

Країна походження	Користувачі інтернету	Планують користуватися інтернетом	Не користуються інтернетом
	%		
<i>14–29 років</i>			
Польща	95,0	1,7	3,3
Колишня Югославія	94,9	1,0	4,1
Колишній СРСР	90,7	4,6	4,1
<i>30–49 років</i>			
Італія	95,6	1,1	2,2
Туреччина	87,2	5,0	7,8
Колишній СРСР	78,2	2,6	20,5
<i>50 років і старше</i>			
Колишня Югославія	69,0	8,5	22,5
Колишній СРСР	53,7	7,4	39,8
Румунія	51,9	3,7	44,4

Зведені дані щодо професійної діяльності мігрантів [5, с. 160] подано в табл. 12.

Що вищий рівень доходу респондентів, зокрема молодих, то частіше вони користуються інтернетом. Зведені дані щодо використання інтернету мігрантами залеж-

но від віку та рівня доходів [5, с. 162, див. т. 10] наведено в табл. 13 (загальна кількість респондентів — 34 197 осіб).

Інший варіант розподілу [5, с. 163] наведено в табл. 14 (загальна кількість респондентів — 52 503 особи).

Таблиця 12

### Професійна діяльність мігрантів

Респонденти	Працюють за фахом	Не працюють за фахом
	%	
<i>14—29 років (10 047 осіб)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	39,7	60,3
Представники другого покоління мігрантів	26,8	73,2
Особі без міграційного підґрунтя	41,0	59,0
<i>30—49 років (14 717 осіб)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	86,1	13,9
Представники другого покоління мігрантів	90,1	9,9
Особі без міграційного підґрунтя	90,9	9,1
<i>50 років і старіше (9 433 особи)</i>		
Представники першого покоління мігрантів	57,0	43,0
Представники другого покоління мігрантів	59,6	40,4
Особі без міграційного підґрунтя	49,4	50,6

Таблиця 13

### Показники використання інтернету мігрантами залежно від віку та рівня доходів (варіант I)

Респонденти	Розмір доходу				Немає даних
	< 1 тис. €	1—2 тис. €	2—3 тис. €	> 3 тис. €	
	%				
<i>14—29 років (10 047 осіб)</i>					
Представники першого покоління мігрантів	17,4	29,4	20,9	14,8	17,5
Представники другого покоління мігрантів	17,7	24,5	21,9	15,2	20,7
Особі без міграційного підґрунтя	11,9	26,9	22,0	18,6	20,5
<i>30—49 років (14 717 осіб)</i>					
Представники першого покоління мігрантів	9,5	35,5	23,8	20,4	10,6
Представники другого покоління мігрантів	10,1	29,8	30,8	21,3	8,0
Особі без міграційного підґрунтя	6,1	25,8	31,5	26,2	10,4
<i>50 років і старіше (9 433 особи)</i>					
Представники першого покоління мігрантів	8,6	27,6	28,5	23,6	11,7
Представники другого покоління мігрантів	9,0	28,4	30,4	25,3	6,9
Особі без міграційного підґрунтя	5,5	27,6	28,1	27,7	11,1

Таблиця 14

### Показники використання інтернету мігрантами залежно від віку та рівня доходів (варіант II)

Респонденти	Розмір доходу:			
	< 1 тис. €	1—2 тис. €	2—3 тис. €	> 3 тис. €
	%			
<i>14—29 років (11 005 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	78,7	84,5	91,7	94,2
Представники другого покоління мігрантів	85,1	89,1	93,2	95,9
Особі без міграційного підґрунтя	86,2	92,1	94,2	95,0
<i>30—49 років (18 066 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	55,8	69,6	76,8	92,3
Представники другого покоління мігрантів	61,5	78,4	89,9	86,7
Особі без міграційного підґрунтя	59,9	77,6	86,2	93,1

Респонденти	Розмір доходу:			
	< 1 тис. €	1—2 тис. €	2—3 тис. €	> 3 тис. €
	%			
<i>50 років і старше (23 432 особи)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	12,7	24,7	49,8	72,2
Представники другого покоління мігрантів	26,8	40,1	64,1	76,4
Особи без міграційного підгрунтя	14,2	31,3	55,5	76,3

Зведені дані щодо кількості користувачів інтернету залежно від кількості членів родини та віку осіб [5, с. 164, див. т. 10] систематизовано в табл. 15 (загальна кількість респондентів — 34 197 осіб).

Показники використання інтернету залежно від кількості членів родини та віку [5, с. 165] подано в табл. 16 (загальна кількість респондентів — 34 197 осіб).

Таблиця 15

**Показники кількості користувачів інтернету залежно від кількості членів родини та віку осіб**

Респонденти	1 особа	2 особи	3 особи	4 особи та більше
	%			
<i>14—29 років (10 047 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	6,5	18,0	24,6	50,9
Представники другого покоління мігрантів	6,0	12,8	29,5	51,6
Особи без міграційного підгрунтя	10,5	23,5	28,4	37,6
<i>30—49 років (14 717 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	11,8	20,1	21,8	46,4
Представники другого покоління мігрантів	19,6	24,5	23,9	32,0
Особи без міграційного підгрунтя	16,5	26,9	24,5	32,2
<i>50 років і старше (9 433 особи)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	16,3	53,9	18,1	11,6
Представники другого покоління мігрантів	20,4	53,6	15,5	10,6
Особи без міграційного підгрунтя	16,2	58,4	15,4	9,9

Таблиця 16

**Показники використання інтернету мігрантами залежно від кількості членів родини та віку**

Респонденти	1 особа	2 особи	3 особи	4 особи та більше
	%			
<i>14—29 років (11 005 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	88,3	83,8	86,4	86,2
Представники другого покоління мігрантів	88,8	90,5	92,6	89,4
Особи без міграційного підгрунтя	90,1	93,6	93,9	91,9
<i>30—49 років (18 066 осіб)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	79,7	78,2	73,5	70,2
Представники другого покоління мігрантів	80,4	76,9	79,9	82,2
Особи без міграційного підгрунтя	80,2	83,7	83,5	81,8
<i>50 років і старше (23 432 особи)</i>				
Представники першого покоління мігрантів	20,9	34,6	40,3	47,3
Представники другого покоління мігрантів	32,0	55,5	56,3	56,1
Особи без міграційного підгрунтя	23,1	44,1	55,7	59,4

**Висновки.** Результати соціологічних та інших наукових досліджень останніх 20 років свідчать про те, що за умов глобалізації, виникнення чи розбудови нових форм суспільства, нарешті, після визнання Німеччини країною іммігрантів (2005), неможливо визначити ставлення особи-мігранта до використання інтернету як засобу інформування та забезпечення інформаційних потреб без урахування численних груп чинників, зокрема демографічних, соціальних та юри-

дичних. Додатковими об'єктами досліджень у межах вивчення використання ЗМІ, у тому числі інтернету, можуть стати представники хвиль імміграції до Німеччини, які виробляють власне ставлення до процесів інтеграції й використання певних ЗМІ рідною мовою та мовою країни проживання й часто мають схожі інфопотреби (пор.: групові потреби). Відомо, що з представників усіх хвиль, поколінь і груп мігрантів, які прибули до Німеччини у ХХ — на початку ХХІ ст.,

інтернетом найчастіше користуються молоді люди, які вважають всесвітню мережу та інші цифрові ЗМІ складником процесів самовизначення й індивідуалізації, а також особи, котрі мають високий рівень освіти та доходів [11, с. 5—6]. Крім того, слід зазначити, що

сьогодні доволі актуальними аспектами досліджень стають такі, як використання новітніх ЗМІ представниками третьої та четвертої хвиль імміграції, а також виявлення причин відмови від використання інтернету представниками різних груп і категорій мігрантів.

#### Список використаної літератури

1. Cress U. u. a. Bedeutung des Internets und sozialer Medien für Wissen und Bildung / U. Cress // Das Bildungswesen in Deutschland: Bestand und Potenziale: Aufsatzsammlung / O. Köller, M. Hasselhorn, Fr. W. Hesse u. a. — Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 2019. — (UTB; Bd. 4785). — S. 895—916.
2. Esser H. Soziologie: Spezielle Grundlagen: Bd. 2. Die Konstruktion der Gesellschaft / H. Esser. — Frankfurt-am-Main ; New York : Campus, 2000. — 501, (IX) S.
3. Fritzsche Y. Modernes Leben: gewandelt, vernetzt und verkabelt / Y. Fritzsche // Jugend 2000: 13. Shell Jugendstudie: Bd. 1 / Hrsg. u. Vorw. v. Dt. Shell; Gesamtkonz. u. Koord. v. A. Fischer u. a. Vorw. v. A. Fischer u.a. — Opladen : Leske + Budrich, 2000. — S. 181—220.
4. Kubicek H. Vor einer digitalen Spaltung in Deutschland?: Annäherung an ein verdecktes Problem von wirtschafts- und gesellschaftspolitischer Relevanz / H. Kubicek, St. Welling // Medien und Kommunikationswissenschaft. — 2000. — Ausg. 48 (4). — S. 497—517.
5. Lins C. Internetnutzung von Migrantinnen und Migranten in Deutschland / C. Lins // Internet und Migration: Theoretische Zugänge und empirische Befunde / Hrsg. v. U. Hunger, K. Kissau. — Wiesbaden : Verl. f. Sozialwissenschaften, 2009. — (Medien — Kultur — Kommunikation). — S. 151—172.
6. Lins C. Online-Kompetenz für Migrantinnen und Migranten in Deutschland: Vorläufige Ergebnisse der Bestandsaufnahme / C. Lins, U. Kempf // Kompetenz-Zentrum Technik-Diversity-Chancengleichheit. — Bielefeld, 2008. — S. 29, 32.
7. Piga A. Mediennutzung und Migranten: Ein Forschungsüberblick / A. Piga // Medien und Migration: Europa als multikultureller Raum? / Hrsg. v. H. Bonfadelli, H. Moser. — Wiesbaden : Verl. f. Sozialwissenschaften, 2007. — S. 209—234.
8. Schachter Chr. Transnational leben: Medien als Instrumente, Räume, Produkte bewegter Zugehörigkeiten und Selbstkonzepte / Chr. Schachter // Jahrbuch Migration und Gesellschaft 2019/ 2020: Schwerpunkt "Digitale Medien" / Alpin-Adria-Universität Klagenfurt; Forschungsrat; Fak-t f. Kulturwissenschaften; Hrsg. v. H. K. Peterlini, J. Donlic. — Bielefeld : transcript, 2020. — (Jahrbuch Migration und Gesellschaft; Bd. 1). — S. 41—64.
9. Simon E. Migranten und Medien 2007: Zielsetzung, Konzeption und Basisdaten eine repräsentativen Studie der ARD/ZDF-Medienkommission / E. Simon // Media Perspektiven. — 2007. — Heft 9. — S. 426—435.
10. Sonderauswertung zum (N)ONLINER Atlas 2008. Internetnutzung und Migrationshintergrund in Deutschland: Eine Studie der Initiative D21 / TNS Infratest; Hrsg. v. Initiative D21 e.V. — Berlin, 2008.
11. Worbs S. Mediennutzung von Migranten in Deutschland / S. Worbs // BAMF; Ref. 220. Grundsatzfragen der Migration, Projektmanagement, Finanzen, Geschäftst. Wiss. Beirat; Bild. v. M. Vogel. — Nürnberg : BAMF, 2010. — 58 S.: Tab., farb. Zeichn. — (Integrationsreport: Teil. 8. Workings Paper; Ausg. 34).
12. Kompetenzz. Technik, Diversity und Chancengleichheit. — Mode of access: <http://www.kompetenz.de/Digitale-Integration/Migrantinnen/Expertise>. — Title from the screen.

George Bogdanov

#### *The sociological studies for the usage of internet in Germany in the XXIth century*

*An article has interdisciplinary nature and is written at the junction of the large profile directions of modern scientific works, including sociological. An aim of the article is a study, how been estimated a role of Internet as a part of modern life the representatives of various groups and classes of the migrants, among their number the representatives of the first and second waves of immigration and the persons without migration background, who comes to Germany from numerous countries and regions in the course of a second half of 20th century and arrive till now. By means of study of the results of major sociological researches in the course of the 20—25 years establishes an author, that a process of making of the own relation to the using of Internet or his separate segments is on the part migrants impossible without the consideration of large factors such as a ethnic birth of the respondents, their legal status, education, activity profile and incomes, further is it about the forms of their gradual integration to new society, after the spontaneous quest for their position in live and finally about the necessity of learning and employment of the proper languages. This material may be interesting to the demographers, the linguists, the experts, that research psychology of migrants and an influence of some mass media on the development of society, as well as the sociologists that research not only general structure of migration, her causes and effect, but also the typical of certain groups of the immigrants and finally the processes of individualisation of the migrants as a part of their integration and as a cause for the origin of their information needs that have the different degree of complexity too. An author comes to the conclusion that the integrated scientific researches into the role of Internet as a part of the processes of integration by the immigrants of the third and further waves to Germany are necessary today.*

**Keywords:** mass media; internet; migration; integration; generations of migrants; sociological research; typology; Germany

Надійшла до редакції 12 липня 2021 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84<sup>1</sup>/<sub>8</sub>. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 170 пр. Зам. 48.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/VKP/index.html](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html)